

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 8(54)

Київ 2022

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2022

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки», 2022

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенко Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law of the State University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Yurii Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasily Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Адамчук Сергій Валерійович, Царук Андрій Вячеславович, Кушнір Ярослав Олександрович**
ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ УЧАСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ
УКРАЇНИ ЯК ПОЗИВАЧА ЗА АДМІНІСТРАТИВНИМ ПОЗОВОМ У СПРАВАХ
ПРО ПРИМУСОВЕ ВИДВОРЕННЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ СУДОВОГО РІШЕННЯ 9
- Личенко Ірина Олександрівна**
СИСТЕМА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ: ЗМІНИ ПЕРІОДУ ВІЙНИ..... 21
- Подолька Анатолій Миколайович, Христинченко Надія Петрівна, Шопіна Ірина Миколаївна**
ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ
ДЕМОКРАТИЧНОГО ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД СИЛАМИ ОБОРОНИ..... 27
- Смірнова Ірина Олегівна**
ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ... 33

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Жеглінська Тетяна Олегівна, Лукомська Аліна Андріївна**
ПРОБЛЕМИ БІЛІНГВІЗМУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ КРИЗЬ ПРИЗМУ
ЗАРОДЖЕННЯ ТА ЕТАПІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ..... 40
- Жеглінська Тетяна Олегівна, Лукомська Аліна Андріївна**
ДЕРЖАВНИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК НЕВІДДІЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ 47
- Славна Оксана Володимирівна**
БУЛІНГ ЯК ОДНА З ФОРМ ДИСКРИМІНАЦІЇ ДИТИНИ..... 53

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

- Стратій Олексій Васильович, Шевчук Андрій Васильович**
ЮРИДИЧНЕ ПИСЬМО: КАТЕГОРИЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ Й ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ 58

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

- Гринчук Владислав Андрійович**
ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ..... 63
- Олійник Юлія Володимирівна**
СПІВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНА ПРАВНИЧА ДОПОМОГА» З СУМІЖНИМИ
КАТЕГОРІЯМИ 69

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Adamchuk Serhii, Tsaruk Andriy, Kushnir Yaroslav
LEGAL ANALYSIS OF THE PARTICIPATION OF THE AUTHORITIES OF THE STATE BORDER
GUARD SERVICE OF UKRAINE AS A PLAINTIFF IN THE ADMINISTRATIVE SUIT
IN CASES OF FORCED REMOVAL THROUGH THE PRISM OF THE COURT’S DECISION 9

Lychenko Iryna
THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM OF UKRAINE: TRANSFORMATIONAL CHANGES
OF THE WAR PERIOD 21

Podoliaka Anatolii, Khrystynchenko Nadiia, Shopina Iryna
FEATURES OF INTERACTION OF THE MINISTRY OF DEFENSE OF UKRAINE WITH
OTHER SUBJECTS OF DEMOCRATIC CIVIL CONTROL OVER THE DEFENSE FORCES 27

Smirnova Iryna
THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT
OF HUMAN RIGHTS 33

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Zheglinska Tetyana, Lukomska Alina
PROBLEMS OF BILINGUALISM IN CONTEMPORARY UKRAINIAN SOCIETY THROUGH
THE PRISM OF THE ORIGIN AND STAGES OF IMPLEMENTATION OF THE STATE
LANGUAGE POLICY 40

Zheglinska Tetyana, Lukomska Alina
THE STATE STATUS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AS AN INTEGRAL ELEMENT
OF THE CONSTITUTIONAL SYSTEM OF UKRAINE AND ITS APPLICATION IN
THE ACTIVITIES OF PUBLIC AUTHORITIES 47

Slavna Oksana
BULLYING AS A FORM OF DISCRIMINATION AGAINST CHILDREN..... 53

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Stratii Oleksii, Shevchuk Andrii
LEGAL WRITING: CATEGORIZATION OF THE CONCEPT AND FEATURES OF USE 58

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Grynchuk Vladyslav
PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE... 63

Oliinyk Yuliia
CORRELATION OF THE CONCEPT OF «PROFESSIONAL LEGAL AID» WITH RELATED
CATEGORIES 69

УДК 342.565.4:324.715:351.7461] (477)

Адамчук Сергій Валерійович

*кандидат наук з державного управління,
старший викладач кафедри адміністративної діяльності
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

Adamchuk Serhii

*Candidate of Science in Public Administration,
Senior Lecturer of the Department of Administrative Activity
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytskyi*

Царук Андрій Вячеславович

*кандидат юридичних наук,
викладач кафедри адміністративної діяльності
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

Tsaruk Andriy

*Candidate of Juridical Sciences,
Lecturer of the Department of Administrative Activity
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytskyi*

Кушнір Ярослав Олександрович

*кандидат юридичних наук,
викладач кафедри адміністративної діяльності
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

Kushnir Yaroslav

*Candidate of Juridical Sciences,
Lecturer of the Department of Administrative Activity
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytskyi*

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-8-8219

**ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ УЧАСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ
ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК ПОЗИВАЧА
ЗА АДМІНІСТРАТИВНИМ ПОЗОВОМ У СПРАВАХ
ПРО ПРИМУСОВЕ ВИДВОРЕННЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ
СУДОВОГО РІШЕННЯ**

**LEGAL ANALYSIS OF THE PARTICIPATION OF
THE AUTHORITIES OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE
OF UKRAINE AS A PLAINTIFF IN THE ADMINISTRATIVE SUIT
IN CASES OF FORCED REMOVAL THROUGH THE PRISM
OF THE COURT'S DECISION**

Анотація. У статті проводиться правовий аналіз участі органів Державної прикордонної служби України як позивача у адміністративних справах щодо примусового видворення іноземців та осіб без громадянства за межі України. Досліджується обґрунтованість підстав звернення із відповідними позовами до суду, процесуальні дії та рішення органів Державної прикордонної служби України під час судового розгляду справ, пов'язаних із примусовим видворенням з України, здійснюється аналіз основних процесуальних помилок позивача, допущених під час підготовки позовних матеріалів та на стадії судового розгляду, що вплинули на результат розгляду справ у суді. А саме: неподання позивачем доказів відсутності співпраці з боку відповідача (іноземця) під час процедури його ідентифікації, доказів неодержання інформації з країни громадянської належності іноземця (або країни походження особи без громадянства) тощо; передчасність подання до суду позову про примусове видворення; доведення факту існування обставин, які свідчили б про те, що виконання рішення про примусове видворення до держави належності буде становити для відповідача реальну загрозу його життю, свободі або здоров'ю; доведення факту наявності у відповідача права законно перебувати на території України; відсутність обґрунтованих доказів на підтвердження громадянської належності відповідача до певної країни, що виключає можливість застосування до спірних правовідносин положень угод про реадмісію. Проаналізовано принцип заборони вислання шукачів притулку крізь призму рішень Європейського суду з прав людини. Встановлено, що цей принцип означає абсолютну заборону висилати до країни свого походження чи до третьої країни особу, яка в цій країні може бути піддана тортурам чи нелюдському або такому, що принижує гідність, покаранню або поводженню. Звернено увагу на висновки Європейського суду з прав людини щодо наявності доказів на підтвердження існування обґрунтованих загроз переслідувань, тортур, нелюдського поводження до заявника за умови повернення його до країни громадянської належності. Встановлено обов'язковість проведення компетентними органами влади під час примусового видворення процедури оцінки ризиків особи зазнати жорстокого поводження у країні походження.

Ключові слова: Державна прикордонна служба України, адміністративний процес, адміністративний позов, позивач в адміністративному процесі, угода про реадмісію, примусове видворення.

Summary. The article provides a legal analysis of the participation of the bodies of the State Border Guard Service of Ukraine as a plaintiff in administrative cases regarding the forced deportation of foreigners and stateless persons outside Ukraine. The validity of the grounds for applying to the court with the relevant lawsuits, procedural actions and decisions of the State Border Guard Service of Ukraine during the trial of cases related to forced deportation from Ukraine is investigated, the main procedural errors of the plaintiff, made during the preparation of the lawsuit materials and at the stage of the court proceedings, which affected the outcome of the court proceedings. Namely: the plaintiff's failure to provide evidence of lack of cooperation on the part of the defendant (foreigner) during his identification procedure, evidence of non-receipt of information from the foreigner's country of citizenship (or stateless person's country of origin), etc.; prematurity of filing a lawsuit for forced eviction; proving the fact of the existence of circumstances that would indicate that the execution of the decision on forced deportation to the country of origin will pose a real threat to the defendant's life, freedom or health; proving the fact that the defendant has the right to legally stay on the territory of Ukraine; lack of substantiated evidence to confirm the citizenship of the defendant to a certain country, which excludes the possibility of applying the provisions of readmission agreements to disputed legal relations. The principle of banning the deportation of asylum seekers is analyzed through the prism of decisions of the European Court of Human Rights. It has been established that this principle means the absolute prohibition of expelling to the country of origin or to a third country a person who may be subjected to torture or inhuman or degrading treatment or punishment in that country. Attention was drawn to the conclusions of the European Court of Human Rights regarding the existence of evidence to confirm the existence of justified threats of persecution, torture, and inhumane treatment of the applicant, subject to his return to the country of citizenship. It is established that the competent authorities must carry out a procedure for assessing the risks of a person being ill-treated in the country of origin during forced deportation.

Key words: State Border Guard Service of Ukraine, administrative process, administrative lawsuit, plaintiff in administrative process, readmission agreement, forced deportation.

Постановка проблеми. Нині актуальність виконання Україною широкого спектру угод про реадмісію залишається надзвичайно високою, оскільки постійні гуманітарні, політичні, економічні, екологічні тощо потрясіння в світі призводять до загрозливого, некерованого зростання рівня міграції. А неконтрольована міграція часто

призводить до різноманітних негативних наслідків як для кожного окремого члена соціуму, так і для суспільства та держави у цілому.

Державна прикордонна служба України (далі — ДПСУ) займає провідне місце у системі примусового повернення і примусового видворення іноземців та осіб без громадянства за межі

України, що є одним із аспектів виконання угод про реадмісію.

Варто загадати, що такий адміністративно-правовий захід як примусове видворення застосовується лише за рішенням суду.

Судове рішення є найважливішим актом правосуддя, яким дається остаточна відповідь про задоволення або відмову в задоволенні позову повністю чи частково [14].

Позивачами в зазначених адміністративних справах, у тому числі, виступають і органи охорони державного кордону (стосовно іноземців та осіб без громадянства, які затримані ними у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України).

А адміністративний суд під час розгляду й вирішення зазначених справ в кожному конкретному випадку досліджує законність та обґрунтованість рішень, дії чи бездіяльності відповідних суб'єктів владних повноважень; дотримання прав і свобод іноземців (апатридів) протягом здійснення адміністративного провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання порушеної проблеми. Висвітлення окремих проблем адміністративного процесу у зазначеній категорії справ в різний час займалися такі науковці як В. Б. Авер'янов [2], І. П. Голосніченко [3], В. Л. Зьолка [7], С. В. Ківалов [9], А. Ф. Мота [12, 13], М. О. Король [12], Н. П. Демчик [5], О. М. Пасенюк [15] тощо.

Результати аналізу наукової літератури свідчать, що у відповідних дослідженнях знаходять своє відображення лише теоретичні погляди на проблеми визначення підсудності адміністративного позову про примусове видворення іноземців та осіб без громадянства, змісту та суті таких позовів, порядку здійснення адміністративного провадження тощо.

Однак, звернено увагу на той факт, що у вітчизняній науці адміністративного процесу майже не аналізується інша, практична сторона цієї проблематики, яка знаходить своє віддзеркалення у судових рішеннях — обґрунтованість підстав звернення із позовами про примусове видворення іноземців за межі України до суду, процесуальні дії відповідних органів охорони державного кордону під час розгляду таких позовів, причини задоволення та відмови у задоволенні позовних вимог, судова практика Касаційного адміністративного суду, Верховного Суду, постанови пленуму відповідних вищих судів тощо.

Метою цієї статті якраз і є правовий аналіз участі органів ДПСУ як позивача у справах про примусове видворення крізь призму судового рішення: обґрунтованість підстав звернення із відповідними позовами до суду, правовий аналіз процесуальних дій та рішень органів ДПСУ під час судового розгляду справ, пов'язаних із примусовим видворенням з України, аналіз основних процесуальних помилок позивача (органів ДПСУ), допущених під час підготовки позовних матеріалів та на стадії судового розгляду, що вплинули на результат розгляду справ у суді.

Виклад основного матеріалу. Термін «примусове видворення» — означає систему адміністративно-правових заходів, спрямованих на примушування іноземців, які незаконно перебувають в Україні, покинути територію України всупереч їх волі і бажанню [8].

Як вже було зазначено вище, такий адміністративно-правовий захід як примусове видворення застосовується лише за рішенням суду.

Саме систему адміністративних судів законодавець зобов'язав забезпечувати законність кінцевого рішення щодо видворення іноземців та апатридів, дотримання їхніх прав і свобод протягом всього адміністративного провадження, а також судовий контроль у сфері застосування примусових заходів до іноземців [1, с. 10].

Порядок здійснення адміністративного процесу у справах про адміністративне видворення іноземців та осіб без громадянства за межі України визначено такими нормативно-правовими актами як Кодекс адміністративного судочинства України (далі — КАСУ) [10], Кодекс України про адміністративні правопорушення [11], а також Закони України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [22], «Про імміграцію» [21] тощо.

Під час розгляду адміністративних позовів суди також керуються нормами Закону України «Про державну прикордонну службу України» [20], Положенням про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби України [16] та іншими актами, що визначають правовий статус Державної прикордонної служби України.

Про комплексність інституту примусового повернення і видворення іноземців та осіб без громадянства варто вести мову в силу існуючої правової регламентації застосування цих заходів. Рішення про примусове повернення стосовно іноземців та осіб без громадянства, які затримані у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України, приймаються для

забезпечення подання позову до адміністративного суду про їх примусове видворення з України. Практика прийняття рішення про примусове повернення, що передує зверненню до адміністративного суду про видворення, змушує органи ДПСУ вдаватися до використання таких повноважень навіть тоді, коли вони безпосередньо не забезпечують належний результат — позбавлення нелегального мігранта можливості подальшого перебування на території держави [12, с. 252, 255].

Особливості провадження у справах за адміністративними позовами з приводу примусового видворення іноземців або осіб без громадянства за межі території України передбачені, зокрема, статтею 288 Кодексу адміністративного судочинства України.

А саме, позовні заяви центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, його територіальних органів і підрозділів, органів охорони державного кордону або Служби безпеки України про примусове видворення іноземців та осіб без громадянства за межі України подаються до місцевого загального суду як адміністративного суду за місцезнаходженням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, його територіальних органів і підрозділів, органу охорони державного кордону чи Служби безпеки України або за місцезнаходженням пункту тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні [10, ст. 288].

Крім загальних положень про правовий статус позивача, що містить КАСУ, правовий статус органів ДПСУ як позивача в адміністративному процесі розкрито у Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства [8].

Цією Інструкцією передбачено загальні підстави для подання позову про примусове видворення, дії органів охорони державного кордону в рамках процедури (в т.ч. судової процедури) примусового видворення, правила подання таких позовів до суду, підстави застосування заходів, передбачених ст. 289 Кодексу адміністративного судочинства України, подання адміністративного позову про

продовження строку затримання іноземця, виконання судового рішення про примусове видворення тощо.

Таким чином, реалізація повноважень з видворення відбувається шляхом процесуальної участі органів охорони державного кордону України в адміністративному судочинстві. Примусове видворення іноземців та осіб без громадянства здійснюється на підставі рішення адміністративного суду.

Відповідно до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» таке рішення виносить судом за позовом органів охорони державного кордону, стосовно іноземців та осіб без громадянства, які затримані ними у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України, якщо вони не виконали в установленний строк без поважних причин рішення про примусове повернення або якщо є обґрунтовані підстави вважати, що іноземець або особа без громадянства ухилятимуться від виконання такого рішення, крім випадків затримання іноземця або особи без громадянства за незаконне перетинання державного кордону України поза пунктами пропуску через державний кордон України та їх передачі прикордонним органам суміжної держави [4, с. 10].

Погоджуємось із висновком Г. В. Чуприни, який, досліджуючи особливості адміністративного позову про примусове видворення іноземців та осіб без громадянства, характеризує його як вимогу про захист публічних прав, прав і свобод громадян, юридичних осіб та держави від публічних правопорушень у сфері публічно-правових відносин, яка звернута через суд у визначеній законом процесуальній формі.

Характерною ознакою адміністративного позову про примусове видворення іноземця або особи без громадянства є констатація, визнання незаконності бездіяльності відповідача (іноземця чи особи без громадянства), а також вимога про вчинення дій, що відповідач зобов'язаний вчинити. Цим науковцем також звертається увага й на специфічний об'єкт судового захисту — неперсоніфікований суспільний інтерес. Звернення до суду з адміністративним позовом про примусове видворення іноземця або особи без громадянства за межі України спрямоване на захист публічного правопорядку, публічних прав держави та суспільства [23, с. 368, 372].

Вартує на увагу також висновок Аракелян М. М., яким визначено особливості справ про видворення іноземців.

Зокрема:

- Ініціатором цих позовів є суб'єкт владних повноважень.
- Особливим також є предмет таких позовів, який становить законність рішень суб'єкта владних повноважень, що приймаються на будь-якій стадії адміністративного провадження щодо видворення іноземців.
- Підставами звернення до адміністративного суду є захист права перебування на території України і переміщення нею та передбачена законом необхідність підтвердження законності владного рішення щодо примусового видворення іноземців рішенням адміністративного суду.
- Наявність передбачених законодавством особливостей судового провадження, що полягають у скорочених процесуальних строках, розгляді виключно у судовому засіданні, невідкладному виконанні прийнятого судом рішення.
- Результатом вирішення справ є встановлення, захист чи відновлення прав, свобод та законних інтересів іноземців або легітимація рішення про їх видворення, прийняте уповноваженим суб'єктом [1, с. 12].

Цікавим є те, що у переважній більшості випадків адміністративні суди під час дослідження позовних заяв про видворення, поданих органами ДПСУ, приходять до висновку про відсутність підстав, встановлених КАСУ, для залишення цих позовних заяв без руху, повернення позовних заяв або відмови у відкритті проваджень в адміністративних справах.

Досить рідко посадові особи органів ДПСУ під час подання зазначених позовних заяв припускаються порушень ст. 160–161 КАСУ [10], наслідком чого є залишення спочатку останніх без руху, а в подальшому їхнє повернення без розгляду.

Такими основними недоліками є незазначення перекладу імені відповідача державною мовою України, допущення процесуальних помилок під час складання адміністративного протоколу про затримання особи (відсутня дата складання, підпис перекладача тощо), незабезпечення участі компетентного та незацікавленого в результатах справи перекладача, відсутність ідентифікаційного коду юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, незазначення доказів, що підтверджують обставини позову тощо.

Місцевими та апеляційними адміністративними судами в кожному конкретному випадку в обов'язковому порядку перевіряється наявність підстав для примусового видворення з України

іноземця — попереднє прийняття рішення відповідним компетентним органом про примусове видворення; ухилення від виїзду після прийняття рішення про повернення або наявність обґрунтованих підстав вважати, що іноземець або особа без громадянства ухилитимуться від виконання такого рішення. У випадку недотримання зазначених вимог суди відмовляють у задоволенні таких позовів.

У той же час, необхідно також зважати на той факт, що більшість позовів про примусове видворення іноземців (осіб без громадянства), з якими звертається ДПСУ, адміністративними судами задовольняються у повному обсязі; зазначене якраз і свідчить про їхню обґрунтованість.

Наприклад, у 2020 році органами ДПСУ ініційовано 157 позовів про примусове видворення, з яких судами відмовлено у 4 задоволенні лише 4 таких позовів [5, с. 123].

Проаналізувавши ряд рішень місцевих та апеляційних адміністративних судів, пов'язаних із примусовим видворенням, встановлено основні процесуальні помилки, допущені позивачем (органами ДПСУ) під час підготовки позовних матеріалів та на стадії судового розгляду. Зокрема:

1. Неподання позивачем доказів відсутності співпраці з боку відповідача (іноземця) під час процедури його ідентифікації, доказів неодержання інформації з країни громадянської належності іноземця (або країни походження особи без громадянства) тощо.

Так, рішенням суду від 26.06.2020 у справі № 725/2869/20 [6] відмовлено у позові Чернівецького прикордонного загону Західного регіонального управління Державної прикордонної служби України до громадянина Індії про примусове видворення останнього за межі території України та затримання з метою забезпечення примусового видворення.

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог, суд зазначив, що в якості підстави для звернення до суду із цим позовом заявником визначено відсутність фінансового забезпечення відповідача та невиконання ним рішення щодо виїзду за межі України. Зазначене, на думку позивача, могло свідчити про ухилення відповідача від добровільного виїзду за межі України. Крім того, відповідач порушив законодавства України та незаконно здійснив перетин кордону з України в Румунію.

При цьому судом встановлено, що відповідач в законному порядку в'їхав на територію України, що підтверджено паспортом, в якому наявні дані про отримання візи на в'їзд на територію України.

Таким чином, особа відповідача встановлена та відсутня необхідність для його ідентифікації й відповідно перебуваючи на території України статусу нелегала він не має.

Крім того, позивачем не було надано обґрунтованих доказів про перевищення відповідачем строків перебування на території України, тому суд дійшов висновку про відсутність підстав для затримання іноземця з метою його ідентифікації та забезпечення видворення за межі території України, а також відсутність підстав для його видворення.

Аналогічної позиції адміністративний суд дотримався і під час розгляду справи № 725/2870/20 [6].

2. *Передчасність подання до суду позову про примусове видворення.*

А саме, рішенням суду від 14.01.2021 у справі № 725/156/21 [6] відмовлено у позові Чернівецького прикордонного загону Західного регіонального управління Державної прикордонної служби України до громадянина Алжирської Народної Демократичної Республіки про примусове видворення та затримання з метою забезпечення видворення за межі території України.

Позивач у позовній заяві звернув увагу суду на той факт, що відповідач був затриманий представниками прикордонної поліції Румунії за незаконний перетин Державного кордону з України в Румунію поза встановленими пунктами пропуску, у нього відсутні документи, які підтверджують законність підстав перебування його на території України.

Відповідача було затримано з метою його ідентифікації та поміщено до пункту тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, на строк 6 (шість) місяців. Постановою районного суду останнього було визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 204-1 КУпАП.

У той же час, суд, відмовивши у задоволенні позову, вважав, що примусовому видворенню іноземця чи особи без громадянства передують дві обставини: прийняття рішення відповідним компетентним органом про примусове повернення; ухилення від виїзду після прийняття рішення про повернення або наявність обґрунтованих підстав вважати, що іноземець або особа без громадянства ухилятимуться від виконання такого рішення. Обов'язковим є попереднє прийняття вказаними органами рішення про примусове повернення. Тому підстави, які дають позивачу право на пред'явлення позовних вимог щодо видворення

виникають після невиконання іноземцем в установленний строк без поважних причин рішення про примусове повернення з України.

Такої ж правової позиції місцевий суд дотримався також під час розгляду справи № 725/565/22 [6].

Заслугує на увагу правова позиція Сьомого апеляційного адміністративного суду, викладена у постанові від 15.03.2022 по справі № 725/8887/21[6].

Так, у цій справі зазначеною постановою апеляційного адміністративного суду скасовано рішення місцевого суду від 20.12.2021, яким було задоволено позов 31 прикордонного загону імені генерала-хорунжого Олександра Пилькевича Західного регіонального управління Державної прикордонної служби України до громадянина Ісламської Республіки Пакистан про примусове видворення за межі території України та затримання з метою забезпечення примусового видворення.

Приймаючи оскаржуване рішення, суд першої інстанції виходив з того, що, оскільки відповідач (громадянин Ісламської Республіки Пакистан) не мав законних підстав для перебування в Україні, був затриманий прикордонним нарядом за незаконне перетинання державного кордону з України в Румунію поза встановленими пунктами пропуску через державний кордон, на території України перебував незаконно, посвідка на тимчасове проживання в Україні в нього відсутня, тому останній підлягав видворенню та затриманню, з метою примусового видворення.

Апеляційний адміністративний суд дійшов протилежних висновків та зазначив, що іноземець може бути видворений лише у разі підтвердження однієї з обставин:

- невиконання в установленний строк без поважних причин рішення про примусове повернення;
- наявності обґрунтованих підстав вважати, що іноземець або особа без громадянства ухилятимуться від виконання такого рішення.

Предметом розгляду вказаної справи була наявність передбачених законом підстав для затримання іноземця з метою забезпечення примусового видворення.

Проте, як вбачалось із матеріалів справи, позивачем не було прийнято рішення про примусове повернення відповідача. Тобто, дані обставини свідчили про те, що останнім не надано можливості відповідачу реалізувати своє право самостійно покинути територію України.

Апеляційний адміністративний суд вважав помилковою позицію позивача щодо відсутності необхідності прийняття рішення про примусове видворення з посиланням на норми статті 30

Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» та звернув увагу, що дана норма чітко вказує, що підставою примусового видворення іноземця (особи без громадянства) є факт того, що він не виконав в установлений строк без поважних причин рішення про примусове повернення або якщо є обґрунтовані підстави вважати, що іноземець або особа без громадянства ухилятимуться від виконання такого рішення, крім випадків затримання іноземця або особи без громадянства за незаконне перетинання державного кордону України поза пунктами пропуску через державний кордон України та їх передачі прикордонним органам суміжної держави.

В даному ж випадку відповідача затримано за незаконний перетин державного кордону із України в Румунію та передано представникам Чернівецького прикордонного загону.

Тому підстави, які дають позивачу право на пред'явлення позовних вимог щодо видворення виникають після невиконання іноземцем в установлений строк без поважних причин рішення про примусове повернення з України.

Аналогічна правова позиція викладена в постановках Верховного Суду від 17.01.2019 у справі № 743/1240/17 [6], від 27.09.2019 у справі № 743/719/17 [6], а також у постановках Другого апеляційного адміністративного суду від 09.11.2020 у справі № 638/11982/20 [6], від 30.11.2020 у справі № 638/11983/20 [6], від 02.12.2020 у справі № 638/11986/20 [6], постанові Сьомого апеляційного адміністративного суду від 15.09.2020 у справі № 725/3588/20 [6].

В цілому такою ж є правова позиція Сьомого апеляційного адміністративного суду, викладена у постанові від 17.12.2020 по справі № 725/4676/20 [6].

Однак, цікавим є додатковий висновок апеляційного суду про відсутність у позивача підстав на пред'явлення позовних вимог до відповідача щодо видворення у зв'язку із наявністю в останнього документів, що його ідентифікують, доведеного факту перебування відповідача у шлюбі з громадянкою України, який укладений на території України та наявності спільного місця проживання і реєстрації. На думку апеляційного суду, зазначені факти доводять про небажання відповідача ухилятися від виконання рішення про примусове повернення.

3. Доведення факту існування обставин, які свідчили б про те, що виконання рішення про примусове видворення до держави належності буде становити для відповідача реальну загрозу його життю, свободі або здоров'ю.

Зокрема, у справі № 725/3045/20 [6] рішенням суду від 10.07.2020 відмовлено у позові Чернівецького прикордонного загону Західного регіонального управління Державної прикордонної служби України до громадянина Республіки Ємен про примусове видворення та затримання з метою забезпечення примусового видворення за межі України.

В обґрунтування заявлених вимог позивач згадав той факт, що відповідач, в ході проведення прикордонно-представницької зустрічі із представниками Прикордонної поліції Румунії, в рамках прискореної процедури реадмісії був переданий представникам прикордонного загону; був затриманий на термін до трьох діб, з метою з'ясування обставин правопорушення. У останнього був наявний документ, що посвідчує особу — паспорт громадянина Республіки Ємен для виїзду за кордон.

Крім того, позивач зазначив, що обізнаний про ймовірну загрозу життю відповідача в разі його повернення до Республіки Ємен.

Проте звернув увагу суду, що він не просить суд видворити відповідача саме до Республіки Ємен, а просить суд лише видворити відповідача за межі території України.

Однак, адміністративним судом встановлено, що відповідач у справі (громадянин Республіки Ємен) справді звертався до Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців з проханням про допомогу в проходженні державної процедури про надання статусу біженця. Старшим радником з правових питань видано лист, в якому роз'яснено, що останній підпадає під захист Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців і повинен, зокрема, бути захищеним від примусового повернення до країни, де йому існуватиме загроза його життю чи свободі.

Таким чином, судом було встановлено наявність обставин, які свідчили про те, що виконання рішення про примусове видворення до держави належності буде становити для відповідача реальну загрозу його життю, свободі або здоров'ю та може призвести до інших негативних наслідків, які згідно ст. 31 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» є підставами для заборони щодо примусового повернення чи примусового видворення відповідача з території України в країну його походження.

4. Доведення факту наявності у відповідача права законно перебувати на території України.

Так, рішенням суду від 21.12.2020 у справі № 161/21006/20 [6] відмовлено у позові Державної прикордонної служби України (в/ч 9971) Луцького прикордонного загону Західного регіонального управління до громадянина Сирійської

Арабської Республіки про затримання та примусове видворення за межі території України.

Позивач звернув увагу на той факт, що відповідач не ідентифікований, документи, які дають право на виїзд з України, у нього відсутні, грошові кошти для внесення застави відсутні, підприємство, установа чи організація, що взяли б іноземця на поруки відсутні. Оскільки відповідач був затриманий за спробу незаконного перетинання державного кордону України поза пунктом пропуску через державний кордон, без документів на право перетинання державного кордону, то існували обґрунтовані підстави вважати, що він самостійно з України виїхати не в змозі та в подальшому буде намагатись повторно незаконно потрапити до країн західної Європи.

У той же час, суд дійшов протилежного висновку, та зазначив, що відповідач проживає на території України на підставі посвідки на постійне проживання.

При цьому, суд у судовому засіданні на офіційному сайті Державної міграційної служби України перевіряв, що посвідка на постійне проживання дійсна, інформація про визнання недійсним вказаного документу у базах даних ДМС відсутня. Крім того, у судовому засіданні були отримані копії посвідки на постійне проживання в Україні, свідоцтва про шлюб, паспорта громадянина Сирійської Арабської Республіки.

Аналогічна правова позиція адміністративного суду викладена у справах №№ 161/16665/20 [6], 161/16664/20 [6].

5. Відсутність обґрунтованих доказів на підтвердження громадянської належності відповідача до певної країни, що виключає можливість застосування до спірних правовідносин положень угод про реадмісію.

Зокрема, постановою Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 18.08.2017 у справі № 308/8109/17 [6] задоволено позов Чопського прикордонного загону Західного регіонального управління Державної прикордонної служби України до громадянина В'єтнаму про примусове видворення з України.

Постанова суду першої інстанції мотивовано тим, що законні підстави для знаходження на території України у відповідача відсутні. Відповідач коштів для виїзду з території України не мав, працевлаштуватись на території України також не мав змоги. Останній не відносився до осіб, яким надано статут біженця і не був особою, яка потребує додаткового захисту.

Постановою Львівського апеляційного адміністративного суду від 31.10.2017 [6] рішення міс-

цевого суду скасовано, в задоволенні позову відмовлено.

Апеляційний суд мотивував своє рішення тим, що відповідач був прийнятий державою Україна на підставі статті 3 Угоди між Україною та Європейським співтовариством про реадмісію осіб. У зв'язку з цим, громадянин В'єтнаму підлягає видворенню не за процедурою, передбаченою статтею 30 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» та статтею 183-7 КАС України, а за процедурою, визначеною статтею 29 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» та Угодою між Кабінетом Міністрів України та Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнаму про реадмісію громадян обох держав, ратифікованою Законом України від 3 вересня 2008 року № 359-VI. Однак, позивачем визначена законодавством процедура не застосована.

Постановою Верховного Суду від 07.02.2019 [6] постанову Львівського апеляційного адміністративного суду скасовано, справу направлено на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Верховний Суд вважав необґрунтованим висновок суду апеляційної інстанції про застосування до спірних правовідносин положень Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнаму про реадмісію громадян обох держав, оскільки зазначеною Угодою встановлено, що кожна сторона здійснює реадмісію осіб, які, крім усього, мають громадянство держави запитуваної сторони або мали законне постійне місце проживання на території держави запитуваної сторони та не мають постійного місця проживання в третій країні.

У той же час, будь-які документи, що посвідчували особу відповідача чи підтверджували його громадянську належність до певної країни, були відсутні. Докази того, що вказана особа була громадянином В'єтнаму відсутні. Позивачем було зазначено, що відповідач є невстановленою особою, установчі дані зазначені з його слів.

За результатами нового розгляду постановою Восьмого апеляційного адміністративного суду від 04.04.2019 [6] постанову Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області у справі залишено без змін.

Апеляційний суд звернув увагу на зазначені вище положення постанови Верховного Суду та зазначив, що відповідач (у зв'язку із відсутністю документів, що посвідчують особу чи встановлюють країну її громадянського походження) є невстановленою особою, установчі дані зазначені з його слів. Тому ці обставини виключили можли-

вість застосування до спірних правовідносин положень Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнам про реадмісію громадян обох держав.

Крім вищезазначених, заслуговують на увагу такі висновки Верховного Суду, викладені зі справ, пов'язаних із примусовим видворенням:

1. Законодавством заборонено виїзд з України у випадку, коли іноземцю або особі без громадянства повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення або коли порушена стосовно нього кримінальна справа розглядається судом.

Якщо на момент розгляду справи про примусове видворення відповідачу вже було оголошено підозру у вчиненні ним кримінального правопорушення, то виїзд останньому за межі України має бути заборонений на підставі ч. 2 ст. 22 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства».

(Постанова Верховного Суду від 29.01.2020 № 308/7395/16-а [14]).

2. Процедура примусового видворення іноземців та осіб без громадянства не може застосовуватись до іноземців чи апатридів, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [19].

У разі звернення особи під час її перебування в пункті тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні, вона продовжує перебувати в зазначеному пункті до остаточного прийняття рішення за заявою.

Відповідно до ч. 8 ст. 30 зазначеного вище Закону положення статті щодо примусового видворення іноземців та осіб без громадянства, не застосовуються до іноземців та осіб без громадянства, на яких поширюється дія згаданого Закону.

А факт звернення за захистом про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту підтверджується відповідною довідкою.

(Постанова Верховного Суду від 04.04.2018 у справі № 308/5953/16-а [14]).

3. Невиконання в установлений строк рішення про примусове повернення через адміністративне затримання особи строком до трьох діб є поважною причиною невиїзду іноземця з території України.

Верховний Суд вважав неможливим самостійно залишити відповідачем територію України в строк, зазначений у рішенні, оскільки останній не міг добровільно виконати рішення про приму-

сове повернення в країну походження у зв'язку із затриманням до трьох діб для встановлення особи та обставин правопорушення.

Таким чином, невиконання відповідачем в установлений строк рішення про примусове повернення через затримання останнього строком до трьох діб є поважною причиною невиїзду іноземця з території України.

Також звернуто увагу на те, що відповідач не відмовлявся співпрацювати під час процедури притягнення його до адміністративної відповідальності та затримання, не перешкодив оформленню відповідних документів для його примусового повернення, а невиконання рішення про примусове повернення відбулось з незалежних від нього обставин.

Крім того, звернуто увагу, що рішенням про примусове повернення позивача в країну походження іноземцю надано одну добу для його добровільної реалізації. Натомість суб'єкт владних повноважень має право встановлювати тридцятиденний строк, протягом якого іноземець або особа без громадянства повинні виїхати з України, а мотиви скорочення такого строку до однієї доби відсутні.

(Постанова Верховного Суду від 24.10.2019 у справі № 522/23066/17 [14]).

4. Дотримання права іноземця на перекладача при прийнятті суб'єктом владних повноважень рішення стосовно нього є достатньою і необхідною правовою підставою вважати, що він обізнаний із змістом і сутністю рішення, а отже, знає або повинен знати про втручання в його права.

Право іноземця на перекладача закріплено в п. 1 ст. 5 Декларації про права людини відносно осіб, що не є громадянами країни, в якій проживають, проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 13.12.1985 на виконання Міжнародних пактів про права людини, що ратифіковані Україною.

У п. 2 ст. 5 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод також визначено, що кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.

Верховний Суд зауважив, що дотримання права іноземця на перекладача при прийнятті суб'єктом владних повноважень рішень відносно нього є достатньою і необхідною правовою підставою вважати, що він обізнаний з його змістом і сутністю, а отже, знає або повинен знати про втручання в його права.

Верховним Судом під час перегляду справи звернуто увагу, що в протоколі про адміністративне правопорушення, складеному стосовно

відповідача, зроблено запис, що останній відмовився від перекладача.

Разом з тим, під час судового засідання у суді апеляційної інстанції відповідач повідомив, що української мови не розуміє та потребує перекладача. Перекладач необхідний був з англійської мови.

Таким чином, Верховний Суд дійшов висновку, що відповідач з моменту затримання не був забезпечений перекладачем з мови, якою він вільно володіє, а відтак не мав змоги розуміти зміст дій та рішень, що приймалися відносно нього службовими особами та не міг отримати належне роз'яснення його прав, зокрема, на отримання правової допомоги.

(Постанова Верховного Суду від 08.07.2020 у справі № 522/14605/17 [14]).

Не можна залишити поза увагою і практику Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), рішення якого є джерелом права в українському законодавстві.

Під час розгляду справ у сфері примусового видворення ЄСПЛ було сформульовано принцип заборони вислання шукачів притулку [18, с. 39].

Зокрема, цей принцип знайшов своє відображення у справах «Чахал проти Сполученого Королівства», «Сааді проти Італії», «Іліас і Ахмет проти Угорщини» тощо і означає абсолютну заборону висилати до країни свого походження чи до третьої країни особу, яка в цій країні може бути піддана тортурам чи нелюдському або такому, що принижує гідність, покаранню або поведженню [18, с. 39].

У той же час, Суд у своїх рішеннях констатує обов'язковість наявності доказів на підтвердження існування обґрунтованих загроз переслідувань, тортур, нелюдського поведження до заявника за умови повернення його до країни громадянської належності (справа «Круз Варас і інші проти Швеції») [18, с. 39].

ЄСПЛ акцентує також увагу на обов'язковому проведенні компетентними органами влади під час примусового видворення процедури оцінки ризиків особи зазнати жорстокого поведження у країні походження (справи «Вільвараджа та інші проти

Сполученого Королівства», «Мюслім проти Туреччини», «С.А. проти Нідерландів», «Ф.Г. проти Швеції» та ін. [18, с. 39].

Наприклад, ЄСПЛ вказав на суттєві помилки в оцінці ризику органами влади України у справі М.С. проти Словаччини та України. Справа виникла зі скарги громадянина Афганістану, якого органами міграційної служби України було видворено до Афганістану [18, с. 42].

ЄСПЛ зазначив, що замість проведення аналізу ризику особи зазнати жорстокого поведження (батька заявника було вбито через належність до урядових структур, а родина неодноразово отримувала погрози) компетентні органи України відмовили у зверненні за захистом з формальних підстав.

А суди України під час розгляду справи «посилались на застаріле джерело інформації про країну походження і дійшли невмотивованого висновку про те, що жодних злочинів проти цієї особи в Афганістані не вчинялось...» [18, с. 43].

Висновок. У проведеному дослідженні здійснено правовий аналіз участі органів ДПСУ як позивача у справах про примусове видворення крізь призму судового рішення.

Визначено ряд ключових процесуальних помилок, що допускаються органами Державної прикордонної служби України під час підготовки позовних матеріалів та на стадії судового розгляду справ щодо примусового видворення іноземців та осіб без громадянства за межі країни.

Крім того, проаналізовано деякі важливі висновки Верховного Суду, викладені під час касаційного перегляду справ зазначеної категорії.

Проаналізовано позиції Європейського суду з прав людини, викладені у рішеннях, зі справ даної категорії.

Вбачається потреба у подальшому проведенні відповідних досліджень з метою однакового та правильного застосування органами Державної прикордонної служби України законодавства під час проведення процедури примусового видворення, недопущення процесуальних помилок під час проведення зазначеної процедури та, відповідно, підвищення якості здійснення своїх повноважень органами охорони державного кордону України.

Література

1. Аракелян М. М. Провадження у справах щодо видворення іноземців та осіб без громадянства в адміністративному суді: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса. 2012. 21 с.
2. Виконачва влада і адміністративне право. За заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ. Видавничий Дім «Ін-Юре». 2002. 668 с.

3. Голосніченко І. П. Пропозиції щодо розвитку деяких видів профілактики. Рад. право. 1991. № 1. С. 29–33.
4. Демчик Н. П. Правовий інститут примусового повернення і видворення іноземців та осіб без громадянства органами Державної прикордонної служби України: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Хмельницький університет управління та права. Хмельницький. 2021. 18 с.
5. Демчик Н. П. Правовий інститут примусового повернення і видворення іноземців та осіб без громадянства органами Державної прикордонної служби України: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Хмельницький. 2021. 226 с.
6. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>. Дата звернення: 15.07.2022-18.07.2022.
7. Зьолка В. Л. Охорона національних інтересів України у прикордонній сфері (адміністративно-правовий аспект): монографія. Хмельницький. Вид-во НАДПСУ. 2015. 672 с.
8. Інструкція про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України від 23.04.2012 р. № 353/271/150 (у редакції наказу Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України 22.01.2018 № 38/77): Офіційний вісник України. 2012. № 42. С. 96.
9. Ківалов С. В. Проблеми правового регулювання провадження у справах про видворення іноземців та осіб без громадянства: Актуальні проблеми держави і права. зб. наук. пр. Одеса. Юрид. л-ра. 2012. Вип. 67. С. 7.
10. Кодекс адміністративного судочинства України: в ред. Закону України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 48. С. 5.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. С. 1122.
12. Мота А. Ф. Діяльність Державної прикордонної служби України з протидії нелегальній міграції (адміністративно-правовий аспект): монографія. Хмельницький. Вид-во НАДПСУ. 2018. 492 с.
13. Мота А. Ф., Король М. О. Примусове видворення іноземців та осіб без громадянства як захід адміністративного примусу: Університетські наукові записки. Хмельницький. 2021. № 6 (84). С. 208–219.
14. Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справах з приводу затримання іноземців або осіб без громадянства, примусового повернення, видворення та реадмісії. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KAS_2022_01_19.pdf
15. Пасенюк О. М. Колізії між конституційною та адміністративною юрисдикціями. Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави: збірник тез Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 р.). Хмельницький. Хмельницький ун-т управління та права. 2018. С. 233–238.
16. Положення про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби України: затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 30.11.2018 р. № 971. Офіційний вісник України. 2019 р. № 3. С. 68.
17. Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України «Про судову практику розгляду спорів щодо статусу біженця та особи, яка потребує додаткового або тимчасового захисту, примусового повернення і примусового видворення іноземця чи особи без громадянства з України та спорів, пов'язаних із перебуванням іноземця та особи без громадянства в Україні» від 25.06.2009 р. № 1. Вісник Вищого адміністративного суду України. 2009. № 3. С. 106.
18. Практика Європейського суду з прав людини щодо біженців та шукачів притулку. Практичний посібник. Упорядник О. Плотніков. 2021. 71 с.
19. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 р. № 3671-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 16. С. 146.
20. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. Голос України. 2003. № 83.
21. Про імміграцію: Закон України від 07.06.2001 р. № 2491-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 41. С. 197.
22. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 19–20. С. 833.
23. Чуприна Г. В. Поняття та особливості адміністративного позову про примусове видворення іноземців та осіб без громадянства: Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 3. С. 366–373.
24. CRUZ VARAS; HIS FAMILY v. SWEDEN. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1150>

References

1. Arakelian M. M. Provadzhennia u spravakh shchodo vydvorennia inozemtsiv ta osib bez hromadianstva v administrativnomu sudi: avtoref. dys. ...kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Nats. un-t «Odeska yurydychna akademiia». Odesa. 2012. 21 s.

2. Vykonavcha vlada i administratyvne pravo. Za zah. red. V. B. Averianova. Kyiv. Vydavnychiy Dim «In-Yure». 2002. 668 s.
3. Holosnichenko I. P. Propozytsii shchodo rozvytku deiakykh vydiv profilaktyky. Rad. pravo. 1991. № 1. S. 29–33.
4. Demchuk N. P. Pravovyi instytut prymusovoho povernennia i vydvorennia inozemtsiv ta osib bez hromadianstva orhanamy Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: avtoref. dys. ...kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava. Khmelnytskyi. 2021. 18 s.
5. Demchuk N. P. Pravovyi instytut prymusovoho povernennia i vydvorennia inozemtsiv ta osib bez hromadianstva orhanamy Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: dys. ...kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Khmelnytskyi. 2021. 226 s.
6. Iedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>. Data zvernennia: 15.07.2022–18.07.2022.
7. Zolka V. L. Okhorona natsionalnykh interesiv Ukrainy u prykordonnii sferi (administratyvno-pravovyi aspekt): monohrafiia. Khmelnytskyi. Vyd-vo NADPSU. 2015. 672 s.
8. Instruktsiia pro prymusove povernennia i prymusove vydvorennia z Ukrainy inozemtsiv ta osib bez hromadianstva, zatverdzhena nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 23.04.2012 r. № 353/271/150 (u redaktsii nakazu Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy 22.01.2018 № 38/77): Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2012. № 42. S. 96.
9. Kivalov S. V. Problemy pravovoho rehuliuвання provadzhennia u spravakh pro vydvorennia inozemtsiv ta osib bez hromadianstva: Aktualni problemy derzhavy i prava. zb. nauk. pr. Odesa. Yuryd. l-ra. 2012. Vyp. 67. S. 7.
10. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: v red. Zakonu Ukrainy vid 03.10.2017 r. № 2147-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2017. № 48. S. 5.
11. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. 1984. № 51. S. 1122.
12. Mota A. F. Diialnist Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy z protydii nelehalnii mihratsii (administratyvno-pravovyi aspekt): monohrafiia. Khmelnytskyi. Vyd-vo NADPSU. 2018. 492 s.
13. Mota A. F., Korol M. O. Prymusove vydvorennia inozemtsiv ta osib bez hromadianstva yak zakhid administratyvnoho prymusu: Universytetski naukovy zapysky. Khmelnytskyi. 2021. № 6 (84). S. 208–219.
14. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu u spravakh z pryvodu zatrymanna inozemtsiv abo osib bez hromadianstva, prymusovoho povernennia, vydvorennia ta readmisii. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KAS_2022_01_19.pdf
15. Paseniuk O. M. Kolizii mizh konstytutsiinoiu ta administratyvnoiu yurysdyktsiiami. Liudska hidnist i prava liudyny yak osnova konstytutsiinoho ustroiu derzhavy: zbirnyk tez Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (m. Khmelnytskyi, 19–20 zhovtnia 2018 r.). Khmelnytskyi. Khmelnytskyi un-t upravlinnia ta prava. 2018. S. 233–238.
16. Polozhennia pro orhan okhorony derzhavnoho kordonu Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: zatverdzhene nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 30.11.2018 r. № 971. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2019 r. № 3. S. 68.
17. Postanova Plenumu Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy «Pro sudovu praktyku rozghliadu sporiv shchodo statusu bizhentsia ta osoby, yaka potrebuie dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu, prymusovoho povernennia i prymusovoho vydvorennia inozemtsia chy osoby bez hromadianstva z Ukrainy ta sporiv, pov'iazanykh iz perebuванняm inozemtsia ta osoby bez hromadianstva v Ukraini» vid 25.06.2009 r. № 1. Visnyk Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy. 2009. № 3. S. 106.
18. Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny shchodo bizhentsiv ta shukachiv prytulku. Praktychnyi posibnyk. Uporiadnyk O. Plotnikov. 2021. 71 s.
19. Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuie dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu: Zakon Ukrainy vid 08.07.2011 r. № 3671-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2012. № 16. S. 146.
20. Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 03.04.2003 r. № 661-IV. Holos Ukrainy. 2003. № 83.
21. Pro immihratsiiu: Zakon Ukrainy vid 07.06.2001 r. № 2491-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. № 41. S. 197.
22. Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva: Zakon Ukrainy vid 22.09.2011 r. № 3773-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2012. № 19–20. S. 833.
23. Chupryna H. V. Poniattia ta osoblyvosti administratyvnoho pozovu pro prymusove vydvorennia inozemtsiv ta osib bez hromadianstva: Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 2012. № 3. S. 366–373.
24. CRUZ VARAS; HIS FAMILY v. SWEDEN. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1150>

Личенко Ірина Олександрівна

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри цивільного права та процесу

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

Lychenko Iryna

D. Sc. (Law), Professor

Educational-Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0002-4838-3579

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-8-8192

СИСТЕМА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ: ЗМІНИ ПЕРІОДУ ВІЙНИ

СИСТЕМА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ УКРАИНЫ: ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ ПЕРИОДА ВОЙНЫ

THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM OF UKRAINE: TRANSFORMATIONAL CHANGES OF THE WAR PERIOD

Анотація. У статті здійснено аналіз трансформаційних змін у системі публічного управління в Україні та її ефективності, представлено характеристику викликів та загроз, проблем, які торкнулися усієї системи публічного управління в сучасних умовах. Особлива увага присвячена шляхам отримання нової якості організації системи публічного управління, адекватної новим політичним та економічним реаліям, трансформації інституційного середовища публічного управління.

Представлено обґрунтування пріоритетів удосконалення функціонування інституцій публічного управління, важливості в сучасних умовах чіткості регламентації процедур публічного управління, системності контролю та нагляду за об'єктами управлінського впливу, тобто сферами та галузями суспільного життя, щодо яких реалізується організуючий вплив держави, та наявності зворотних зв'язків задля розуміння ефективності прийнятих управлінських рішень. Чітко ідентифіковано завдання публічно-правових інституцій в період війни.

Окреслено стратегічні напрями функціонування органів публічного управління у воєнний період та наголошено на важливості впорядкування діяльності інституцій публічного управління, оптимізації їхнього переліку та структури, позбавлення їх надлишкових та дублюючих функцій, тощо.

Особлива увага присвячена інформаційній безпеці функціонування органів публічного управління в Україні в період війни, протидії залученню спеціальних інформаційних технологій та ресурсів, що порушують сталий розвиток держави, суспільства. Охарактеризовано основні об'єкти інформаційної війни.

Наголошено на складності реалізації самоорганізаційної складової інституціонального середовища публічного управління та залучення до управлінських процесів інституцій громадянського суспільства, потребі скорочення обсягу інформації, що перебуває у вільному доступі громадськості, та водночас важливості залучення громадськості до основних сфер життя суспільства, зокрема до забезпечення безпеки територій, волонтерської діяльності, що становить важливу допомогу суб'єктам публічного управління.

Ключові слова: публічне управління, система публічного управління, органи публічного управління, національна безпека, інформаційна безпека.

Аннотация. В статье проведен анализ трансформационных изменений в системе публичного управления в Украине и ее эффективности, представлена характеристика вызовов и угроз, проблем, которые затронули всю систему публичного управления в современных условиях. Особое внимание уделено получению нового качества организации системы публичного управления, адекватной новым политическим и экономическим реалиям, трансформации институциональной среды публичного управления.

Представлено обоснование приоритетов усовершенствования функционирования институтов публичного управления, важности в современных условиях четкости регламентации процедур публичного управления, системности контроля и надзора за объектами управленческого влияния, т.е. для понимания эффективности принимаемых управленческих решений. Четко идентифицирована задача публично-правовых институций в период войны.

Обозначены стратегические направления функционирования органов публичного управления в военный период и отмечено важность упорядочения деятельности институтов публичного управления, оптимизации их перечня и структуры, лишения их избыточных и дублирующих функций и т.д.

Особое внимание уделено информационной безопасности функционирования органов публичного управления в Украине в период войны, противодействию привлечению специальных информационных технологий и ресурсов, нарушающих устойчивое развитие государства, общества. Охарактеризованы основные объекты информационной войны.

Отмечено сложность реализации самоорганизационной составляющей институциональной среды публичного управления и привлечения к управленческим процессам институтов гражданского общества, необходимость сокращения объема информации, находящейся в свободном доступе общественности, и одновременно важность привлечения общественности к основным сферам жизни общества, к обеспечению безопасности территорий, волонтерской деятельности, что представляет важную помощь субъектам публичного управления.

Ключевые слова: публичное управление, система публичного управления, органы публичного управления, национальная безопасность, информационная безопасность.

Summary. In the article, the author analyzed transformational changes in the system of public administration in Ukraine and its effectiveness, presented the characteristics of challenges and threats, problems that affected the entire system of public administration in modern conditions. Special attention is devoted to ways of obtaining a new quality of organization of the public administration system, adequate to the new political and economic realities, transformation of the institutional environment of public administration.

The substantiation of the priorities for improving the functioning of public administration institutions, the importance in modern conditions of the clarity of the regulation of public administration procedures, the systematic control and supervision of the objects of administrative influence, i.e. the spheres and branches of public life in respect of which the organizing influence of the state is realized, and the presence of feedback links are presented in order to understand the effectiveness of management decisions made. The tasks of public legal institutions during the war are clearly identified.

The strategic directions of the functioning of public administration bodies during the war period are outlined and the importance of streamlining the activities of public administration institutions, optimizing their list and structure, removing their redundant and duplicative functions, etc. is emphasized.

Special attention is devoted to the information security of the functioning of public administration bodies in Ukraine during the war, to counteracting the involvement of special information technologies and resources that disrupt the sustainable development of the state and society. The main objects of the information war are characterized.

Emphasis is placed on the difficulty of implementing the self-organizing component of the institutional environment of public administration and the involvement of civil society institutions in the management processes, the need to reduce the amount of information that is freely available to the public, and at the same time the importance of involving the public in the main spheres of society, in ensuring the security of territories, volunteer activities, which is an important help to the subjects of public administration.

Key words: public administration, public administration system, public administration bodies, national security, information security.

Постановка проблеми. Проблеми публічного управління загострилися протягом останнього періоду в Україні, що зумовлено військовими діями в державі.

Військові дії в Україні спровокували як глобальні зміни продовольчого, енергетичного та фінансового

характеру, так і загострили кризу системи публічного управління, яка назривала вже багато років у нашій державі.

Ця система потребує докорінних змін, що загалом є запорукою виживання усього українського суспільства і держави загалом, умовою швидкого

відродження регіонів, які постраждали в силу військових дій.

Перед державою постало завдання щодо перегляду сучасної системи публічного управління в Україні, проведення нагальних реформ та її адаптації до нових викликів і загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми публічного управління в Україні знайшли своє обґрунтування в працях низки вітчизняних вчених, зокрема таких, як В. Бакуменко [1], І. Малий [2], А. Миколук [3], С. Павлов [4] та інші. Окремим проблемам функціонування державних інституцій періоду війни присвятили свої дослідження Г. Бережна [5], У. Коруч [6], О. Радченко, Я. Чмир [7] та інші. Однак комплексно проблеми та перспективи удосконалення системи публічного управління України в період війни цими авторами не досліджувалися.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз системи публічного управління України в період війни, викликів та загроз, які з нею пов'язані, завдань і стратегічних напрямів функціонування публічно-правових інституцій в період війни.

Виклад основного матеріалу. Трансформаційні зміни у вітчизняному суспільстві зумовлені низкою нових викликів та проблем суспільно-політичного значення. Держава стикнулася не лише з проблемами глобального характеру, фінансово-економічною кризою, наслідками інформаційної революції, потребою відповідати вимогам переходу на новий рівень інноваційного розвитку суспільства, загостренням дефіциту мінеральних ресурсів, які давно відзначають як суттєві вітчизняні автори [2, с. 18], але й військовими діями, які посилюють складність подолання вищенаведених загроз, спровокували недостатність фінансових ресурсів для реалізації заходів щодо їх подолання.

Всі ці чинники негативно впливають на систему публічного управління та всі її елементи, ускладнюють виконання публічно-сервісної функції держави та потребують низки заходів для адаптації цієї системи до нових викликів та загроз.

В. Бакуменко вважає, що публічне управління становить процес цілеспрямованого впливу органів державної влади та місцевого самоврядування на об'єкт управління, зважаючи на положення чинного законодавства, задля забезпечення економічного розвитку публічно-правових утворень та благополуччя населення [1, с. 8].

Система публічного управління нашої держави є системним феноменом, основними складовими якого є суб'єкти його реалізації (органи виконав-

чої влади, суб'єкти місцевого самоврядування, окремі громадські формування, тощо), об'єкти управління, що становлять сфери і галузі суспільного життя, на які держава справляє організуючий вплив, та сама публічно-управлінська діяльність що є уособленням численних прямих та зворотних зв'язків між першими двома елементами, проявляється через формування і ухвалення управлінських рішень, їхнього виконання, реалізації контрольних і наглядових повноважень щодо цього.

У сучасних умовах проблеми торкнулися усієї системи публічного управління та її ефективності.

Щодо публічного управління, його ефективність визначається здатністю органів публічного управління досягати визначених цілей, повно та якісно реалізовувати покладені на них функції.

Окремі публічно-управлінські інституції виявилися неготовими до викликів, що перед ними постали, інші ж навпаки, зуміли трансформуватися та залучити ресурси, які досі не були активовані, у кризовий момент показали потенціал до швидкого реформування.

У даний час потрібна зовсім інша якість організації системи публічного управління, адекватна новим політичним та економічним реаліям.

Отримання цієї нової якості неможливе без суттєвого реформування вітчизняного законодавства. Таке реформування повинно враховувати взаємопов'язані чинники: кореляцію чітких, зрозумілих, оптимізованих правил адміністрування найважливіших сфер публічного управління та якості отриманих суспільних послуг у відповідній територіальній громаді; співмірність грошових коштів, які сплачуються у регіонах до місцевих бюджетів у формі податків, та якістю публічно-сервісної діяльності.

Важливим є розуміння того, що запорукою довіри громадськості до органу публічного управління є потреба налагодження громадського контролю за його діяльністю, що, в ідеалі, повинен домінувати над внутрішньовідомчими контрольними механізмами.

Не менш важливим є забезпечення відкритості, прозорості діяльності публічно-управлінських інституцій. Проте у період війни принцип відкритості, прозорості функціонування органів публічного управління, підконтрольності їх діяльності громадськості дещо трансформується та вступає в деяку конфронтацію з принципами національної, зокрема інформаційної безпеки.

Як зазначають вітчизняні вчені, демократія може втрачати певні цінності, зокрема прозорість у випадку суттєвої загрози національній безпеці.

При цьому акцент зміщується на дотримання принципів централізованості і керованості. Як зазначає А. Миколук, виникає внутрішній конфлікт, що поглиблюється в епоху розвитку мережі Інтернет. Справа в тому, що дотримання прозорості функціонування публічно-правових інституцій вступає в суперечність з обов'язком цих інституцій дотримуватися державної таємниці, підтримуватися секретності в певних сферах управління, забезпечувати безпеку критично важливої інформації [3, с. 158].

Окрім цього якість функціонування інституцій публічного управління напряму залежить від якості підготовки залученого персоналу, чіткості регламентування прав та обов'язків суб'єктів публічно-сервісних повноважень, розуміння службовцями відповідальності за протиправну діяльність у сфері публічного управління, чіткості регламентації процедур публічного управління, системності контролю та нагляду за об'єктами управлінського впливу, тобто сферами та галузями суспільного життя, щодо яких реалізується організуючий вплив держави та наявності зворотних зв'язків задля розуміння ефективності прийнятих управлінських рішень.

Проте, в період війни набувають великого значення й інші чинники, що мають безпосередній вплив на систему публічного управління. Здебільшого вони стосуються суб'єктів управління та управлінської діяльності як елементів системи публічного управління.

Сьогодні усі зусилля держави повинні бути зосереджені на формуванні державно-управлінської політики щодо реформування системи органів публічного управління, покращення, оптимізації процедур адміністрування найважливіших сфер діяльності інституцій держави, врахування масштабів та динаміки соціально-економічних процесів, зумовлених періодом війни, поєднання принципів централізму та децентралізму при розмежуванні повноважень органів публічного управління, налагодження взаємної довіри суб'єктів публічного управління та суб'єктів, які отримують публічно-правові послуги.

Потрібна трансформація інституційного середовища публічного управління. Держава повинна організаційно та фінансово підтримувати найбільш дієві публічно-правові інституції та оновити національну модель публічного управління загалом.

У період війни механізми публічного управління зазнають суттєвої трансформації. Так, ускладнюється реалізація самоорганізаційної складової інституціонального середовища публічного управ-

ління, зокрема всебічного залучення до управлінських процесів інституцій громадянського суспільства, дорадчо-консультативних інституцій при органах публічного управління, ускладнюється розбудова дієвої мережевої інформаційної інфраструктури в системі публічного управління.

З одного боку скорочується обсяг інформації, що перебуває у вільному доступі громадськості, зважаючи на ризики щодо національної безпеки, а з іншого — відбувається активне залучення громадськості до основних сфер життя суспільства, зокрема зростання волонтерської діяльності, залучення громадян та громадських формувань до забезпечення безпеки територій, передачі гуманітарної допомоги. Доволі вагомою допомогою органам публічного управління стала в період війни діяльність волонтерів щодо розробки спеціальних онлайн платформ, які допомагали населенню («Люди для України / People for UA», що сприяла розподілу та передачі гуманітарної допомоги, «Палляниця.Інфо», що служить допомозі вразливим категоріям населення та інші) [5, с. 66].

Головним завданням публічно-правових інституцій у період війни повинно стати забезпечення балансу двох головних завдань: забезпечення національної безпеки та функціонування держави як організації публічної влади загалом (її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості) та водночас захисту громадян (їх прав, свобод та законних інтересів), підтримання та гарантування реалізації національних морально-етичних, соціо-культурних та інших цінностей в українському суспільстві [4, с. 37].

Пріоритетним завданням на шляху реформування сфери публічного управління в Україні в сучасних складних умовах повинно стати удосконалення механізмів контролю Державної аудиторської служби у сфері закупівель. Це стосується спрощеної процедури закупівлі для потреб оборони України, забезпечення життєдіяльності населення та функціонування держави. Слід погодитися з потребою посилення відповідальності за незаконні дії у цій сфері, за перешкоджання реалізації заходів державного фінансового контролю і збору інформації щодо цього [8, с. 10].

Однією з найважливіших проблем періоду війни є інформаційна безпека функціонування органів публічного управління в Україні.

Попри реальні військові дії, що відбуваються в окремих регіонах нашої держави, надзвичайно вагомою загрозою для нормального функціонування органів публічного управління та національної безпеки загалом стала інформаційна війна в Україні.

Її супроводжує цілеспрямований інформаційний вплив, що реалізується в сфері інформаційних процесів та передбачає залучення спеціальних інформаційних технологій та ресурсів, що порушують сталий розвиток держави, суспільства [9, с. 205].

Інформаційна війна супроводжується кібератаками на інформаційні ресурси органів публічного управління, ускладненням надання публічно-правових послуг, поширенням недостовірних даних.

Нагальність вирішення цієї проблеми все частіше схиляє вітчизняних вчених говорити про потребу посилення кримінальної відповідальності за протиправну діяльність, яка завдає шкоди нормальному функціонуванню органів публічного управління та яку можна вважати складовою інформаційної війни в Україні [6, с. 81].

Як правило, у сфері публічного управління об'єктами інформаційних воєн визнають систему підготовки та прийняття важливих публічно-управлінських рішень у сфері безпеки, політичній, економічній сферах, таким об'єктом стає інформаційно-комунікаційну інфраструктура держави, тощо. Незаконний вплив поширюється на інституції національної оборони та безпеки, їхнє керівництво, економічну інфраструктуру держави, тощо [7, с. 103–104].

Загострення проблем публічного управління в період війни змушує державу визначити стра-

тегічні напрями функціонування органів, що його реалізують в цей період. Сьогодні державі важливо сформулювати і затвердити відповідну стратегію задля гарантування стабільності та гарантованості реалізації прав громадян та їх захисту. Формування такої стратегії повинно виходити з потреби удосконалення функціональної впорядкованості діяльності інституцій публічного управління, оптимізації їхнього переліку та структури, позбавлення їх надлишкових та дублюючих функцій, усунення функцій, що створюють надлишкові адміністративні бар'єри, переведення більшості адміністративних послуг в режим онлайн, розширення публічних сервісів, що дасть змогу раціоналізувати використання бюджетних коштів, забезпечення стратегічного прогнозування діяльності органів публічного управління з урахуванням безпекових ризиків та загроз, гарантування можливості їх функціонування в кризових умовах з використанням спеціальних технічних засобів та інформаційних технологій. Водночас перед державою стоїть непросте завдання для сучасного періоду щодо наділення їх необхідним потенціалом та матеріальними засобами для гарантування реалізації прав та свобод громадян, національної безпеки України та створення механізмів здійснення всебічного контролю за фінансовою діяльністю публічно-правових інституцій.

Література

1. Бакуменко В. Д. Публічне адміністрування як процес вироблення, прийняття та виконання управлінських рішень // Наукові розвідки з державного та муніципального управління: зб. наук. пр. Академії муніципального управління. № 1. [Б. м.: б.в.], 2015. С. 8–26.
2. Малий І. Й. Генеза публічного управління і адміністрування в Україні // Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 24. С. 17–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_24_5. (дата звернення 24.07.2022).
3. Миколок А. В. Публічне управління інформаційною безпекою: діджиталізація та інформаційна війна. Право та державне управління. 2022. № 1. С. 156–161.
4. Павлов С. С. Формування механізмів публічного управління та адміністрування в сфері цивільного захисту України: функціонально-професійний аспект: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 2020. 234 с.
5. Бережна Г. В. Взаємодія громадського сектору та влади у період воєнного стану в Україні: реалії поточного часу та перспективи. Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах, м. Київ, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 15–28 квітня 2022 р.; ред. колегія: І. О. Дегтярьова, В. С. Куйбіда, П. М. Петровський та ін., уклад. Т. О. Мельник. Т. 3. К.: ДЗВО «УМО» НАПН України, 2022. 158 с.
6. Коруч У. З. Запобігання та протидія пропаганді війни та інформаційним загрозам в Україні. Публічне право. 2020. № 2. С. 80–87.
7. Радченко О., Чмир Я. Гібридна війна як ключова загроза національному суверенітету України. Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. № 3. С. 100–108.
8. Резолюція Всеукраїнської науково-практичної конференції «Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні». Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах, м. Київ, ДЗВО «Універси-

тет менеджменту освіти» НАПН України, 15–28 квітня 2022 р.; ред. колегія: І. О. Дегтярьова, В. С. Куйбіда, П. М. Петровський та ін., уклад. Т. О. Мельник. Т. 3. К.: ДЗВО «УМО» НАПН України, 2022. 158 с.

9. Верголяс О. О. Правове забезпечення спеціальних інформаційних операцій: дис.к.ю.н.: спеціальність 12.00.07. Київ: НДІП НАПрН України, 2020. 287 с.

References

1. Bakumenko V. D. Publichne administruvannia yak protses vyroblennia, pryiniattia ta vykonannia upravlinskykh rishen // Naukovi rozvidky z derzhavnoho ta munitsypalnoho upravlinnia: zb. nauk. pr. Akademii munitsypalnoho upravlinnia. № 1. [В. м.: б.в.], 2015. S. 8–26.

2. Malyi I. Y. Heneza publichnoho upravlinnia i administruvannia v Ukraini // Investytsii: praktyka ta dosvid. 2017. № 24. S. 17–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_24_5. (data zvernennia 24.07.2022).

3. Mykoliuk A. V. Publichne upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu: didzhytalizatsiia ta informatsiina viina. Pravo ta derzhavne upravlinnia. 2022. № 1. S. 156–161.

4. Pavlov S. S. Formuvannia mekhanizmiv publichnoho upravlinnia ta administruvannia v sferi tsyvilnoho zakhystu Ukrainy: funktsionalno-profesiinyi aspekt: dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.02. Kyiv, 2020. 234 s.

5. Berezha H. V. Vzaiemodiia hromadskoho sektoru ta vlady u period voiennoho stanu v Ukraini: realii potochnoho chasu ta perspektyvy. Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh viiny i v postvoiennyi period v Ukraini: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. u trokh tomakh, m. Kyiv, DZVO «Universytet menedzhmentu osvity» NAPN Ukrainy, 15–28 kvitnia 2022 r.; red. kolehiia: I. O. Dehtiarova, V. S. Kuibida, P. M. Petrovskyi ta in., uklad. T. O. Melnyk. Т. 3. К.: DZVO «УМО» NAPN Ukrainy, 2022. 158 s.

6. Koruts U. Z. Zapobihannia ta protydiia propahandi viiny ta informatsiinym zahrozam v Ukraini. Publichne pravo. 2020. № 2. S. 80–87.

7. Radchenko O., Chmyr Ya. Hibrydna viina yak kliuchova zahroza natsionalnomu suverenitetu Ukrainy. Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriia: Publichne upravlinnia ta administruvannia. 2022. № 3. S. 100–108.

8. Rezoliutsiia Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh viiny i v postvoiennyi period v Ukraini». Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh viiny i v postvoiennyi period v Ukraini: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. u trokh tomakh, m. Kyiv, DZVO «Universytet menedzhmentu osvity» NAPN Ukrainy, 15–28 kvitnia 2022 r.; red. kolehiia: I. O. Dehtiarova, V. S. Kuibida, P. M. Petrovskyi ta in., uklad. T. O. Melnyk. Т. 3. К.: DZVO «УМО» NAPN Ukrainy, 2022. 158 s.

9. Verholias O. O. Pravove zabezpechennia spetsialnykh informatsiinnykh operatsii: dys. k.i.u.n.: spetsialnist 12.00.07. Kyiv: NDIIP NAPrN Ukrainy, 2020. 287 s.

Подолька Анатолій Миколайович

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
завідувач кафедри теорії держави і права та конституційного права
Навчально-науковий інститут права імені Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом*

Podoliaka Anatolii

*Doctor of Science in Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Department of Theory of State and Law and Constitutional Law
Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great Interregional
Academy of Personnel Management*

ORCID: 0000-0001-7486-8302

Христинченко Надія Петрівна

*доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник
Науково-дослідний відділ проблем інформаційно-аналітичного забезпечення
в сфері освітньої діяльності*

Науково-дослідного центру Військового інституту

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Khrystynchenko Nadiia

Doctor of Science in Law, Professor, Senior Research Fellow

The Research Department of the Problems of

Information and Analytical Support in the

Field of Educational Activity of the

Research Center of Military Institute

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0001-7473-7193

Шопіна Ірина Миколаївна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Shopina Iryna

Doctor of Science in Law, Professor,

Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines

Lviv State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0003-3334-7548

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-8-8223

**ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ
З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ЦИВІЛЬНОГО
КОНТРОЛЮ НАД СИЛАМИ ОБОРОНИ**

**FEATURES OF INTERACTION OF THE MINISTRY OF DEFENSE
OF UKRAINE WITH OTHER SUBJECTS OF DEMOCRATIC
CIVIL CONTROL OVER THE DEFENSE FORCES**

Анотація. Метою статті є визначення особливостей взаємодії Міністерства оборони України з іншими суб'єктами демократичного цивільного контролю над Силами оборони.

З'ясовано обставини, що підтверджують важливість правового регулювання взаємодії Міністерства оборони України з іншими суб'єктами.

Визначено, що взаємодія Міністерства оборони України з суб'єктами демократичного цивільного контролю над Силами оборони уявляє собою узгоджену скоординовану діяльність, спрямовану на отримання спільними зусиллями відомостей та даних про недоліки у функціонуванні вказаних Сил та розробки моделі їх оптимізації у правовому, воєнному, соціальному, економічному та інших аспектах.

До особливостей взаємодії оборонного відомства з іншими суб'єктами демократичного цивільного контролю віднесено: а) провідний характер комунікативної функції взаємодії як процесу передання даних від комунікатора (Міністерства оборони України) до одержувачів (органів законодавчої, виконавчої та судової влади, органів місцевого самоврядування, громадськості); б) забезпечення за допомогою взаємодії зворотного зв'язку між функціонуванням Сил оборони та відображенням такого функціонування на правовому рівні у вигляді дотримання принципів верховенства права та інтолерантності до корупції; в) використання взаємодії між Міністерством оборони України та іншими суб'єктами демократичного цивільного контролю як дієвого чинника попередження соціальних конфліктів в суспільстві, викликаних обмеженням вільного обігу інформації в умовах правового режиму воєнного стану; г) формування завдяки взаємодії експертного середовища, зусилля якого спрямовані на пошук оптимальних шляхів функціонування та розвитку Сил оборони в умовах повномасштабного збройного конфлікту; д) створення у системі взаємодії між Міністерством оборони України та іншими суб'єктами демократичного цивільного контролю оптимального балансу між транспарентністю та дотриманням вимог інформаційної безпеки.

Ключові слова: демократичний цивільний контроль, Сили оборони, сектор безпеки і оборони, Міністерство оборони України, взаємодія, Збройні Сили України.

Summary. The purpose of the article is to determine the features of interaction between the Ministry of Defense of Ukraine and other subjects of democratic civilian control over the defense forces.

The article establishes circumstances confirming the importance of legal regulation of interaction between the Ministry of Defense of Ukraine and other subjects.

The author substantiates that the interaction of the Ministry of Defense of Ukraine with the subjects of democratic civilian control over the Defense Forces is a coordinated activity aimed at obtaining by joint efforts information and data on shortcomings in the functioning of these Forces and developing a model for their optimization in the legal, military, social, economic and other aspects.

The features of the interaction of the defense department with other subjects of democratic civilian control are attributed to: a) the leading nature of the communicative function of interaction as a process of transferring data from the communicator (Ministry of Defense of Ukraine) to recipients (legislative, executive and judicial authorities, local governments, the public); b) providing, through interaction, a feedback between the functioning of the Defense Forces and the reflection of such functioning at the legal level through compliance with the principles of the rule of law and intolerance to corruption; c) the use of interaction between the Ministry of Defense of Ukraine and other subjects of democratic civilian control as an effective factor in preventing social conflicts in society caused by the restriction of the free circulation of information under the legal regime of martial law; d) the formation, thanks to the interaction, of an expert environment, whose efforts are aimed at finding optimal ways for the functioning and development of the defense forces in the conditions of a full-scale armed conflict; e) creating in the system of interaction between the Ministry of Defense of Ukraine and other subjects of democratic civil control an optimal balance between transparency and compliance with information security requirements.

Key words: democratic civilian control, Defense Forces, security and defense sector, Ministry of Defense of Ukraine, interaction, Armed Forces of Ukraine.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Здобуття перемоги над збройними силами держави-агресора потребує активної скоординованої діяльності всіх органів виконавчої влади, що належать до суб'єктів сектору безпеки та оборони, і, одночасно, наділені повноваженнями

здійснювати демократичний цивільний контроль у вказаному секторі. Центральне місце серед них належить Міністерству оборони України, правовий статус якого носить двоїстий характер, поєднуючи повноваження органу публічного адміністрування й органу військового управління. Демілітаризація діяльності оборонного відомства,

розмежування адміністративно-політичних та військово-управлінських функцій між Міністром оборони України та Головнокомандувачем Збройних Сил України посилює потенціал розвитку контрольних функцій Міністерства як суб'єкта демократичного цивільного контролю над Силами оборони. Однак питання взаємодії оборонного відомства з іншими суб'єктами публічного адміністрування та іншими органами ще недостатньо висвітлено у правових наукових джерелах, що, у поєднанні з гостроактуальністю вказаної проблематики, обумовлює важливість дослідження вказаних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми діяльності Міністерства оборони України в аспекті контрольної діяльності та правового забезпечення означених процесів, а також питання взаємодії Сил оборони з іншими суб'єктами розглядали у своїх роботах І. Коропатнік, А. Лойшин, В. Пашинський, С. Стецюк, В. Топольницький та інші автори. І. Коропатнік дослідив особливості функціонування оборонного відомства в контексті організації та здійснення цивільно-військового співробітництва, яке автор розуміє як провідний напрям взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України у вигляді відносин, які складаються між органами військового управління, з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами з одного боку, і інститутами громадянського суспільства [1]. А. Лойшин теоретично обґрунтував та надав науково-методичні і практичні рекомендації з оцінювання ефективності системи внутрішнього контролю в установі Міністерства оборони України шляхом удосконалення науково-методичного апарату оцінювання ефективності системи внутрішнього контролю оборонного відомства [2]. В. Пашинський розглянув процеси взаємодії і правовий статус Міністерства оборони України в контексті адміністративно-правового забезпечення оборони нашої держави [3]. С. Стецюк проаналізував особливості діяльності Міністерства оборони України в контексті адміністративної реформи й обґрунтував, що у процесі організаційно-правових перетворень оборонного відомства поєднуються започатковані вказаною реформою напрями (функціональний підхід до діяльності центральних органів виконавчої влади, спрямованість на підвищення ролі міністрів як політичних діячів) із виробленими у процесі становлення Української держави і її Збройних Сил векторами (демілітаризації органів виконавчої влади, досягнення сумісності зі структурами систем управління держав-членів

НАТО і трансформації низки управлінських функцій у функції публічного адміністрування) [4]. Однак слід сказати, що правовий статус Міністерства оборони України у контексті взаємодії з іншими суб'єктами демократичного цивільного контролю залишається недостатньо дослідженим.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення особливостей взаємодії Міністерства оборони України з іншими суб'єктами демократичного цивільного контролю над Силами оборони.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Категорія взаємодії у сучасних наукових дослідженнях набула нового звучання, оскільки функціонування суб'єктів публічного адміністрування в умовах інтенсивного розвитку інформаційних технологій потребує постійної уваги та регламентованості своїх складових на нормативно-правовому рівні. Особливо актуалізувалася проблема належного правового забезпечення взаємодії суб'єктів, що входять до складу сектору безпеки і оборони, в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. Значущість правового регулювання взаємодії Міністерства оборони України з іншими учасниками контрольних процесів у системі демократичного цивільного контролю обумовлена трьома основними обставинами. По-перше, це важливість виконання комунікативної функції взаємодії, яка визначає зміст та спрямованість активності комунікатора (Міністерства оборони України) по відношенню до одержувачів інформації, якими виступають на лише інші органи публічного адміністрування та органи публічної влади загалом, а й все громадянське суспільство та окремі громадяни. В умовах правового режиму воєнного стану існування злагодженої несуперечливої комунікації є запорукою об'єднання зусиль всіх суб'єктів суспільних відносин у забезпечення адекватної відсічі російській збройній агресії та подоланні її негативних наслідків. Можна констатувати, що на теперішній час напрям взаємодії Міністерства оборони України з громадянським суспільством є достатньо активним і дозволяє використовувати на добровільній основі ресурси підприємств, установ та організацій всіх форм власності, фізичних та юридичних осіб для виконання оперативних завдань, які щоденно постають перед Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями.

Другою обставиною, яка обумовлює важливість правового регулювання у досліджуваній сфері, є забезпечення за допомогою взаємодії зворотного

зв'язку між діями Міністерства оборони України та тими правовими, економічними, воєнними, соціальними та іншими наслідками, які при цьому виникають. Оборотний зв'язок як ключова ознака взаємодії потребує свого врахування у діяльності Міністерства оборони України на рівні дій посадових осіб відносно каналів отримання відомостей про об'єкт демократичного цивільного контролю, способів узагальнення таких даних, методів їх аналізу та особливостей викладення пропозицій, рекомендації та висновків за результатами здійснення заходів зворотного зв'язку. При цьому на всіх етапах визначення особливостей такого зв'язку необхідно користуватися науково обґрунтованими методами, які дозволяють отримувати об'єктивну, валідну, надійну та достовірну інформацію щодо соціальних та інших процесів, стан протікання яких слугує підставою прийняття певних управлінських рішень.

Третя обставина, що слугує підтвердженням важливості правового регулювання взаємодії Міністерства оборони України з іншими суб'єктами, пов'язана ключовим значенням демократичного цивільного контролю для забезпечення ефективного функціонування сектору безпеки і оборони за рахунок зниження негативного впливу корупційних ризиків, попередження нераціонального використання коштів державного бюджету, спрямованих на потреби оборони, а також попередження соціальних конфліктів, які можуть бути пов'язані із недостатністю відомостей та даних щодо особливостей функціонування Міністерства оборони України, Збройних Сил України та інших військових формувань в умовах обмеження вільного руху інформації, викликаного вимогами правового режиму воєнного стану.

Перелік суб'єктів демократичного цивільного контролю міститься у ч. 1 ст. 4 Закону України «Про національну безпеку України» і включає всі гілки державної влади — законодавчої, виконавчої та судової, а також органи місцевого самоврядування [5]. Взаємодія кожного з означених суб'єктів з Міністерством оборони України обумовлена цим розподілом. Відносини оборонного відомства з Парламентом і судами будуються з урахуванням системи струмувань і противаг, яка у правових незалежних державах забезпечує баланс державної влади. Відносини Міністерства оборони України з Кабінетом Міністрів України як суб'єктом демократичного цивільного контролю носять ієрархічний характер, оскільки Уряд як вищий орган виконавчої влади наділений повноваженнями здійснення виконавчої влади через

Міністерство оборони України, що знайшло своє відображення у ч. 2 ст. 1 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [6]. Натомість, відносини оборонного відомства з іншими міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади носять горизонтальний характер і будуються на партнерській основі з урахуванням кола повноважень кожного органу виконавчої влади. При цьому оборонне відомство, виходячи із положень пп. 80 і 80-1 Положення про Міністерство оборони України, не лише забезпечує досліджуваний вид контролю, але й має створювати необхідні для його здійснення іншими учасниками контрольної діяльності умови [7]. Тут проявляється двоїстий характер правового статусу Міністерства оборони України, про який вже йшлося вище, і знаходить свій вияв роль цивільного оборонного відомства у секторі безпеки і оборони.

Окремий вид повноважень Міністерства оборони України стосується його обов'язку інформувати громадськість та засоби масової інформації про результати контрольних заходів, здійснюваних у межах досліджуваного нами виду контролю. Транспарентність діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони є рисою, притаманною всім демократичним правовим державам, і особливо вираженою у сфері демократичного цивільного контролю. Висвітлення результатів контрольної діяльності за допомогою виступів посадових осіб (як суб'єктів, так і об'єктів контролю), публікацій у засобах масової інформації, звітів є запорукою створення достатніх умов для участі широких верств громадськості у системі державного управління, а також передумовою залучення так званого експертного середовища для пошуку оптимальних шляхів розвитку оборонного відомства, Збройних Сил України та інших військових формувань. Мова, зокрема, йде про науковців, дослідження яких пов'язані з удосконаленням правового статусу Міністерства оборони України, громадських організацій, які спеціалізуються на різних аспектах діяльності сектору безпеки і оборони, що знайшло відображення в їх статутах, представників міжнародних організацій, інтереси яких пов'язані із наданням допомоги у сфері удосконалення публічного управління, додержання прав і свобод людини та громадянина, захисту цивільного населення у збройних конфліктах, тощо.

Наступною особливістю взаємодії у досліджуваній сфері є необхідність додержання вимог інформаційної безпеки під час здійснення заходів демократичного цивільного контролю, суб'єктами яких є Міністерство оборони України та інші держав-

ні органи [8, с. 980]. Правовий режим воєнного стану накладає свій відбиток на всі інформаційні процеси, і особливо важливими стають збереження державної таємниці, попередження ризиків витоку інформації у секторі безпеки і оборони, а також нівелювання негативного впливу противника на українську інформаційну сферу, що може проявлятися як у здійсненні кібератак, так і у поширенні панічних, депресивних та інших деструктивних настроїв серед населення. Отже, необхідним є додержання оптимального балансу між тією інформацією, відомостями та даними, розповсюдження яких створить оптимальні умови для подолання існуючих недоліків діяльності об'єктів контролю, та тією інформацією, яка може бути використана противником для того, щоб послабити координацію зусиль органів публічної влади, громадянського суспільства та інших суб'єктів для відсічі російської збройної агресії.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Взаємодія Міністерства оборони України з іншими суб'єктами демократичного цивільного контролю над Силами оборони уявляє собою узгоджену скоординовану діяльність, спрямовану на отримання спільними зусиллями відомостей та даних про недоліки у функціонуванні вказаних Сил та розробки моделі їх оптимізації у правовому, воєнному, соціальному, економічному та інших аспектах.

До особливостей взаємодії оборонного відомства з іншими суб'єктами демократичного цивільного

контролю слід віднести: а) провідний характер комунікативної функції взаємодії як процесу передавання даних від комунікатора (Міністерства оборони України) до одержувачів (органів законодавчої, виконавчої та судової влади, органів місцевого самоврядування, громадськості); б) забезпечення за допомогою взаємодії зворотного зв'язку між функціонуванням Сил оборони та відображенням такого функціонування на правовому рівні у вигляді додержання принципів верховенства права та інтолерантності до корупції; в) використання взаємодії між Міністерством оборони України та іншими суб'єктами демократичного цивільного контролю як дієвого чинника попередження соціальних конфліктів в суспільстві, викликаних обмеженням вільного обігу інформації в умовах правового режиму воєнного стану; г) формування завдяки взаємодії експертного середовища, зусилля якого спрямовані на пошук оптимальних шляхів функціонування та розвитку Сил оборони в умовах повномасштабного збройного конфлікту; ґ) створення у системі взаємодії між Міністерством оборони України та іншими суб'єктами демократичного цивільного контролю оптимального балансу між прозорістю та додержанням вимог інформаційної безпеки.

Напрями подальших наукових досліджень мають бути пов'язані із визначенням кола сумісних контрольних заходів, що проводяться Міністерством оборони України та іншими суб'єктами демократичного цивільного контролю над Силами оборони.

Література

1. Коротатнік І. М. Взаємодія громадянського суспільства і Збройних Сил України: адміністративно-правові засади. Київ: Леся, 2016. 412 с.
2. Лойшин А. А. Обґрунтування рекомендацій з оцінки ефективності системи внутрішнього контролю установи Міністерства оборони України: Дисертація ...доктора філософії: Спеціальність 254. Київ, 2020. 259 с.
3. Пашинський В. Й. Забезпечення оборони України: адміністративно-правові аспекти: монографія. Київ: Освіта України, 2018. 407 с.
4. Stetsiuk S. P. Legal aspects of cooperation Ukraine and NATO during 1991–2000. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 4. Vol. 3. P. 186–193.
5. Про національну безпеку України: Закон України 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
6. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>
7. Положення про Міністерство оборони України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>
8. Zhukov S., Khomiakov D., Khrystynchenko N., Shpenov D., Shopina I. Cybersecurity: Legal and Organizational Support in Leading Countries, NATO and EU Standards. *Journal of Security & Sustainability Issues*. 2020. № 9(3). P. 977–992.

References

1. Koropatnik I. M. Vzaiemodiia hromadianskoho suspilstva i Zbroinykh Syl Ukrainy: administratyvno-pravovi zasady. Kyiv: Lesia, 2016. 412 s. [in Ukrainian].
2. Loishyn A. A. Obruntuvannia rekomendatsii z otsinky efektyvnosti systemy vnutrishnoho kontroliu ustanovy Ministerstva oborony Ukrainy: Dysertatsiia ...doktora filosofii: Spetsialnist 254. Kyiv, 2020. 259 s. [in Ukrainian].
3. Pashynskiy V. I. Zabezpechennia oborony Ukrainy: administratyvno-pravovi aspekty: monohrafiia. Kyiv: Osvita Ukrainy, 2018. 407 s. [in Ukrainian].
4. Stetsiuk S. P. Legal aspects of cooperation Ukraine and NATO during 1991–2000. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 4. Vol. 3. P. 186–193. [in English].
5. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> [in Ukrainian].
6. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy: Zakon Ukrainy 27.02.2014 № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> [in Ukrainian].
7. Polozhennia pro Ministerstvo oborony Ukrainy: zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy 26.11.2014 № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
8. Zhukov S., Khomiakov D., Khrystynchenko N., Shpenov D., Shopina I. Cybersecurity: Legal and Organizational Support in Leading Countries, NATO and EU Standards. *Journal of Security & Sustainability Issues*. 2020. № 9(3). P. 977–992. [in English].

Смірнова Ірина Олегівна

викладач кафедри теорії та історії держави і права

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Smirnova Iryna

Lecturer of the Department of Theory and History of the State and Law

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0001-7112-0462

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-8-8203

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Анотація. Вступ. У статті проаналізовано зміст права особи на справедливий суд. Визначені складові права особи на справедливий суд, що впливають на якість судового розгляду. Зроблено спроби аналізу практичної реалізації основних принципів справедливого судового розгляду в практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовній практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовчій практиці європейських країн. Встановлено, що концептуалізація права на справедливий судовий розгляд відбулася завдяки прийняттю Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а уніфікація його розуміння та визнання на рівні стандартів судочинства вироблена практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). На сучасному етапі розвитку законодавства України чітко прослідковується вектор у напрямку приведення його у відповідність до конвенційних стандартів здійснення судочинства.

Концептуалізація соціологічно-правової категорії «справедливість» сьогодні перебуває в стані перманентної трансформації як сутнісного, так і методологічного наповнення. Як соціальне явище справедливість стає дедалі аморфнішою та недосяжною характеристикою суспільного розвитку, оскільки економічні процеси сприяють концентрації суспільних благ в досить обмежених соціальних прошарках, що породжує майнову нерівність, а відтак, і нерівність можливостей реалізації особами своїх прав та свобод, не дивлячись на їх формальне законодавче закріплення. З часів появи міжнародних організацій у сфері захисту прав людини і громадянина відбувається постійний пошук механізмів практичної реалізації принципу справедливості хоча б в аспекті відстоювання власних інтересів. Тобто «справедливість» – це вже не мета розвитку суспільства в цілому, а лише один із критеріїв побудови суспільних відносин.

Ключові слова: право на справедливий суд, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, справедливість, неупередженість, публічність, гласність.

Summary. Introduction. The article analyzes the content of a person's right to a fair trial. The components of a person's right to a fair trial, which affect the quality of the trial, are determined. Attempts have been made to analyze the practical implementation of the main principles of a fair trial in the practice of the European Court of Human Rights and the law enforcement practice of the European Court of Human Rights and the law enforcement practice of European countries. It has been established that the conceptualization of the right to a fair trial took place thanks to the adoption of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and the unification of its understanding and recognition at the level of judicial standards was developed by the practice of the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECtHR).

Conceptualization of the sociological-legal category «justice» today is in a state of permanent transformation of both its substantive and methodological contents. As a social phenomenon, justice is becoming an increasingly amorphous and unattainable characteristic of social development, since economic processes contribute to the concentration of public goods in rather limited social strata, which generates property inequality, and therefore, inequality of opportunities for individuals to realize their rights and freedoms, regardless of their formal legislative fixing. Since the emergence of international organizations in the

field of protection of human and citizen rights, there has been a constant search for mechanisms for the practical implementation of the principle of justice, at least in the aspect of defending one's own interests. That is, «justice» is no longer the goal of the development of society as a whole, but only one of the criteria for building social relations.

Key words: *the right to a fair trial, the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, justice, impartiality, publicity, glasnost.*

Постановка проблеми. Сучасні тенденції суспільно-політичних процесів в Україні та світі сприяють постійному розширенню доступних механізмів та інструментів захисту особистих прав людини і громадянина. В процесі реалізації суспільних відносин уникнути суперечностей між їх суб'єктами майже неможливо, оскільки частіше за все інтереси цих суб'єктів знаходяться в одних й тих самих площинах, а тому держава повинна гарантувати для всіх рівні можливості захисту прав. Крім того, проголошуючи курс на розбудову демократії та демократичних інститутів, держава повинна відповідним чином їх легітимізувати, створивши належне правове поле, в якому, з поміж іншого, знайдуть своє відображення усі кращі надбання світової юридичної думки та міжнародно-правової практики регулювання судового захисту прав та інтересів людини і громадянина.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Вихідним міжнародно-правовим актом у сфері захисту прав людини для подальшої імплементації відповідних норм в національне законодавство є Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (далі — Конвенція). Так, відповідно до ч. 1 статті 6 Конвенції кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені у зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або — тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, — коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя [1, с. 54].

Необхідно звернути увагу на те, що всебічна і в повній мірі реалізація права особи на справедливий суд можлива лише за умови комплексного дотримання або виконання усіх зазначених

умов, бо в іншому випадку, виходячи зі змісту ст. 6 Конвенції, право особи може вважатися порушеним. В цьому контексті найбільшою мірою проявляється вплив Конвенції на національне законодавство країн, які її ратифікували. Він концептуалізується в системі теоретико-практичних поглядів на форми, методи та засоби впливу загально визнаних принципів та норм міжнародного права на врегульовану цивільно-процесуальним та кримінально-процесуальним законодавством сукупність суспільних відносин щодо судового розгляду справ.

З цього приводу С. Ф. Афанасьєв зазначає, що Конвенція, будучи регіональним міжнародно-правовим актом прямої дії та домінуючи над рядовими юридичними нормами будь-якої країни, не повинна вступати у протиріччя з нормами конституційного характеру. При виникненні колізії міжнародних і конституційних норм, що встановлюють правила цивільного чи кримінального судочинства, останні підлягають першочерговому застосуванню судом при розгляді і вирішенні справ відповідних категорій [3].

Також варто взяти до уваги думку В. В. Городовенко, який наголошує, що Конституція України, прямо не визнавши принципу справедливості, умістила численні складові у розділах I «Загальні засади» та II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

Разом з тим, не дивлячись на осяжність сфери застосування норм Конвенції в європейських правових системах, Е. Л. Трегубов наголошує, що питання реалізації принципу справедливості судового розгляду справи є одним з найбільш складних, що викликано цілою низкою причин. Європейський суд з прав людини (далі — Європейський суд) поділяє питання справедливості судового процесу і питання правильності чи хибності судового рішення. Європейський суд не вправі встановлювати, чи вірно б було ухвалено рішення, однак вправі вирішити, чи був розгляд справи справедливим. Не звертаючи уваги на важливість принципу справедливості судового розгляду, Європейський суд не напрацював якихось формально визначених правил та критеріїв справедливості. В деяких рішеннях Європейського суду мож-

на зустріті позицію що «справедливий розгляд справи» включає в себе такі аспекти належного відправлення правосуддя як право на доступ до правосуддя, рівність сторін, змагальний характер судового розгляду справи, обґрунтованість судового розгляду [9].

Метою статті є аналіз співвідношення регулювання справедливого судового розгляду в Україні та в міжнародному праві, а також порівняння вітчизняної практики із практикою закордонних країн.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Принцип верховенства права та його складові елементи покладені в основу формування правової системи Європейського Союзу. Вони повністю відповідають потребам функціонування інтеграційного правопорядку, забезпечуючи його ідейне спрямування, в основі якого перебуває людина як найвища соціальна цінність, її суспільний розвиток, основоположні права та свободи [1]. Серед принципів, які є спільними для правового порядку декількох чи усіх держав-членів, важливе місце обіймають принципи правової визначеності, законних очікувань, пропорційності, які пов'язані з основними правами людини і процесуальними правами [2]. Попри те, що в нормативних документах, які регулюють діяльність Європейського Союзу, принцип правової визначеності не закріплений, Судом ЄС він постулюється як одна із загальних засад європейського права. Приміром, у справі *Salumi* Суд ЄС наголосив, що дія (наслідки) права Співтовариства повинна бути чіткою і передбачуваною для тих, на кого воно поширюється, що відтворює класичні ознаки принципу юридичної певності.

Як відомо, європейське право крім норм, які регулюють суспільні відносини, що складаються в ході інтеграційних процесів у рамках Європейських Співтовариств і заснованого на них права Євросоюзу, включає також принципи та норми європейської системи захисту прав людини. Тож видається важливим, що принцип верховенства права та правової певності, як його невід'ємного елементу, широко застосовується в практиці Європейського суду з прав людини, рішення якого можна вважати частиною європейського права. При цьому, Суд неодмінно наголошує, що принцип правової визначеності невід'ємно притаманний праву Конвенції (рішення у справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» [3], рішення у справі «Маркс проти Бельгії» [4]. При цьому, принципи права — не лише те, що зафіксоване в законі [5]. Такий же підхід застосовує

і ЄСПЛ. У названих вище справах він підкреслює, що термін «встановлено законом» передбачає не лише писане право, а також і неписане, тобто діючі в суспільстві усталені правила поведінки з урахуванням їхньої моральності. Зокрема, у справі «*Steel and others v United Kingdom*» Суд вказує таке: Конвенція вимагає від писаного або неписаного права, щоб воно було достатньо чітким і дозволяло особі за потреби передбачати певною мірою і за певних обставин наслідки конкретної дії. При цьому терміни «законний» та «згідно з процедурою, встановленою законом», мають значення не лише в сенсі дотримання національних норм права, але також і у тому сенсі, що будь-яке обмеження відповідає суспільно значимій меті та не є свавільним [6].

Власне, в даному визначенні ЄСПЛ закріплює взаємопов'язаність та взаємообумовленість принципів правової визначеності та пропорційності. Як бачимо, коментований принцип має різні прояви, які в конкретних ситуаціях можуть межувати або навіть перетинатися з іншими. Зокрема, він є одним з визначальних принципів «доброго врядування» і «належної адміністрації» (встановлення процедури і її дотримання), частково співпадає з принципом законності (чіткість і передбачуваність закону, вимоги до «якості» закону) [7].

Про те, що принцип правової визначеності є невід'ємним, внутрішньо притаманним елементом верховенства права неодноразово наголошував ЄСПЛ у своїх рішеннях, у тому числі і проти України. Визначеність при здійсненні правосуддя потребує однозначності правозастосування. Це, в свою чергу, вимагає забезпечення системності та послідовності у діяльності національних судів, адекватному адаптуванню останніми правових приписів до конкретних суспільних відносин, що виникають та розвиваються в державі. Відтак, суперечливе та неоднакове застосування і тлумачення норм національного права, яке часто здійснюється українськими судами, викликає занепокоєння Європейського Суду та, за позицією останнього, є неприпустимим [8]. У своїх рішеннях Конституційний Суд України також посиляється на принцип правової визначеності, наголошуючи на тому, що він є необхідним компонентом принципу верховенства права [9]. Отже, правова визначеність є однією з умов ефективної дії принципу верховенства права а забезпечення реалізації вимог принципу правової визначеності у його широкому розумінні є запорукою не лише ефективної реалізації та захисту прав людини, а й значного вдосконалення механізму держави [10].

Можна констатувати той факт, що в умовах українського правового поля принцип справедливості судового розгляду у всій сукупності своїх складових був напряму імплементований з Конвенції в процесуальне законодавство. З одного боку, це свідчить про високий рівень демократизації процесу державного регулювання судового захисту особами своїх прав та інтересів, з іншого, — сприяє практичній реалізації відповідних гарантій шляхом уособлення їх в якості принципів відправлення цивільного, кримінального та іншого судочинства. Що стосується практики європейських країн, то кримінальне та цивільне законодавство багатьох з них прямо відсилає до норм Конвенції. Зокрема, така ситуація притаманна французькому, бельгійському, голландському кримінальному законодавству [1, с. 54]. Країни Східної Європи, для яких тривалий час традиційною вважалася комуністична доктрина вирішення суперечностей в судах, після проголошення курсу на демократизацію суспільно — політичних процесів взяли норми Конвенції за підґрунтя побудови майбутньої правої системи взагалі та судової системи зокрема.

Аналізуючи теоретико-методологічні засади права особи на справедливий розгляд з цієї точки зору, тобто виходячи з проблематики філософсько-правового співвідношення категорій «неупередженість», «справедливість», «законність», а також «правильність судового рішення», можна прийти до висновку, що вирішення будь-яких спорів суто суб'єктивні процеси. З точки зору формально — логічного аналізу кожного конкретного судового рішення, умов його прийняття, обставин справи, що вирішується та норм законності, тобто беручи до уваги лише набір фактичних даних, судові рішення завжди перебуватиме в межах правового поля, але в умовах безвідносності до особи чи до суб'єктивних особливостей суперечки або кримінального злочину всі рішення будуть однаковими. За таких умов арбітр у вигляді судової інстанції не потрібен, оскільки можна сформулювати набір критеріїв, які застосовуватимуться при розгляді спорів лише виходячи з перелічених вище умов. Натомість, якщо брати до уваги конкретну особу, її особливості, суб'єктивні особливості суспільних відносин, які були порушені, умови, що її вплинули на поведінку на поведінку осіб, та інші фактори, притаманні людській природі, то тоді співвідношення категорій «справедливість» — «правильність рішення» може і не бути тотожним, не дивлячись навіть на те, що вирішення цивільних чи кримінальних спорів відбуватиметься формально в межах відповідного правового поля.

Особливу увагу слід приділити структурі права особи на справедливий судовий розгляд, що змістовно включає в себе такі компоненти:

- публічність розгляду справи;
- справедливість суддів при вирішенні справи по суті;
- розгляд справи судовими органами упродовж розумного строку;
- незалежність та неупередженість суддів в процесі розгляду справи в судовому порядку.

Розглядаючи більш детально парадигму права особи на справедливий судовий розгляд через призму правозастосовної практики Європейського суду та практики застосування норм Конвенції в закордонних країнах, можна дійти висновку стосовно того, що в принцип публічності вкладається значно більше змісту, ніж цього потребує процедура допущення громадськості до судового розгляду справи. Публічність полягає і в обов'язковому та необмеженому доступу до рішень Європейського суду, його судової практики, а також до матеріалів справ, які виходять за межі кореляції принципів гласності, відкритості судового процесу та фіксування його технічними засобами, які притаманні вітчизняному судочинству [16].

Що стосується справедливості суддів при вирішенні справи, то, як зазначає В. В. Городовенко, у сучасній теорії права вона визнана необхідним елементом, сутнісною невід'ємною характеристикою правосуддя, і проявляється у таких формах: базовий елемент концепції верховенства права, що утверджує визначальну роль права у суспільному житті; принцип правосуддя, засадничий елемент будь-якої діяльності суду із розгляду й вирішення юридично значущих справ; мета і завдання процесуального законодавства; необхідний елемент змісту судового рішення, в якому відображається результат діяльності суду із захисту й відновлення порушеного або оспорюваного права, захисту інтересів суспільства від незаконних посягань; важливий критерій оцінки ефективності й легітимності в діяльності судової влади [11, с. 20–24].

Варто також зазначити, що Суд у своїх рішеннях, здійснюючи тлумачення положень Конвенції, указав, що право на доступ до правосуддя не має абсолютного характеру та може бути обмежене: держави мають право установлювати обмеження на потенційних учасників судових розглядів, але ці обмеження повинні мати законну мету, бути співрозмірними й не настільки великими, щоб спотворити саму сутність права. Як практичну перешкоду в доступі до правосуддя варто розглядати відсутність правової допомоги або її недостат-

ність [16]. При цьому треба зазначити, що право на одержання безоплатної правової допомоги під час розгляду цивільних справ відсутнє, й вимога надати правову допомогу може виникати лише у випадках, коли:

а) національний процесуальний порядок змушує заявника звернутися за допомогою до адвоката для представництва своїх інтересів на певній стадії процесу (наприклад, у суді касаційної інстанції);

б) з причин складності порядку судочинства або справи. При цьому повноцінний доступ до правосуддя може бути забезпечено шляхом функціонування системи надання безоплатної правової допомоги, а також спрощенням порядку, який би давав змогу представляти свої інтереси в суді по цивільним справам особисто. Варто зазначити, що пункт «с» ч. 3 ст. 6 Конвенції гарантує право на безкоштовну правову допомогу особі, якщо вона немає достатніх коштів, лише у кримінальному процесі [12].

Гарантуючи право на справедливий суд, яке постає як один з елементів верховенства права, ст. 6 Конвенції передбачає необхідність аналізу справедливості розгляду в цілому, а саме всіх стадій і можливостей, наданих заявнику, а не оцінку окремо взятого процесуального недоліку як такого.

Стандарти Суду, викладені в його рішеннях стосовно гарантій, закріплених у ст. 6 Конвенції, є імплементаційним заходом, що потребує вчинення цілого ряду дій збоку України (що охоплює всі правові форми діяльності держави), без чого не-

можливе ані виконання останньою як державою-учасницею зобов'язань за Конвенцією, ані забезпечення фундаментальних прав та свобод у цілому.

Висновки. Проаналізувавши викладене вище слід зробити висновків, зокрема стосовно того, що право на справедливий суд, яке закріплюється в Конвенції, включає в себе одразу декілька складових, які розширюють та деталізують його змісту в такий спосіб, що фактично визначають критерії відповідності функціонування національної судової системи та процесу вирішення спорів в судах загальноєвропейським стандартам. Встановлено, що вітчизняне правове поле, увібравши в себе основні принципи прозорості та законності процедури судового захисту особою своїх прав, шляхом імплементації визначальних засад права на справедливий суд з Конвенції постійно еволюціонує, а відтак трансформується в бік дедалі ширшої демократизації, концептуальних засад справедливості та неупередженості судового розгляду, доступності правосуддя та гласності й відкритості судового процесу.

Міжнародно-правова та закордонна практика практичного застосування норм Конвенції, в якості норм прямої дії, демонструє важливість, всеосяжність та засадничу роль принципу справедливого судового розгляду, найвищим об'єктивним проявом чого можна вважати появу та стрімкий розвиток діяльності Європейського суду з прав людини а якості найбільш об'єктивної судової інстанції в європейському правовому полі.

Література

1. Юхимюк О. Еволюція системи загальних принципів права Європейського Союзу. Історико-правовий часопис. 2016. № 1. С. 54.
2. Кернз В. Вступ до права Євросоюзу. Переклад з англійської. Київ: Знання, 2003. С. 104.
3. Рішення ЄСПЛ від 26 квітня 1979 року у справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» (The Sunday Times v. United Kingdom), заява № 6538/74. URL: <https://swarb.co.uk/the-sunday-times-v-the-united-kingdom-no-1echr-26apr-1979//.П.49>
4. Рішення ЄСПЛ від 13 червня 1979 року у справі «Маркс проти Бельгії» (Marckx v. Belgium), заява № 6833/74. URL: http://european-court.eu/uploads/ECHR_Marckx_v_Belgium_13_06_1979.pdf.П.58
5. Мірошніченко А. М. Принципи права як джерела земельного права України. Вісник Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. 2009. № 81. С. 221.
6. Рішення ЄСПЛ від 23 вересня 1998 року у справі «Steel and others v United Kingdom», заява № 24838/94. URL: <http://swarb.co.uk/steel-and-others-v-the-unitedkingdom-echr-23sep-1998/.П.91>
7. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2ге вид. випр., допов. К., 2015. С. 62.
8. Рішення ЄСПЛ від 25 липня 2002 року у справі «Совтрансавто-Холдинг проти України» (Sovtransavto Holding v. Ukraine), (заява № 48553/99). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_043.П.79
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 3.5, 3.6 пункту 3 статті 3 «Прикінцеві

положення» Закону України «Про Митний тариф України», абзацу восьмого частини другої статті — Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (справа про тимчасову надбавку до діючих ставок ввізного мита), 23 червня 2009 р., № 15рп/2009.

10. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Х.: Право, 2008. С. 13.

11. Городовенко В. В. Принцип справедливості судової влади: загальнотеоретичні аспекти. Київ, 2012. № 2 (137). С. 20–24.

12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

13. Коваль І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України. URL: <https://www.minjust.gov.ua/7474>

14. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації: монографія. Харків, 2011. 248 с.

15. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя. Київ, 2015. 208 с.

16. Тобота Ю. Поняття та критерії «справедливого судового розгляду» у рішеннях Європейського суду з прав людини. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2013. № 1086. С. 65–68.

References

1. Yukhymciuk O. Evoliutsiia systemy zahalnykh pryntsyviv prava Yevropeiskoho Soiuzu [Evolution of the system of general principles of law of the European Union]. Istoryko-pravovyi chasopys. 2016. № 1. S. 54.

2. Kernz V. Vstup do prava Yevrosoiuzu. Pereklad z anhliiskoi [Introduction to the law of the European Union. Translation from English]. Kyiv: Znannia, 2003. S. 104.

3. Rishennia YeSPL vid 26 kvitnia 1979 roku u spravi «Sandi Taims proty Spoluchenoho Korolivstva» (The Sunday Times v. United Kingdom), zaiava № 6538/74 [Decision of the ECtHR of April 26, 1979 in the case «The Sunday Times v. United Kingdom» (The Sunday Times v. United Kingdom), application no. 6538/74]. URL: <https://swarb.co.uk/the-sunday-times-v-the-united-kingdom-no-1-echr-26-apr-1979//.P.49>

4. Rishennia YeSPL vid 13 chervnia 1979 roku u spravi «Marks proty Belhii» (Marckxv. Belgium), zaiava № 6833/74 [Decision of the ECtHR of June 13, 1979 in the case «Marckx v. Belgium» (Marckxv. Belgium), application No. 6833/74]. URL: http://european-court.eu/uploads/ECHR_Marckx_v_Belgium_13_06_1979.pdf.P.58

5. Miroshnychenko A. M. Pryntsyvy prava yak dzherela zemelnoho prava Ukrainy [Principles of law as a source of land law of Ukraine]. Visnyk Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Yurydychni nauky. 2009. № 81. S. 221.

6. Rishennia YeSPL vid 23 veresnia 1998 roku u spravi «Steel and others v United Kingdom», zaiava № 24838/94 [Decision of the ECtHR of September 23, 1998 in the case «Steel and others v United Kingdom», application No. 24838/94]. URL: <http://swarb.co.uk/steel-and-others-v-the-unitedkingdom-echr-23sep-1998/.P.91>

7. Fulei T. I. Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosudiv: Naukovo-metodychni posibnyk dlia suddiv [Application of the practice of the European Court of Human Rights in the administration of justice: Scientific and methodological guide for judges]. 2-he vyd. vypr., dopov. K., 2015. S. 62.

8. Rishennia YeSPL vid 25 lypnia 2002 roku u spravi «Sovtransavto-Kholdynh» proty Ukrainy» (Sovtransavto Holding v. Ukraine), (zaiava № 48553/99) [The decision of the ECtHR of July 25, 2002 in the case «Sovtransavto Holding v. Ukraine» (Sovtransavto Holding v. Ukraine), (application No. 48553/99)]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_043.P.79

9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) pidpunktiv 3.5, 3.6 punktu 3 statti 3 «Prykintsevi polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro Mytnyi taryf Ukrainy», abzatsu vosmoho chastyny druhoi statti — Zakonu Ukrainy «Pro zovnishnoekonomichnu diialnist» (sprava pro tymchasovu nadbavku do diiuchykh stavok vviznoho myta), 23 chervnia 2009 r., № 15 rp/2009 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the President of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of subsections 3.5, 3.6 of clause 3 of article 3 «Final provisions» of the Law of Ukraine «On the Customs Tariff of Ukraine», paragraph of the eighth part of the second article — the Law of Ukraine «On Foreign Economic activity» (case of a temporary surcharge to the current import duty rates), June 23, 2009, No. 15рп/2009]

10. Pohrebniak S. P. Osnovopolozhni pryntsyvy prava (zmistovna kharakterystyka) [Fundamental principles of law (content description)]. Kh.: Pravo, 2008. S. 13.

11. Horodovenko V. V. Pryntsyv spravedlyvosti sudovoi vlady: zahalnoteoretychni aspekty [The principle of justice of judicial power: general theoretical aspects]. Kyiv, 2012. № 2 (137). S. 20–24.

12. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: Konventsiia Rady Yevropy vid 04.11.1950 r. [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: Convention of the Council of Europe 04.11.1950]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

13. Koval I. Pravo na spravedlyvyi sud: praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny shchodo Ukrainy [The right to a fair trial: the practice of the European Court of Human Rights in relation to Ukraine]. URL: <https://www.min-just.gov.ua/7474>

14. Prokopenko O. B. Pravo na spravedlyvyi sud: kontseptualnyi analiz i praktyka realizatsii: monohrafiia [The right to a fair trial: conceptual analysis and implementation practice: monograph]. Kharkiv, 2011. 248 s.

15. Fulei T. I. Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia [Application of the practice of the European Court of Human Rights in the administration of justice]. Kyiv, 2015. 208 s.

16. Tobota Yu. Poniattia ta kryterii «spravedlyvoho sudovoho rozghliadu» u rishenniakh Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Concept and criteria of «fair trial» in decisions of the European Court of Human Rights]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. 2013. № 1086. S. 65–68.

Жеглінська Тетяна Олегівна

*старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

Zheglinska Tetyana

*Senior Lecturer of the Department of Theory and History of the State and Law
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0001-7707-2561

Лукомська Аліна Андріївна

курсант

*Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів
Національної поліції*

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Lukomska Alina

Cadet of the

*Educational and Scientific Institute of Law and Specialist Training
for National Police Units*

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0003-0907-9918

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-8-8201

ПРОБЛЕМИ БІЛІНГВІЗМУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЗАРОДЖЕННЯ ТА ЕТАПІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

PROBLEMS OF BILINGUALISM IN CONTEMPORARY UKRAINIAN SOCIETY THROUGH THE PRISM OF THE ORIGIN AND STAGES OF IMPLEMENTATION OF THE STATE LANGUAGE POLICY

Анотація. Вступ. У статті розглядаються проблемні питання поширення білінгвізму в сучасному українському суспільстві крізь призму зародження та етапів реалізації державної мовної політики. Було встановлено, що історія нашої держави досить часто перетиналася з історією багатьох інших етносів, а саме: російського, польського, європейського, а також кримськотатарського, проте вченими досі не було визначено чіткого та цілісного образу суспільства української держави в його історичній ретроспективі. У статті було наголошено на тому, що шлях до утвердження української мови як державної був доволі важким та тривалим, адже з кожним занепадом державності, українська мова зазнавала утисків зі сторони держави-окупанта, що мало негативний вплив на мовну ситуацію в сучасній Україні. Стаття містить огляд поширеності соціально-мовної ситуації в суспільстві, яка полягає у співіснуванні та взаємодії двох мов (у нашому випадку української та російської) у середовищі одного мовного колективу. Тому було акцентовано увагу на тому, що втрата стійкого положення мови в суспільстві, а з нею й почуття національної гідності, може призвести до зникнення чисельності народу в той час, коли безпосередній розвиток відповідних рис, і навіть, маленькому народові, допоможе вберегтися від проникнення чужої мови, а також загрози поглинення, спрацьовує інстинкт самозбереження, який починає чинити опір в потрібний момент.

Ключові слова: державна мовна політика, українська мова, російська мова, білінгвізм, мовні відносини.

Summary. The article examines the problematic issues of the spread of bilingualism in modern Ukrainian society through the prism of the origin and stages of implementation of the state language policy. It was established that the history of our state quite often intersected with the history of many other ethnic groups, namely: Russian, Polish, European, as well as Crimean Tatar, but scientists have not yet determined a clear and integral image of the society of the Ukrainian state in its historical retrospect. The article emphasized that the path to the establishment of the Ukrainian language as the state language was quite difficult and long, because with each decline of statehood, the Ukrainian language was oppressed by the occupying state, which had a negative impact on the language situation in modern Ukraine. The article contains an overview of the prevalence of the socio-linguistic situation in society, which consists in the coexistence and interaction of two languages (in our case, Ukrainian and Russian) in the environment of one language group. Therefore, attention was focused on the fact that the loss of the stable position of the language in society, and with it the sense of national dignity, can lead to the disappearance of the number of the people at a time when the direct development of the corresponding features, and even a small nation, will help to protect itself from the penetration of foreign language, as well as the threat of absorption, the instinct of self-preservation is activated, which begins to resist at the right moment.

Key words: state language policy, Ukrainian language, Russian language, bilingualism, language relations.

Постановка проблеми. В умовах кровожерливої війни, яку 24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала проти нашої суверенної держави, українська мова стала не тільки ознакою національної ідентичності, а й інструментом боротьби з ворогом. Мова є найважливішою ознакою національної самоідентифікації не тільки людини та її духовної культури, а й суспільства в цілому, і саме тому в системі державних пріоритетів мовна політика посідає чільне місце.

Рідна мова є не тільки носієм культури та її величним явищем, а й найважливішим політичним інструментом кожної держави. Мовна політика — це найважливіша складова частина державної політики.

З дня проголошення України незалежною державою минуло більше 30 років, проте дискусії з приводу мовної моделі й досі не припиняються.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Науковою розробкою проблематики правових засад державної мовної політики займалися Ф. Бачевич, В. Семенов, В. Іванишин, Б. Козьмук, В. Колісник, І. Лопушинський, Т. Возняк та інші. Саме їх наукові напрацювання слугують фундаментальним підґрунтям для подальшого дослідження відповідної тематики. Однак проблема поширення білінгвізму в сучасному українському суспільстві крізь призму зародження та етапів реалізації державної мовної політики є недостатньо дослідженою, тому потребує подальшого аналізу та виокремлення пропозицій щодо усунення відповідних проблеми в державній мовній політиці.

Метою статті є виокремлення та подальше дослідження актуальних питань поширення білінгвізму в сучасному українському суспільстві крізь призму зародження та етапів реалізації державної мовної політики.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Досить неоднозначне тлумачення у літературі має поняття «мовної політики». Часто синонімами даного поняття виступають, словосполучення «мовне планування», а також «мовне будівництво». В узагальненому значенні мовна політика визначається як система заходів (юридичний, адміністративних, політичних), що спрямовані на регулювання мовних відносин, зміну або збереження мовної ситуації в державі. Державна мовна політика являє собою регулювання доволі чутливої сфери, що стосується не лише виключно технологічних аспектів офіційного вживання мови, але й має пряме відношення до ідентичних вимірів як індивідуальної, так і колективної свідомості. У специфічних умовах мовно-лінгвістичної ситуації в Україні, головною характеристикою якої виступає широке поширення російської мови, а також розповсюджена розбіжність етнічної і мовної самоідентифікації, мовна проблема завжди мала вагомий мобілізаційний потенціал [1].

Зауважимо, що досить відомим є той факт, що на різних етапах історичного розвитку українці мали тісний зв'язок з іншими етносами. Це, у свою чергу, залишило суттєвий відбиток у вітчизняній культурі, антропології, мові тощо. Не менш важливо зауважити і те, що історія нашої держави досить часто перетиналася з історією багатьох інших етносів, а саме: російського, польського, європейського, а також кримськотатарського, проте вченими досі не було визначено чіткого та цілісного образу суспільства української держави в його історичній ретроспективі [2, с. 68–70].

Виходячи з вищевикладеного, можемо зауважити, що саме відповідний суспільно-політичний та економічний розвиток процесів на території

української держави в минулому може надати чіткі відповіді з приводу вирішення багатьох проблем щодо безпосереднього розвитку сучасної української держави. Цікаву думку з приводу даного питання має В. Семенов, що у своєму дослідженні «Історичні витоки мовної регіоналізації України» тлумачить, що колонізація Східної, а також Південної України у XVIII–XIX ст., як наслідок, мала виникнення мовних розбіжностей між відповідними регіонами України [3, с. 206]. Насамперед, дана проблема обумовлена характерними особливостями щодо заселення Південної та Східної України, а також процесом індустріалізації, що почався після скасування кріпосного права 1861 року в Російській імперії. Тож, саме тому в періоди 1870 та 1900 років дуже швидкого розвитку набували промислові райони у Російській імперії — Кривий Ріг та Донецький басейн.

У той же час відповідного збільшення набула питома вага росіян, що, у свою чергу, було спричинено результатом промислового зростання на підприємствах певного регіону. Важливо зауважити, що лише 30% металургів та 25% шахтарів у числі найбільш досвідчених робітників у сфері важкої промисловості складали українці, а переважну частину у відповідних професійних групах становили саме росіяни [4, с. 75–78]. Схожа ситуація спостерігалася й у числі представництва інтелектуальної праці. Таким чином, тільки 10% художників та письменників, 25% вчителів та 16% юристів у 1897 році були українцями [5, с. 15–16]. Як правило, у містах української держави тільки третину від усього населення утворювали українці та, зазвичай, чим більше те чи інше місто, тим менше українців у ньому налічувалося.

Даний процес характеризувався цілком об'єктивними причинами. У тому числі, українці, на той час, були задіяними зазвичай у сфері сільського господарювання. Тому цілком зрозумілим є той факт, що для відповідного забезпечення промислового підприємства професійними робітниками уряд Російської імперії застосовував етнічних росіян. Невисокого рівня активність українців під час процесу урбанізації та індустріалізації пояснюється соціальними та політичними умовами тих часів. Таким чином, міста зазвичай були відповідними центрами імперських адміністрацій, там, в основному, були самі росіяни, їхня культура та мова. У той же час, корінне населення зазвичай просто виселялося [6, с. 71]. Тобто, внаслідок русифікації 1930-х українське суспільство поділилося на «престижне» російськомовне місто та «відсталі» українськомовне село.

Наступні спроби втілення в широкий загал рідної української мови (ще на початку XX століття) трагічно були зруйновані у зв'язку зі створенням СРСР, що, у свою чергу, призвело до остаточного зменшення її вжитку. Наприклад, у 50–60-х роках XX ст. майже п'ять мільйонів громадян заявили, що їхньою рідною мовою є російська, на початку 70-х років даний коефіцієнт становив понад 6 мільйонів, а на початку 80-х років — вже 8 мільйонів [7, с. 85–86].

Не менш важливо зазначити той факт, що за часів безпосереднього існування української держави як частини ворожих імперій діяли прямі обмеження та навіть заборони щодо вживання української мови, що виступали в якості політики держави. Таким чином, на території України заборонялося публікація та подальше видання українськомовної літератури, як світської, так і церковної. Аргументувати дане судження можна указом Петра I, що діяв у 1720 році. Даний указ включав у себе положення про безпосередню заборону видання книг українською мовою. А також указ Синоду 1769 року, що стосувався заборони видання церковних книг та українських абеток. Набувало дисть широкої практики й заборона викладання українською мовою у вищих навчальних закладах та школах. Так, наприклад у 1786 році було переведено на російську мову викладання у Києво-Могилянській академії. Окрім вищевикладеного, досить широкого поширення набувала й заборона використання української мови у державних структурах. Таким способом у 1989 році було видано постанову ЦК КПРС щодо єдиної офіційної загальнодержавної мови — російської. Також у 1775 році було закрито україномовні школи при полкових канцеляріях, а у 1862 році — вже було ліквідовано україномовні недільні школи. Незабаром, протягом 1909–1910 років було припинено безпосередню діяльність культурно-просвітницької організації «Просвіта», а у 1937 році вже було ліквідовано усі українські організації й поза межами української держави [8, с. 111–112].

У період незалежності розвиток державної мовної політики в Україні доцільно розділити на три етапи:

1) перший — це період з 1989 по 2012 р.р.. Мовний режим даного проміжку часу знайшов своє відображення у низці нормативно-правових актів, серед яких центральним був «Закон про мови в Українській РСР» [9], прийнятий у 1989 році за часів УРСР. Відповідний нормативно-правовий акт проголошував українську мову як державу, а також надавав гарантії вільного вико-

ристання російської мови та інших мов національних меншин у сфер суспільного життя, культури, освіти тощо.

Однозначно оцінити вищезазначений етап мовної політики не можливо, однак можна з упевненістю наголосити на фактові складення умов певного напівформального консенсусу поміж українською та російською мовами. Проте відповідний консенсус не дуже позначався на безпосередньому закріпленні позицій саме української мови у найрізноманітніших сферах життя суспільства. Окрім цього, в межах нашого дослідження, не можливо на зазначити стосовно аналізу мовної ситуації за роки незалежності України (до 2008 р.), який був проведений вченими Інституту етнологічних і політологічних досліджень імені І. Ф. Кураса. За результатами відповідного аналізу було виокремлено те, що відтворення українськомовних практик взагалі не відбулося у жодній сфері суспільного життя, а щодо сфери внутрішньої мови, тобто тої якою думають, та мови безпосереднього спілкування у професійній і громадській сферах — процеси деукраїнізації йшли такими ж темпами, що й у радянський період;

2) другий період — 2012–2014 роки. Даний етап характеризується тим, що у 2012 році, ще на початку парламентської перевиборчої кампанії Партія регіонів домоглася прийняття нового «мовного закону», який офіційно закріплювався як «Закон про засади державної мовної політики» (Закон Ківалова-Колесніченка) [10]. Таким чином новий закон, залишаючи українську мову у статусі державної, ввів поняття «регіональних мов», що могли отримати статус офіційних в будь-якій адміністративно-територіальній одиниці України, де хоча б 10% населення являлися не україномовними та виявляли бажання ввести власну мову як офіційну. Авторами відповідного Закону було акцентовано на його відповідності до Європейської хартії регіональних і міноритарних мов. Варто відзначити, що вищезазначений Закон зумовив не тільки виникнення серйозного опору з боку національно-демократичного табору, але й досить широку критику експертного середовища, що фокусувалася в основному навколо наступних питань: 1) введення та подальше тлумачення низки термінів, що з наукової точки зору можуть бути визнаними як спірні, зокрема «мова, що традиційно використовується у межах певної території держави», «рідна мова», «мовне самовизначення», «двомовність», «регіональна мовна група» тощо; 2) повне поширення права «мовного самовизначення» на всі адміністративно-територіальні одиниці,

починаючи з села, а також низький поріг (10%), який є достатнім для офіційного введення регіональної мови; 3) завуальована спроба підвищення ареалу офіційного вжитку російської мови в освіті, державному управлінні, судочинстві тощо;

3) Третій етап розпочинається з 2014 року, коли у лютому цього ж року Верховною Радою України було відмінено Закон «Ківалова-Колесніченка». Таким чином, на хвилі постреволюційної ейфорії було запущено російську пропаганду щодо «заборони російської мови» в Україні. Потім в.о. Президента України О. Турчиновим було накладено вето на скасування Закону, тому він залишився в дії. Однак стратегічно Україна, чи не вперше з моменту незалежності почала вбачати у своїй мові засіб втілення національної безпеки та стала на шлях безпосереднього розширення функціонування української мови. Це невід'ємно пов'язано з новими законодавчими новаціями, зокрема з нормами щодо мовних квот на радіо і телебаченні.

Окрім цього, 16 липня 2019 року набрав чинності Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який відіграє надзвичайно важливу роль у зміцненні Української незалежної держави. Відповідно до статті 30 цього Закону, всі надавачі послуг, незалежно від форми власності, зобов'язані обслуговувати споживачів і надавати інформацію про товари і послуги виключно державною мовою. У супермаркеті та в інтернет-магазині, у кав'ярні та в банку, на АЗС, в аптеці чи в бібліотеці обслуговування має бути українською. Лише на прохання клієнта його персональне обслуговування може здійснюватися іншою мовою [11]. Перші три роки дії Закону підтвердили його ефективність, консолідуючу роль та підтримку з боку суспільства. Закон чітко визначає, що українська мова є невіддільним елементом української державності, й рішенням Конституційного Суду від 14 липня 2021 року визначено, що «загроза українській мові рівноцінна загрозі національній безпеці, оскільки мова — це код нації. Без повноцінного функціонування української мови в усіх сферах публічного життя українській нації загрожує втрата статусу титульної нації, що рівнозначно зникненню української державності з політичної карти світу» [12].

Отже, з вищевикладеного випливає те, що мовна ситуація стала своєрідним підґрунтям цілком протилежних варіантів стратегій мовної політики. Один із них проголошував враховувати мовну специфіку як даність, та спряти подальшому

підвищенню статусу мов національних меншин до відповідного рівня, а інший — акцентував увагу на природності даної ситуації, яка є викликаною тривалим бездержавним статусом українських земель, а також віддав перевагу саме політиці «позитивної дискримінації», подальшої українізації на тільки освіти, а й усіх інших сфер суспільного життя. Відзначимо, що тлі агресії Російської Федерації, мовна політика поступово спрямовується на рішучішу українізації культурного, освітнього та медійного простору. Саме складність мовної ситуації у сучасній Україні викликана, передусім, наслідком досить довготривалої боротьби, що велася спочатку Російською імперією, потім вже Радянським союзом проти української мови. Проте, навіть довготривалий та невпинний процес витіснення та подальших спроб зниження української мови так і не завадили отримати їй загальнодержавне визнання. Тому суттєвим засобом безпосереднього впливу щодо мовної ситуації в українській державі повинна стати раціональна мовна політика, мета якої становила б не примусове нав'язування української мови, а навпаки — надання їй своєї унікальної привабливості.

Проведений вище аналіз багатовікової історії українського народу та української держави надав нам можливість наголосити на тому, що шлях до утвердження української мови як державної був доволі важким та тривалим. З кожним занепадом державності, українська мова зазнавала утисків зі сторони держави-окупанта, що мало негативний вплив на мовну ситуацію в сучасній Україні.

Навіть на сьогоднішній день в Україні досить поширений білінгвізм — соціально-мовна ситуація в суспільстві, яка полягає у співіснуванні та взаємодії двох мов (у нашому випадку української та російської) у середовищі одного мовного колективу. В такому випадку варто відзначити, що якщо друга мова починає виконувати усі функції рідної, то згодом вона її замінить повністю і тоді двомовна особа своє одномовною (у цьому і полягає небезпека білінгвізму). Більшість зарубіжних соціолінгвістів притримуються думки, що масове явище двомовності вважається перехідним етапом в процесі асиміляції мови, іншими словами — витіснення однієї мови іншою. Аргументованим є факт, що при зазначеному контакті двох мов одна постійно буде намагатися домінувати, в той час коли інша стає підлеглою.

Асиметрична масова двомовність має не тільки ознаки зовнішнього звуження сфер використання рідної української мови, але й поступово підриває її коріння з середини, створюючи при цьому ро-

доче підґрунтя для внутрішніх розладів, активно підтримуючи процес змішування мов.

Якщо звернутись до історичних подій, можемо побачити негативний вплив двомовності: так, у період з 1969 по 1980 р.р. загальна чисельність україномовних видань знизилась, друк журналів впав з 46% до 19%, а кількість книжок, які друкувалися на українській мові, зменшилась з 60% до 20% [13, с. 356]. Протягом 70-х і на початку 80-х років ХХ ст. виключно україномовним був тільки Львівський театр [14, с. 25].

Ми притримуємося думки про те, що масова двомовність в Україні є результатом відповідного процесу монокультурної асиміляції, що було зупинене фактом здобуття Україною незалежності у 1991 році.

Наслідком двомовності може виступати й втрата особистої національної свідомості. Адже замість самоутвердження прогресує роздвоєння внутрішнього світогляду особистості. Т. Возняк з цього приводу наголошує: не існує різкого забуття старого і входження в нове; зазвичай, людина надовго залишається в певному «між». Цей стан далекий від ідеалу і є станом розщепленості [15, с. 110].

Варто відзначити, що на сьогоднішній день, безпрецедентне єднання суспільства та тлі війни різко вплинуло й на ставлення до статусу мови в Україні. Нині 83% громадян виступають за те, щоб українська була єдиною державною мовою. Якщо у 2012 році лише 57% громадян називали українську рідною мовою, то зараз їх кількість зросла до 76%. Водночас російська мова впродовж останнього десятиліття втратила з 42% підтримки у населення до 20%. Це пояснюється: 1) реакцією суспільства на експерименти тодішньої влади у мовній політиці (намагання В. Януковича у 2010 році надати російській мові статусу державної); 2) подіями Революції Гідності; 3) військовою агресією Російської Федерації проти України у 2014 році та тимчасовою окупацією Автономної Республіки Крим та частини територій Луганської та Донецької областей).

Зауважимо, що соціолінгвісти зарубіжних країн вказують на факт розповсюдження двох мов в одній країні як негармонійний та незбалансований процес. На думку учених, це призводить до гострих конфліктів у відповідному двомовному суспільстві, які сам соціум не в змозі ні розв'язати, а ні вирішити шляхом компромісу.

Показник стрімкого поширення двомовності у країні свідчить передусім про наявні ознаки нестійкої рівноваги у суспільстві, а також може спричинити повний перехід на одномовність до-

мінуючої мови, або навіть призвести до поділу держави за ознаками відповідної мови. Яскравим прикладом може слугувати мовна ситуація у Канаді, де внаслідок проведеного у Квебеку референдуму, їх мовний конфлікт викликав переляк і в Сполучених Штатах Америки. Намагаючись уникнути загрозу відколу від Канади франкомовної провінції представник Сполучених Штатів Америки закликав: «Дуже небезпечно дозволяти аби двомовність і надалі поширювалась. Ми повинні наполягати на тому, що англійська мова є нашою спільною мовою. Це те, що об'єднувало та продовжує об'єднувати нас» [16, с. 25].

Висновки. Проведений вище аналіз багатовікової історії українського народу та української держави надав нам можливість наголосити на тому, що шлях до утвердження української мови як державної був доволі важким та тривалим. З кожним занепадом державності, українська мова зазнавала утисків зі сторони держави-окупанта, що мало негативний вплив на мовну ситуацію в сучасній Україні. Отже, втрата стійкого положення мови в суспільстві, а з нею й почуття національ-

ної гідності, може призвести до зникнення чисельності народу в той час, коли безпосередній розвиток відповідних рис, і навіть, маленькому народові, допоможе вберегтися від проникнення чужої мови, а також загрози поглинення, спрацьовує інстинкт самозбереження, який починає чинити опір в потрібний момент. На сьогоднішній день Україна характеризується як держава національного типу, в якій є чітко протиставлені титульна українська нація і національні меншини. Державна мова в Україні закріплена на конституційному рівні, про що свідчить її використання в усіх сферах життя суспільства, таких, як економіка, освіта, культура тощо, де вона становить основу комунікативних сфер, та її рівнем безпосередньо являється статус офіційної мови спілкування серед українського населення. Проте, зберегти процес впровадження державної української мови в усіх сферах суспільного життя на сьогоднішній день є дуже важливим завданням. Адже складно протистояти доведеному факту витіснення однієї мови іншою при білінгвальній ситуації в державі.

Література

1. Мовна політика. Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um51.htm>.
2. Бачевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ, 2004. С. 344.
3. Семенов В. М. Історичні витоки мовної регіоналізації України. Актуальні проблеми державного управління. 2010. № 2. С. 204–209.
4. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. Дрогобич. 1994. С. 218.
5. Козьмук Б. П. Становлення та розвиток законодавства про мови в Україні (1917–1996 рр.): історико-правове дослідження: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Б. П. Козьмук; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2014. 18 с.
6. Козьмук Б. П. Мовне законодавство і мовна політика потребують вдосконалення. Право України. 2002. № 10. С. 70–72.
7. Колісник В. Правове регулювання мовних відносин в Україні та проблеми його подальшого удосконалення. Вісн. Акад. прав. наук України. 1998. № 4. С. 81–91.
8. Лопушинський І. Мова державна — мова офіційна: суть проблеми та шляхи її подолання. Вісн. Нац. акад. держ. упр. 2005. № 1. С. 459–465.
9. Про мови в Українській РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 26.10.1989 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1989, Додаток до № 45. Ст. 631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#Text>
10. Про засади державної мовної політики: Закон України від 03.07.2012 р. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 23. Ст. 218. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
11. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 01.01. 2022 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2019. № 21. Ст. 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «про забезпечення функціонування української мови як державної». Рішення від 14.07.2021 № 1-р/2021. Конституційний Суд України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>
13. Субтельний Орест. Україна: історія Пер. З англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ, 1991. С. 512.

14. Мушкетник Ю. Свіжий вітер оновлення. Наш дім — наш храм. Київ, 1989. С. 32.
15. Возняк Т. Відродження іврити та української. Онтологічні підстави та наслідки. Сучасність. 1992. № 8. С. 107–112.
16. Каращук Г. Амбівалентність і білінгвізм українсько-польського пограниччя (на прикладі Волині). Державність української мови і мовний досвід світу: матеріали міжнародної конференції. К., 2000. С. 23–38.

References

1. Movna polityka [Language policy]. Izborynyk. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um51.htm>.
2. Bachevych F. S. Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Basics of communicative linguistics]. Kyiv, 2004. S. 344.
3. Semenov V. M. Istorychni vytoky movnoi rehionalizatsii Ukrainy [Historical origins of linguistic regionalization of Ukraine]. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. 2010. № 2. S. 204–209.
4. Ivanyshyn V. Mova i natsiia [Language and nation] / V. Ivanyshyn, Ya. Radevych-Vynnytskyi. Drohobych. 1994. S. 218.
5. Kozmuk B. P. Stanovlennia ta rozvytok zakonodavstva pro movy v Ukraini (1917–1996 rr.): istoryko-pravove doslidzhennia [Formation and development of legislation on languages in Ukraine (1917–1996): historical and legal research]: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.01 / B. P. Kozmuk; Lviv. nats. un-t im. I. Franka. Lviv, 2014. 18 s.
6. Kozmuk B. P. Movne zakonodavstvo i movna polityka potrebuiut vdoskonalennia [Language legislation and language policy need improvement]. Pravo Ukrainy. 2002. № 10. S. 70–72.
7. Kolisnyk V. Pravove rehuliuвання movnykh vidnosyn v Ukraini ta problemy yoho podalshoho udoskonalennia [Legal regulation of language relations in Ukraine and problems of its further improvement]. Visn. Akad. prav. nauk Ukrainy. 1998. № 4. S. 81–91.
8. Lopushynskiy I. Mova derzhavna — mova ofitsiina: sut problemy ta shliakhy yii podolannia [The state language is the official language: the essence of the problem and ways to overcome it]. Visn. Nats. akad. derzh. upr. 2005. № 1. S. 459–465.
9. Pro movy v Ukrainiskii RSR: Zakon Ukrainiskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky vid 26.10.1989 r. [On languages in the Ukrainian SSR: Law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic of October 26, 1989]. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSS. 1989, Dodatokk do № 45. St. 631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#Text>
10. Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 03.07.2012 r. [On the principles of state language policy: Law of Ukraine dated July 3, 2012.]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2013. № 23. St. 218. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
11. Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukraïnskoi movy yak derzhavnoi: Zakon Ukrainy vid 01.01. 2022 r. [On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language: Law of Ukraine dated 01.01. 2022.]. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). 2019. № 21. St. 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>
12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «pro zabezpechennia funktsionuvannia ukraïnskoi movy yak derzhavnoi» [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 51 people's deputies of Ukraine regarding the conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Law of Ukraine «On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language»]. Rishennia vid 14.07.2021 № 1-r/2021. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>
13. Subtelnyi Orest. Ukraina [Ukraine: history]: istoriia Per. Z anh. Yu. I. Shevchuka; Vst. st. S. V. Kulchytskoho. Kyiv, 1991. S. 512.
14. Mushketnyk Yu. Svizhyi viter onovlennia. Nash dim — nash khram [A fresh wind of renewal]. Kyiv, 1989. S. 32.
15. Vozniak T. Vidrodzhennia ivrytu ta ukraïnskoi. Ontalohichni pidstavy ta naslidky [Revival of Hebrew and Ukrainian. Ontological grounds and consequences]. Suchasnist. 1992. № 8. S. 107–112.
16. Karashchuk H. Ambivalentnist i bilinhvizm ukraïnsko-polskoho pohranychchia (na prykladi Volyni) [Ambivalence and bilingualism of the Ukrainian-Polish border (on the example of Volyn)]. Derzhavnist ukraïnskoi movy i movnyi dosvid svitu: materialy mizhnarodnoi konferentsii. K., 2000. S. 23–38.

Жеглінська Тетяна Олегівна

*старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

Zheglinska Tetyana

*Senior Lecturer of the Department of Theory and History of the State and Law
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0001-7707-2561

Лукомська Аліна Андріївна

курсант

*Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції*

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Lukomska Alina

Cadet of the

*Educational and Scientific Institute of Law and Specialist Training
for National Police Units*

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0003-0907-9918

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-8-8204

**ДЕРЖАВНИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ЯК НЕВІДДІЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ
УКРАЇНИ ТА ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ**

**THE STATE STATUS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE
AS AN INTEGRAL ELEMENT OF THE CONSTITUTIONAL SYSTEM
OF UKRAINE AND ITS APPLICATION IN THE ACTIVITIES
OF PUBLIC AUTHORITIES**

Анотація. У статті розглядаються проблемні питання розмежування та ототожнення понять «офіційна мова» і «державна мова». Було встановлено, що такі терміни як «офіційний», а також «державний» між собою не містять ніякого синонімічного зв'язку, адже відображають різні лексичні значення. Однак проаналізувавши усі конституційні акти країн світу, було виокремлено, що поняття «офіційна мова» та поняття «державна мова» на законодавчому рівні знаходять своє відображення як тотожні. Стаття містить аналіз європейських країн на предмет визначення «державної» та «офіційної» мови. Також в статті підіймається проблема порушення правил милозвучності української мови в нормативно-правових актах. Так було виокремлено, що відповідні знання стандартів реалізації вітчизняної мовної системи суб'єктами правотворчості підвищує авторитет національного законодавства, а також спричиняє полегшення процесу тлумачення норм права граматичним методом, тому для кожного правника необхідно бути пріоритетним правильне оперування мовними нормами.

Ключові слова: державна мова, офіційна мова, мовна політика, милозвучність, Конституція, нормативно-правові акти, правотворчість.

Summary. The article examines the problematic issues of distinguishing and equating the concepts of «official language» and «state language». It was established that such terms as «official» and «state» do not contain any synonymous connection,

because they reflect different lexical meanings. However, after analyzing all the constitutional acts of the countries of the world, it was highlighted that the concept of «official language» and the concept of «state language» at the legislative level are reflected as identical. The article contains an analysis of European countries regarding the definition of «state» and «official» language. The article also raises the problem of violation of the rules of melodiousness of the Ukrainian language in normative legal acts. Thus, it was highlighted that appropriate knowledge of the standards of implementation of the domestic language system by law-making subjects increases the authority of national legislation, and also facilitates the process of interpreting legal norms by the grammatical method, therefore, the correct operation of language norms should be a priority for every lawyer.

Key words: state language, official language, language policy, melodiousness, Constitution, normative legal acts, law-making.

Постановка проблеми. Мова застосовується у всіх сферах людського життя, вносить в нього різні корективи. Вона є найважливішою ознакою національної самоідентифікації не тільки людини та її духовної культури, а й держави в цілому, і саме тому в системі державних пріоритетів мовна політика повинна займати провідне місце. Безперечно, важливо враховувати абсолютно всі особливості конкретної мовної ситуації, особливо при виробленні конкретних механізмів такої політики. Адже одночасно з гарантуванням мовних прав особи, першочерговими для української держави виступають такі завдання як встановлення політичної стабільності, утвердження суспільної злагоди, зміцнення єдності держави. Таким чином, значна частина країн світу досягла прогресу завдяки тому, що вони культурно та мовно однорідні, що й полегшувало управління державою [1, с. 134].

Водночас, правотворчість є важливою складовою діяльності держави, що представлена компетентними органами, установами чи організаціями, уповноваженими в передбачуваному законом порядку готувати, видавати або вдосконалювати нормативно-правові акти. Професійність виступає одним із найголовніших принципів правотворчості, яка передбачає максимальну відповідальність потребам розвитку суспільства, високий професійний рівень суб'єктів правотворчості та високу суспільну відповідальність [2, с. 152–153]. Тому нормативно-правові акти повинні бути фахово укладені незалежно від того, яку юридичну силу вони мають.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Науковою розробкою проблематики державного статусу української мови займалися В. Гаврилишин, В. Заблоцький, А. Бурячок, Л. Клименко, Д. Абрамова та інші. Саме їх наукові напрацювання слугують фундаментальним підґрунтям для подальшого дослідження відповідної тематики. Однак проблема застосування української мови у діяльності органів публічної влади є недостатньо дослідженою, тому потребує подальшого аналізу та виокремлення пропозицій щодо усунення відповідних проблем.

Метою статті є виокремлення та подальше дослідження актуальних питань застосування української мови у діяльності органів публічної влади.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Кожній країні властивий свій підхід щодо мовної політики відповідно до власного унікального політичного, історичного, соціального, економічного досвіду, культурних традицій, національній особливості. Переважна більшість європейських країн основоположні принципи мовної політики визначають в їх Конституціях за допомогою визначення офіційної (державної) мови або мов. В даному випадку слід зауважити, що поняття «офіційна мова» і «державна мова» є тотожними. Проте, в Конституціях держав Європи використовується поняття «офіційна мова» або поняття «державна мова».

На сьогоднішній день, у науковій сфері існують різні думки щодо розмежування чи, навпаки, ототожнення понять «офіційна мова» та «державна мова». Таким чином, одна група вчених схиляється до тієї думки, що дані поняття є синонімічними, а інші — мають переконання, що дані словосполучення передбачають різне тлумачення. Добре відомо, що в юридичній термінології повинно бути присутнє дотримання вимоги поняттєво-термінологічної єдності. Тобто, одному поняттю має відповідати один термін і навпаки. Коли ж ми використовуємо два різні терміни, то вони, у свою чергу, повинні відповідати двом поняттям, а у нашому випадку це не завжди так.

Так, наприклад, В. Заблоцький, проаналізувавши усі Конституційні акти країн світу, наголошує на тому, що поняття «офіційна мова» та поняття «державна мова» на законодавчому рівні знаходять своє відображення як тотожні. Вчений зазначає, що «у 201 країні — 230 мов проголошено державними і тільки 97 офіційних» [3, с. 7–8].

В той же час, Конституційний суд України, пропонує не розрізняти дані поняття. Адже «під державною (офіційною) мовою варто розуміти мову, які надано державний правовий статус, що виступає обов'язковим засобом спілкування у суспільстві» [4].

Тому, для вирішення проблеми з визначенням змісту даних понять вважаємо за необхідно проаналізувати відповідні лексикографічні праці. Для початку варто з'ясувати, чи перебувають у синонімічних зв'язках дані терміни. Так, наприклад, академічний «Словник синонімів української мови» пропонує наступні синонімічні ряди до слів офіційний та державний: «Офіційний (запроваджений та виданий службовою особою або урядовою установою), урядовий, офіціальний»; «Державний (підпорядкований або належним державі як апарат політичної влади), коронний, урядовий» [5]. Окрім цього, «Короткий словник синонімів української мови» П. М. деркача до слова «державний» подає синонімом тільки слово «урядовий», а синоніми до слова «офіційний» взагалі відсутні [6, с. 193]. Отже, можемо констатувати той факт, що укладачі синонімічних словників такі слова як «офіційний» та «державний» взагалі не вважають синонімами.

Тому, вважаємо за необхідне, з'ясувати значення «офіційний» та «державний». Проведений аналіз академічного «Словника української мови», надав можливість виокремити тлумачення даних слів: «Державний. Що має суттєве значення для держави, а також може впливати на стан її справ»; «Офіційний. Що запроваджується, регулюється урядом, службовою особою або урядовою установою, службовий, урядовий» [7]. Отже, можемо зробити висновок про те, що такі слова як «офіційний», а також «державний» між собою не містять ніякого синонімічного зв'язку, адже відображають різні лексичні значення.

На основі вищевикладеного вважаємо за доцільне провести аналіз європейських країн на предмет визначення «державної» та «офіційної» мови. Таким чином у Конституціях Румунії, Болгарії, Словенії використовується поняття «офіційна мова», а у Конституціях України, Словаччини, Білорусії, Литви — поняття «державна мова».

У таких країнах, як Хорватія і Сербія, перевага віддається поняттю «мова для офіційного використання», адже їхнім законодавством взагалі не передбачено таких понять як «офіційна мова» або «державна мова». Так, ст. 12 Конституції Хорватії проголошує: «Хорватська мова та латинський шрифт обов'язкові для офіційного використання у Республіці Хорватія» [8]. А ст. 10 Конституції Сербії зазначає: «Сербська мова та кирилиця обов'язкові для офіційного використання у Республіці Сербія» [9].

Конституції Туреччини та Франції наголошують на тому, що мовою держави є мова титульної

нації. Очевидно, що йдеться про державну мову, а отже офіційно закріплену.

Існують й такі країни, Конституції яких взагалі не містять будь-яких згадок щодо статусу мови. Відповідна практика властива зазвичай унітарним монархічним державам, у тому числі Швеції, Норвегії, Нідерландах, Данії, а також Великобританії, яка взагалі немає писаної Конституції. Переважну більшість населення у цих державах становлять представники однієї титульної нації — відповідно шведської, норвезької, нідерландської, датської і англійської — як офіційної (державної) має давні звичаї, традиції, і це є очевидним [10, с. 44–45].

Таким чином, провівши аналіз законодавства та Конституцій країн Європи, ми дійшли до висновку, що існує три типові моделі вирішення проблеми офіційної (державної) мови:

- 1) модель єдиної офіційної (державної) мови, іншими словами, наявність в країні єдиної загально визнаної на законодавчому рівні мови, яку повинні поважати та використовувати усі громадяни на всій території держави у всіх сферах життя (Італія, Великобританія, Німеччина, Франція, Португалія, Австрія, Угорщина, Польща, Ісландія, а також всі держави східної та центральної Європи (крім Білорусії), скандинавські та прибалтійські країни (крім Фінляндії), Румунія, Болгарія, Сербія, Туреччина та інші;
- 2) модель, яка передбачає можливість існування поряд з однією офіційною (державною) мовою інших офіційних мов в окремих її регіонах — офіційної мови регіону (країни, де на певних частинах територій проживають представники відмінних від титульної нації автохтонних інтересів: Македонія, Іспанія, Словенія, Хорватія);
- 3) модель законодавчого закріплення в державі декілька офіційних (державних) мов (держави, у межах територій яких існують більш-менш чіткі етнічні кордони поміж автохтонними етнічними групами: Ірландія, Швейцарія, Фінляндія, Бельгія тощо) [11, с. 250–251].

З вищесказаного випливає висновок про те, що конституційне право зарубіжних країн на позначення визнаної (визнаних) законами або Конституцією мови (мов), якій (яким) державою безпосередньо надано правовий статус обов'язкового застосування усіма сферами публічного життя, а також на всій території держави, зазвичай вживається поняття «державна мова» або «офіційна мова». Аналіз мовної політики та мовної практики держав надав нам можливість виокремити те, що кожна з них вирішує мовну проблему, виходячи зі специфіки мовної ситуації; є країни, яким

притаманний поділ у мовному сенсі на відповідні групи через її історичне минуле та сучасні реалії, форму державного правління, адміністративно-територіальний устрій тощо. Тому, тільки після безпосереднього узгодження положень різних законодавчих актів та подальшого подолання суперечностей між ними, можна проводити толерантну, послідовну та виважену державну мовну політику.

В межах нашого дослідження не можливо обійти увагою й те, що правотворчість є важливою складовою діяльності держави, що представлена компетентними органами, установами чи організаціями, уповноваженими в передбачуваному законом порядку готувати, видавати або вдосконалювати нормативно-правові акти. Професійність виступає одним із найголовніших принципів правотворчості, яка передбачає максимальну відповідальність потребам розвитку суспільства, високий професійний рівень суб'єктів правотворчості та високу суспільну відповідальність [2, с. 152–153]. Тому нормативно-правові акти повинні бути фахово укладені незалежно від того, яку юридичну силу вони мають.

Для того, щоб укласти відповідні нормативно-правові акти, суб'єкту правотворчості обов'язково необхідно володіти державною мовою на доволі високому рівні, тому актуальність нашого дослідження полягає також у приверненні уваги суб'єктів правотворчості до ролі державної мови, а також поглиблення знань щодо мовних норм та вимог офіційно-ділового стилю.

Українській мові властива характерна здатність до мелодійного звучання що має назву милозвучність або евфонічність. Доцільно зазначити, що в офіційно-діловому стилі мовлення милозвучність досягається за допомогою правильного сполучення відповідних звуків [12].

Доволі поширеним порушення правил милозвучності української мови в нормативно-правових актах є неправильне вживання префіксів та прийменників в, у, сполучників й, і, та, а також прийменників з, із, зі.

Яскравим прикладом є наказ Міністра охорони здоров'я «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок» від 29 грудня 1993 року № 256 [13]. Даний наказ яскраво демонструє випадки порушення форм евфонічності. Адже назва наказу між словами «шкідливими» та «небезпечними» містить сполучник «та», який вжитий недоцільно. В цьому випадку виникає збіг приголосних. Тому, щоб уникнути даній проблемі, було б до-

цільніше замінити сполучник «та» на сполучник «і». Окрім цього, назва наказу має також порушення вживання прийменників з, із, зі. Звісно, прийменник «із» вживається перед словами, які розпочинаються на з, ц, ч, ш, щ та між групами приголосних, проте тільки не в цьому випадку. Адже якщо наступне слово розпочинається сполученням приголосних, в тому числі з, с, ш, щ, то в такому необхідно вживати прийменник «зі». Таким чином між словами «робіт» та «шкідливий» вигідніше було б вжити прийменник «зі».

Пункт 2 цього наказу теж містить порушення вживання прийменників «у» та «в»: «...набуває чинності через 10 днів після державної реєстрації цього наказу у Міністерстві юстиції України, а розділ 2 — за окремими наказами МОЗ України у міру створення в країні необхідних для його введення економічних та технічних умов». Між словами «наказу» та «Міністерстві» прийменник «у» вжитий недоцільно, оскільки попереднє слово закінчується на голосний звук «у». Тому потрібно замінити прийменник «у» на «в». Аналогічна ситуації спостерігається й між слова «України» та «міри».

Наглядним прикладом неправильного вживання префіксів «у» та «в» слугує пункт 11 частина 2 стаття 8 Водного кодексу України:

«...відповідних категорій особливої охорони;

10) встановлення правил користування мало-мірними суднами на водних об'єктах;

11) встановлення у разі потреби більш суворих, ніж у цілому на території України, нормативів якості води у водних об'єктах місцевого значення...» [14].

Оскільки в 11 пункті слово «встановлення» знаходиться на початку речення, за правила милозвучності необхідно замінити приголосний «в» у префіксі на голосний «у». Вживання префіксу «у» також виправдовується приголосним закінченням останнього слова з попереднього речення. Стосовно пункту 10, то слово «встановлення» у даному випадку може мати місце, адже останнє слово попереднього речення закінчується на голосний звук.

Висновок. Аналіз мовної політики та мовної практики держав надав нам можливість виокремити те, що кожна з них вирішує мовну проблему, виходячи зі специфіки мовної ситуації. Тому, тільки після безпосереднього узгодження положень різних законодавчих актів та подальшого подолання суперечностей між ними, можна проводити толерантну, послідовну та виважену державну мовну політику.

Правотворчість є важливою складовою діяльності держави, що представлена компетентними

органами, установами чи організаціями, уповноваженими в передбачуваному законом порядку готувати, видавати або вдосконалювати нормативно-правові акти. Тому нормативно-правові акти повинні бути фахово укладені незалежно від того, яку юридичну силу вони мають. Таким чином безпосереднє засвоєння правил милозвучності суб'єктом правотворчості являє собою достатньо трудомісткий процес, що вимагає знання фонетики у всій її повноті та різноманітності. Найчастішими

порушеннями милозвучності є збіг приголосних, який викликаний неправильним вживанням прийменників, сполучників та префіксів. Відповідні знання стандартів реалізації вітчизняної мовної системи суб'єктами правотворчості підвищує авторитет національного законодавства, а також спричиняє полегшення процесу тлумачення норм права граматичним методом, тому для кожного правника необхідно бути пріоритетним правильне оперування мовними нормами.

Література

1. Гаврилишин В. Нерівнобедрений трикутник, або ідея слов'янського союзу. Віче. 1977. № 5. С. 132–138.
2. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є. В. Білозоров, В. П. Власенко, О. В. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС. 2017. С. 320.
3. Заблоцький В. В. Мовна політика в Україні: стан та напрями оптимізації: автореф. дис. канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси (політичні науки)». Харків, 2007. 16 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень ст. 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України: прийнято 14.12.1999 р. № 10-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21>
5. Бурячок А. А. та ін. Словник синонімів української мови: В 2-х т. Інститут української мови ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 1999. С. 400.
6. Деркач П. М. Короткий словник синонімів української мови. Доопрац. і відп. Ред. Левченка С. П. К.: Рад. Шк., 1960. С. 209.
7. Білодід І. К., Бурячок А. А. та ін. Словник української мови: В 11 томах. Інститут Мовознавства. Київ: Наукова думка, 1970–1980 р. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh
8. Конституція Хорватии от 22 декабря 1990 года. Интернет-библиотека конституций государств (стран) мира. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=107>
9. Конституция Сербии от 30 сентября 2006 года. Интернет-библиотека конституций государств (стран) мира. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=369>
10. Клименко Л. С. Законодавче регулювання мовної політики країн світу (порівняльно-правовий аналіз). Університетські наукові записки. 2011. № 1. С. 40–46.
11. Абрамова Д. С. Зарубіжний досвід формування та реалізації мовного законодавства і можливості його використання в Україні. Актуальні проблеми державного управління. 2014. № 2. С. 248–254.
12. Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. К.: Вища шк., 2003. 462 с. URL: http://litmisto.org.ua/?page_id=7116.
13. Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок: Наказ Міністра охорони здоров'я № 256 від 29.12.1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94>
14. Водний кодекс України: від 06.07.1995 р. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 24. Ст. 189. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95%D0%B2%D1%80>

References

1. Havrylyshyn V. Nerivnobedrenyi trykutnyk, abo ideia slovianskoho soiuzu [An isosceles triangle, or the idea of a Slavic union]. Viche. 1977. № 5. P. 132–138.
2. Teoriia derzhavy ta prava: navch. posib. [Theory of the state and law]; / Ye. V. Bilozorov, V. P. Vlasenko, O. V. Horova, A. M. Zavalnyi, N. V. Zaiats ta in.; za zah. red. S. D. Husarjeva, O. D. Tykhomyrova. Kyiv: NAVS. 2017. S. 320.
3. Zablotskyi V. V. Movna polityka v Ukraini: stan ta napriamy optymizatsii [Language policy in Ukraine: state and directions of optimization]: avtoref. dys. kand. polit. nauk: spets. 23.00.02 «Politychni instytuty ta protsesy (politychni nauky)». Kharkiv, 2007. 16 s.

4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy pro ofitsiine tlumachennia polozhen st. 10 Konstytutsii Ukrainy shchodo zastosuvannya derzhavnoi movy orhanamy derzhavnoi vlady, orhanamy mistsevoho samovriaduvannya ta vykorystannia yii u navchalnomu protsesi v navchalnykh zakladakh Ukrainy [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 51 people's deputies of Ukraine on the official interpretation of the provisions of Art. 10 of the Constitution of Ukraine regarding the use of the state language by state authorities, local self-government bodies and its use in the educational process in educational institutions of Ukraine]: pryiniato 14.12.1999 r. № 10-rp/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21>

5. Buriachok A. A. ta in. Slovnyk sinonimiv ukrainskoi movy: V 2-kh t. [Dictionary of synonyms of the Ukrainian language: in 2 vols]. Instytut ukrainskoi movy im. O. O. Potebni. K.: Naukova dumka, 1999. S. 400.

6. Derkach P. M. Korotkyi slovnyk sinonimiv ukrainskoi movy [A short dictionary of synonyms of the Ukrainian language]. Dooprats. i vidp. Red. Levchenka S. P. K.: Rad. Shk., 1960. S. 209.

7. Bilodid I. K., Buriachok A. A. ta in. Slovnyk ukrainskoi movy: V 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language: In 11 volumes]. Instytut Movoznavstva. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980 r. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh

8. Konstitytsiya Horvatii ot 22 dekabrya 1990 goda (neofitsialniy perevod) [Croatian Constitution of December 22, 1990 (unofficial translation). Internet library of the constitutions of states (countries) of the world]. Internetbiblioteka konstitytsiy gosudarstv (stran) mira. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=107>

9. Konstitytsiya Serbii ot 30 sentyabrya 2006 goda (neofitsialniy perevod) [Serbian Constitution of September 30, 2006 (unofficial translation). Internet library of the constitutions of states (countries) of the world]. Internetbiblioteka konstitytsiy gosudarstv (stran) mira. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=369>

10. Klymenko L. S. Zakonodavche rehuliuвання movnoi polityky krain svitu (porivnialno-pravovyi analiz) [Legislative regulation of the language policy of the countries of the world (comparative legal analysis)]. Universytetski naukovyi zapysky. 2011. № 1. S. 40–46.

11. Abramova D. S. Zarubizhnyi dosvid formuvannya ta realizatsii movnoho zakonodavstva i mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini [Foreign experience in the formation and implementation of language legislation and the possibility of its use in Ukraine]. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. 2014. № 2. S. 248–254.

12. Pidruchnyk [Textbook] / L. I. Matsko, O. M. Sydorenko, O. M. Matsko; Za red. L. I. Matsko. K.: Vyscha shk., 2003. 462 s. URL: http://litmisto.org.ua/?page_id=7116

13. Pro zatverdzhennia Pereliku vazhkykh robit ta robit iz shkidlyvymy i nebezpechnymy umovamy pratsi, na yakykh zaboroniaietsia zastosuvannya pratsi zhinok [On the approval of the List of heavy jobs and jobs with harmful and dangerous working conditions, in which the use of women's labor is prohibited]: Nakaz Ministra okhorony zdorovia № 256 vid 29.12.1993 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94>

14. Vodnyi kodeks Ukrainy [Water Code of Ukraine]: vid 06.07.1995 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1995. № 24. St. 189. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95%D0%B2%D1%80>

Славна Оксана Володимирівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права та прав людини
Національна академія внутрішніх справ

Slavna Oksana
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the
Department of Constitutional Law and Human Rights
National Academy of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-2683-281X

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-8-8222

БУЛІНГ ЯК ОДНА З ФОРМ ДИСКРИМІНАЦІЇ ДИТИНИ BULLYING AS A FORM OF DISCRIMINATION AGAINST CHILDREN

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сучасного стану проявів булінгу, як однієї з найпоширеніших форм дискримінації дитини. Актуальність досліджуваної теми викликана насамперед реаліями сьогодення, які пов'язані зі шляхами протидії дискримінації у будь-яких її проявах. Нині гендерна нерівність, булінг, харасмент, хейзинг та інші явища, які посягають на честь, гідність, здоров'я, недоторканість та життя людини активно засуджуються світовою спільнотою, що актуалізує дане дослідження.

Метою статті є визначення сутності поняття булінгу. Висвітлення сучасного стану проявів булінгу, як однієї з найпоширеніших форм дискримінації дитини та шляхів удосконалення механізму протидії та попередження булінгу.

В результаті дослідження антибулінгового законодавства та різник точок зору науковців були з'ясовані основні ознаки булінгу, які полягають у наявності сторін (булер, жертва насилля та спостерігачі); умисел у діях булера, який полягає у домінуванні над жертвою, приниженні останньої; системність жорстокого поводження та наслідки такого.

Проаналізовано сучасний стан проявів булінгу в результаті чого був виявлений високий відсоток випадків булінгу за останні роки в період від прийняття нового антибулінгового законодавства до сьогодні, що свідчить про недосконалість механізму боротьби та протидії булінгу.

Запропоновано, взявши до уваги досвід антибулінгового законодавства зарубіжних країн, розглянути питання втілення в національне законодавство норму, яка передбачає відповідальність за участь у булінгу спостерігачів, що може сприяти значному зменшенню випадків проявів агресії серед молоді.

Обґрунтовано позицію щодо вдосконалення механізму попередження та протидії булінгу, який полягає у запровадженні у закладах освіти анонімного опитування, яке носитиме системний характер, учнів та їх батьків, а також тестування на предмет виявлення несприятливого клімату в колективі, із залученням штатних психологів, що сприятиме своєчасному реагуванню органів державної влади на порушення прав і законних інтересів дитини.

Аргументовано доцільність створення інтернет ресурсів задля анонімного звернення, як осіб по відношенню до яких скоювались фізичні чи психологічні насильницькі гії так і для спостерігачів, які в результаті побоювань не в змозі були повідомити про факт булінгу в інший спосіб відповідних осіб.

Ключові слова: булінг, дискримінація, права дитини.

Summary. The article is devoted to the research of the current state of manifestations of bullying as one of the most widespread forms of discrimination against children. Relevance of the investigated topic is caused primarily by the realities of today, which are related to the ways to combat discrimination in any of its manifestations. Nowadays gender nervousness, bullying, harassment, hacking and other phenomena that infringe on the honor, dignity, health, lack of freedom and life of people are actively condemned by the world community, which actualizes this research.

The purpose of this article is to define the essence of the concept of bullying. To outline the current state of manifestations of bullying as one of the most widespread forms of discrimination against children and ways to improve the mechanics of combating and preventing bullying.

As a result of the study of anti-bullying laws and different points of view of scientists, the main features of bullying, which consist in the presence of the parties (the bully, the victim of violence and the witnesses) the intention in the buller's actions, which consists in dominating the victim and humiliation of the victim; the systemic nature of brutal behavior, and its consequences.

The article analyzes the current state of manifestations of bullying, as a result of which a high rate of cases of bullying in recent years in the period from the adoption of new anti-bullying legislation to the present day, indicating that the mechanism of combating and opposing bullying is not fully developed.

It is suggested, taking into account the experience of anti-bullying legislation of foreign countries, to consider introducing into the national legislation a norm that provides for liability for participation in bullying of witnesses, which can contribute to a significant reduction in the occurrence of aggression among young people.

The position on the improvement of the mechanism of prevention and prevention of bullying, which consists in the implementation of anonymous testing in educational institutions, which is systematic in nature, by students and their parents, is substantiated, as well as testing to identify an uncomfortable atmosphere in the team, with the involvement of staff psychologists, which will contribute to the timely response of the authorities to violations of the rights and legitimate interests of the child.

It is argued the feasibility of creating online resources for anonymous appeal, both for people who were physically or psychologically abused and for witnesses, The victims were not able to report the fact of bullying in another way to the relevant persons as a result of the attacks.

Key words: *bullying, discrimination, children's rights.*

Постановка проблеми. Проголошення Конституцією України прав і свобод людини та громадянина найголовнішою цінністю правової держави [1] та зміна векторів щодо їх належного забезпечення на рівні держави неминуче виводять на більш глибоке дослідження проблему булінгу — як прояву дискримінації дитини.

Тенденції сьогодення, щодо імплементації міжнародних стандартів в національне правове поле, а також, як наслідок проведення реформ у всіх найважливіших сферах суспільного життя свідчить про те, що українська держава взяла на себе зобов'язання, щодо захисту, утвердження та забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

Разом із тим, з огляду на проблематику нашої статті та відповідно до статистичних даних, одним з наймасштабніших суспільних явищ сьогодення є дискримінація у будь-яких проявах та формах. Такі форми дискримінації людини, як гендерна нерівність, булінг, харасмент, хейзинг та інші явища, які посягають на честь, гідність, здоров'я, недоторканість та життя людини активно засуджуються світовою спільнотою.

Україна за часи своєї незалежності, ратифікувала безліч міжнародних договорів, щодо захисту та дотримання прав та свобод людини і громадянина та імплементувала їх в національне законодавство. Найбільш вагомими міжнародними документами, які закріпили в своїх положеннях права та свободи людини і громадянина, на нашу думку є: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, які в свою чергу

знайшли своє відображення в Основному Законі України, а саме: ст. 3 проголошує життя і здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканість і безпеку, як найвищу соціальну цінність; ст. 28 наголошує, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [1]. Беручи до уваги, той факт, що честь і гідність є невід'ємними особистими громадянськими правами, які виникають з моменту народження людини, то кожна людська істота має право на повагу до її честі, гідності й недоторканості, і дитина не є винятком.

Незважаючи на вищезазначені нормативно-правові акти, які покликані не тільки утверджувати права та свободи людини і громадянина, але й перш за все їх захищати, за даними спеціалізованої установи ООН Всесвітньої організації здоров'я, яка опікується проблемами охорони здоров'я у світовому масштабі, Україна посідає четверте місце серед лідерів-країн у світі за рівнем агресивної поведінки серед молоді, що свідчить не тільки про низьку правову культуру в суспільстві, правовий нігілізм, відсутність поваги до прав людини, але й багаторічну безкарність та відсутність дієвого механізму боротьби з такими проявами дискримінації — як булінг.

Зважаючи на наявність високого рівня агресивної поведінки підлітків, яка існує в нашому суспільстві, дану проблему досліджували науковці з різних галузей права: соціології, педагогіки, психології, кримінального права, адміністративного права, цивільного права. Разом із тим, проблему булінгу в контексті конституційного права

досліджено майже не було, що виводить актуалізацію даної теми на більш високий щабель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші дослідження булінгу, як соціального явища з'явилися в 1905 році. Основоположниками досліджень шкільного цькування стали скандинавські та британські вчені: Д. Олвеус [2], П. Рендолл, А. Пікас [3], Д. Лейн [4]. Послідовником досліджень проблем булінгу став Д. Олвеус (США). Серед вітчизняних науковців проблему шкільного насильства досліджували: О. Барліт [5], И. Кон [6], А. Король [7], Л. Лушпай [8], Ю. Савельєв [9] та ін.

Слід підкреслити величезний внесок зарубіжних та вітчизняних науковців з різних галузей права, щодо розуміння булінгу, як соціального явища, проте дослідження булінгу як однієї з форм дискримінації дитини не знайшло достатньої об'єктивності в науці конституційного права.

Формулювання цілей статті. Головною метою статті є дослідження сучасного стану проявів булінгу, як однієї з найпоширеніших форм дискримінації дитини. Визначити сутність поняття булінгу. Розробити шляхи удосконалення механізму протидії та попередження булінгу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним завданням міжнародної спільноти є утвердження прав та свобод людини у всіх сферах суспільного життя. Універсальні та регіональні міжнародні організації ставлять перед собою різноманітні завдання, але будь-якій міжнародній організації притаманні загальні принципи міжнародного права, які закріплені в Статуті Організації Об'єднаних Націй. Відповідно до загальних принципів міжнародного права, серед цілей, які ставить перед собою ООН, провідне місце посідає заохочення та розвиток поваги до прав людини й основоположних свобод, що репрезентують положення Конституції України. Разом із тим, попри намагання світового співтовариства уникнути правого нігілізму, який проявляється у пануванні неповаги до прав людини, в результаті впливу на суспільство різноманітних факторів соціального, політичного, економічного характеру, рівень агресивної та насильницької поведінки зростає з кожним роком, і Україна не є винятком.

Зважаючи на дані фактори, рівень агресії та насильницької дій збільшується і у підлітковому середовищі, яке проявляється у цькуванні, приниженні, переслідуванні, пригнобленні особи або групи осіб. Дані дії серед молоді попирають не тільки норми моралі але й порушують положення ст. 28 Конституції України, яка закріплює абсолютний імператив щодо неприпустимості катувань, жор-

стокого, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження. Таким чином за своєю суттю булінг спрямований на порушення основних прав і свобод людини, які закріплені у розділі другому Основного Закону держави.

Відповідно до словників іншомовних слів термін «булінг» означає залякування, цькування; у вжитку англійської мови — залякувати, тероризувати [10]. Метою систематичного агресивного переслідування, цькування та залякування із застосуванням фізичної сили або психологічного насилля є примус до дії або бездіяльності особи яку переслідують, а також домінування однієї особи над іншою.

Разом із тим й досі єдиного підходу щодо визначення поняття «булінг» науковці не віднайшли. Так наприклад дослідники Великобританії Девід Лейн и Ендрю Миллер під поняттям «булінг» розуміють процес усвідомленого жорстокого поводження, який виявляється у фізичному або психологічному насиллі одним індивідом (групою) над іншим індивідом, який характеризується довготривалістю.

В свою чергу Е. Роланд розглядає булінг як соціальну систему включаючи до неї: переслідувача, жертву переслідування та спостерігачів (індивідів, які проявляють бездіяльність під час проявів насилля одним індивідом над іншим). Д. Олвеус під булінгом розуміє систематично повторювану агресивну поведінку, що обтяжується умислом [11, с. 50]. Л. Кішлі характеризує булінг, як емоційне приниження однією особою іншу у принизливих висловлюваннях в наслідок яких остання виключається з групи індивідів [8, с. 2].

Не зважаючи на різноманіття наукових підходів до розуміння поняття «булінг», усі дії які скоює кривдник мають спільні риси, а саме: акт агресії відбувається на ґрунті соціальної нерівності, статі, раси, релігії, кольору шкіри, сексуальної орієнтації; агресивна поведінка завжди має умисел, тобто кривдник має намір завдати фізичної чи психологічної шкоди іншій особі задля пригноблення, насолоди, домінування; агресивними діями булер дає зрозуміти жертві булінгу про подальшу агресію в бік останньої. Основними ознаками булінгу є: наявність сторін (булер, жертва насилля, спостерігачі); систематичність дії або бездіяльності булера; умисел та наслідок.

Відповідно до статистичних даних U-Report, 49% респондентів підтвердили, що вони піддавалися булінгу, а саме через: зовнішність, стать, орієнтацію, етнічну належність. В результаті досліджень проведених UNICEF у 2017 році в Україні,

серед дітей у віці від 11 до 17 років — 67% стикалися з проблемою цькування, 24% дітей потерпали від проявів булінгу.

У результаті досліджень Українським інститутом соціальних досліджень за підтримки UNICEF в Україні, у 2018 році 35% підлітків визнали свою безпосередню участь у різних формах булінгу (приниження, образи), 22,7% з опитаних брали участь у проявах агресії до своїх однолітків за рідким виключенням, а 3,5% — декілька разів на тиждень. В свою чергу, жертвами булінгу визнали себе 37,9% респондентів [12, с. 41].

За даними UNICEF в Україні у 2019 році 35% респондентів визнали безпосередню участь у проявах булінгу, 39% осіб визнали себе жертвами фізичного або психологічного насилля. Відповідно до даних Єдиного державного реєстру судових рішень з 2019 року по 2021 рік судами було розглянуто 978 справ за фактами булінгу. З урахуванням наведеної статистики, на нашу думку, майже за чотири роки антибулінгової політики все ж таки залишаються питання щодо належного механізму державного регулювання у сфері протидії та попередження булінгу.

Так до прикладу, в Канаді антибулінговим законодавством передбачений механізм відповідальності учнів, які є суб'єктами агресивної поведінки по відношенню до інших осіб. Процедурні норми передбачають притягнення до відповідальності не тільки «булінгового агресора», а й свідків булінгу за їх бездіяльність, яка проявляється у ненаданні своєчасної інформації про випадки проявів насилля, тим самим залишаючи особу в небезпеці. Слід зазначити, що вищезазначена норма, яка передбачає певний вид покарання не тільки для булера, а й для спостерігачів може в подальшому віднайти себе в національному законодавстві України, що знизить рівень агресивної поведінки серед молоді, адже своєчасне попередження злочину в більшості випадків унеможливило скоєння останнього.

Окрім цього не менш дієвим, а в деяких випадках конструктивним методом боротьби з проявами булінгу є профілактика та попередження, які є запорукою на шляху до утвердження моральної та соціальної правосвідомості серед молоді.

Серед методів попередження проявів булінгу, як однієї з форм дискримінації може стати моніторинг в закладах освіти, який полягає в систематичному анонімному опитуванні учнів та батьків, щодо випадків булінгу, а також відповідному тестуванні на виявлення психологічного клімату в колективі із залученням штатних психологів.

З урахуванням великої кількості несвоєчасного виявлення булінгу, через побоювання жертви та спостерігачів, було б доцільним створення інтернет ресурсів для анонімного звернення осіб, щодо яких були прояви фізичного або психологічного насилля, а також свідків (спостерігачів) фактів булінгу, що сприятиме своєчасному реагуванню органів державної влади на порушення прав та свобод людини.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За останні роки ситуація, щодо проявів булінгу як однієї з форм проявів дискримінації не зазнала значного покращення, а в деяких випадках тенденція припинення та цькування набирає шалених обертів, що неопосередковано пов'язано з відсутністю правової свідомості громадян. Прояви жорсткого поводження та такого що принижує гідність особи серед дорослого населення тягне за собою девіантну поведінку молоді. Нажаль нині у суспільстві спостерігається правова неграмотність населення, відсутність поваги до прав людини в цілому, що призводить до паплюження як норм моралі так і загальних принципів права. Булінг є наслідком правового нігілізму в державі, де будь-який прояв дискримінації може залишитися безкарним.

В незалежності від форми прояву дискримінації — булінг залишається фактором рівня правової свідомості громадян України.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 No 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.08.2022)
2. Olweus D. Bullying at school: tackling the problem [Electronic resource] / D. Olweus. 2001. URL: <https://go.gale.com/ps/i.do?id=GALE%7CA75022135&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=00297054&p=AONE&sw=w&userGroupName=anon%7Ee0b04701> (дата звернення: 10.08.2022)
3. Safe to Learn: Embedding Anti-Bullying Work in Schools [Electronic resource] // Department for Children, Schools and Families guidance. 2008. URL: https://dera.ioe.ac.uk/8125/7/SAFE%20TO%20LEARN_Redacted.pdf (дата звернення: 12.08.2022)

4. Лейн Д. Школьная травля (буллинг) / Д. Лейн // Детская и подростковая психотерапия / под ред. Дэвида Лейна и Эндрю Миллера. СПб.: Питер. 2001. С. 240–274.
5. Барліт О. О. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі / О. О. Барліт // Горизонти освіти: Науково-методичний журнал. 2012. № 2 (35). С. 44–47.
6. Кон И. С. Что такое буллинг и как с ним бороться? / И. С. Кон // Семья школы. 2006. № 11. С. 15–17.
7. Король А. Причины та наслідки явища булінгу / Анна Король // Відновлене правосуддя в Україні. 2009. № 1–2. 190 с.
8. Лущай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії) / Л. І. Лущай // Українознавчий альманах. 2010. Вип. 4. С. 126–131.
9. Савельев Ю. Б. Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі? / Ю. Б. Савельев, Т. М. Салата // Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Наукові записки. Т. 97. К.: Аграр Медіа Груп, 2009. С. 71–79.
10. Універсальний словник-енциклопедія, УСЕ — 2-е видання, доповнене, Київ: «Всеуви́то», Львів: «Атлас», 2001. 1575 с.
11. Погорелова Е. И., Арькова И. В., Голубовская А. С. Психологические особенности подростков, включенных в ситуацию кибербуллинга // Северо-Кавказский психологический вестник. 2016. № 14/2. С. 47–53.
12. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін.; наук. ред. О. М. Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. 127 с.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 No 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 01.08.2022)
2. Olweus D. Bullying at school: tackling the problem [Electronic resource] / D. Olweus. 2001. URL: <https://go.gale.com/ps/i.do?id=GALE%7CA75022135&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=00297054&p=AOONE&sw=w&userGroupName=anon%7Ee0b04701> (data zvernennia: 10.08.2022)
3. Safe to Learn: Embedding Anti-Bullying Work in Schools [Electronic resource] // Department for Children, Schools and Families guidance. 2008. URL: https://dera.ioe.ac.uk/8125/7/SAFE%20TO%20LEARN_Redacted.pdf (data zvernennia: 12.08.2022)
4. Leyn D. Shkolnaya travlya (bullying) / D. Leyn // Detskaya i podrostkovaya psihoterapiya / pod red. Devida Leyna i Endryu Millera. SPb.: Piter. 2001. S. 240–274.
5. Barlit O. O. Formy i metody podolannia (minimizatsii) sotsialno-pedahohichnoi ta psykholohichnoi problemy bulinhu v osvitnomu seredovishchi / O. O. Barlit // Horyzonty osvity: Naukovo-metodychnyi zhurnal. 2012. № 2 (35). S. 44–47.
6. Kon I. S. Chto takoe bullying i kak s nim borotsya? / I. S. Kon // Semyai shkola. 2006. # 11. S. 15–17.
7. Korol A. Prychyny ta naslidky yavyshecha bulinhu / Anna Korol // Vidnovlene pravosuddia v Ukraini. 2009. № 1–2. 190 s.
8. Lushpai L. I. Bulinh yak sotsialno-pedahohichna problema ta shliakhy yii vyrishennia (na prykladi dosvidu serednikh zahalnoosvitnikh shkil Velykoi Brytanii) / L. I. Lushpai // Ukrainoznavchyi almanakh. 2010. Vyp. 4. S. 126–131.
9. Saveliev Yu. B. Vykliuchennia ta nasylstvo: chy isnuie bulinh v ukrainskii shkoli? / Yu. B. Saveliev, T. M. Salata // Pedahohichni, psykholohichni nauky ta sotsialna robota / Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia». Naukovi zapysky. T. 97. K.: Ahrar Media Hrup, 2009. S. 71–79.
10. Universalnyi slovnyk-entsyklopediia, USE — 2-e vydannia, dopovnene, Kyiv: «Vseuvyto», Lviv: «Atlas», 2001. 1575 s.
11. Pogorelova E. I., Arkova I. V., Golubovskaya A. S. Psihologicheskie osobennosti podrostkov, vklyuchennyih v situatsiyu kiberbullinga // Severo-Kavkazskiy psihologicheskii vestnik. 2016. # 14/2. S. 47–53.
12. Sotsialna obumovenist ta pokaznyky zdorovia pidlitkiv ta molodi: za rezultatamy sotsiolohichnoho doslidzhenia v mezhakh mizhnarodnoho proektu «Zdorovia ta povedinkovi oriientsatsii uchnivskoi molodi»: monohr. / O. M. Balakirieva, T. V. Bondar ta in.; nauk. red. O. M. Balakirieva; YuNISEF, HO «Ukr.in-t sots. doslidzh. im. O. Yaremenka». K.: Polihrafichnyi tsentr «Foliant», 2019. 127 s.

Стратій Олексій Васильович

кандидат юридичних наук, асистент

Юридичний факультет

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Stratii Oleksii

Candidate of Law Sciences, Assistant

Faculty of Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Шевчук Андрій Васильович

кандидат юридичних наук, доцент

Юридичний факультет

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Shevchuk Andrii

Candidate of Law Sciences, Associate Professor

Faculty of Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-8-8221

ЮРИДИЧНЕ ПИСЬМО: КАТЕГОРИЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ Й ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ

LEGAL WRITING: CATEGORIZATION OF THE CONCEPT AND FEATURES OF USE

Анотація. Статтю присвячено проблематиці юридичного письма в розрізі дефінітивного визначення змістовного наповнення окресленої категорії й витлумачення особливостей юридичного письма. Установлено, що юридичне письмо – це інструментарій, який використовується під час створення юридичних документів. Тоді як категорія «письмо» характеризується багатозначністю. По-перше, письмо – це процес дії за значенням дієслова «писати». До нього близьке за значення вміння, здатність писати. По-друге, це офіційний документ. По-третє, це також прийоми створення літературно-мистецьких творів. Запропоновано авторське трактування терміну «юридичне письмом»: текст, підготовлений юристом, що має юридичний зміст, чи то діловий лист на півсторінки, багато сторінковий меморандум чи юридичний висновок, проект договору чи проект закону, процесуальний папір, призначений для подання до суду, чи інший документ. Зазначено, що нині існують різні класифікації видів юридичного письма. Для цілей даної роботи обрано класифікацію, в якій критерієм розмежування є, зокрема, цільова спрямованість документа, яка визначає тональність документа і спосіб подачі матеріалу. Ця класифікація не поширена в українській юридичній літературі, але може бути застосовна до наших правових реалій. Відповідно до неї метою документа може бути: аналіз питання; аргументація; регулювання. Головна особливість аналітичного юридичного письма – нейтральний аналіз правової ситуації чи проблеми. До аналітичного юридичного письма відносяться листи клієнтам, меморандуми, юридичні висновки, аналітичні матеріали, статті у юридичних журналах, монографічні праці. Другий різновид – аргументаційне письмо, у якому відстоюється якась певна позиція, захищаються інтереси однієї із сторін. Тут важливо переконати агресата у своїй правоті, чи правильності позиції автора тексту (або особи, яку автор тексту представляє). Третій різновид юридичного письма, значно відокремлений від двох попередніх з точки зору правил юридичного письма, становлять правовстановлюючі документи (наприклад, статутні документи юридичної особи), договори та нормативні правові акти.

Ключові слова: юридичне письмо, письмо, юридичний документ, юридична техніка.

Summary. Article has been devoted to the problems of legal writing in terms of the definitive identification of the content of the outlined category and the interpretation of the features of legal writing. It has been defined that legal writing – is the tool, which is used during the creation of legal documents. Whereas the category «writing» is characterized by polysemy. Firstly, writing – is the process of action due to the meaning of the verb «to write». Secondly, this is an official document. Thirdly, these are also methods of creating literary and artistic works. The proposed interpretation of the term «legal writing» by author is: the text prepared by a lawyer that has a legal content, or half-page business letter, hundred-pages memorandum or legal opinion, draft contract or draft law, procedural paper intended for submission to court, or other document. It has been mentioned that nowadays there are different classifications of types of legal writing. For the purposes of this work, a classification was chosen, in which the criterion for differentiation is, in particular, the target orientation of the document, which determines the tonality of the document and the way the material is presented. That classification is not spread in the Ukrainian legal literature, but it can be used for our legal realities. According to this, the purpose of document can be: analysis of the issue; argument; regulation. The main feature of the analytical legal writing – is neutral analysis of a legal situation or problem. The analytical legal writing contains letters to clients, memoranda, legal opinions, analytical materials, articles in legal journals, monographic works. The second variety – argumentation letter, in which a certain position is being defended, the interests of one of the parties are being protected. It is important to convince the addressee of his/her rightness, or the correctness of the position of the author of the text (or the person, which is presented by the author of the text). The third variety of legal writing, significantly differentiated from previous two from the point of view of legal writing, constitute legal documents (for example, statutory documents of a legal entity), contracts and normative legal acts.

Key words: legal writing, writing, legal document, legal technique.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Нині правила юридичного письма в нашій країні складаються спонтанно, поза як не базуються на традиціях минулого. Це багато в чому пояснює труднощі, з якими зустрічаються сучасні українські юристи, освоюючи навички письмової юридичної мови. Більш менш сформовані в Україні до початку ХХ ст. традиції юридичного письма були значною мірою втрачені після жовтня 1917 р. У Радянському Союзі традиційне юридичну письмо не включало спеціального курсу розвитку навичок писемного мовлення юриста. Студентам юридичних вишів не прищеплювали культуру юридичного листа. Майбутніх юристів не вчили писати просто, логічно, аргументовано та стилістично грамотно. Очевидно, передбачалося, що необхідні лінгвістичні знання були отримані у школі під час уроків української мови та літератури. На жаль, цього не завжди виявлялося достатньо. Адже більшість випускників не володіли систематичними, узагальненими знаннями у цій галузі. Більше того, немає спеціального курсу з техніки чи розвитку навичок юридичного письма в більшості українських юридичних ЗВО й сьогодні. Відповідно, відсутні навички юридичного письма у більшості сучасних випускників — юристів-початківців. За радянських часів письмовій мові юриста не приділяли особливої уваги, що не дивно. В цьому не було потреби. Мова права у нас традиційно трактувалася як мова закону чи мова нормативних актів. Якщо у програмі юридичної освіти (зазвичай у курсі теорії

держави і права) приділялася увага юридичній мові, то йшлося лише про законодавчу техніку. Під юридичною технікою, зазвичай, розумілася сукупність правил і прийомів, які стосуються законотворчої діяльності.

Водночас, питання юридичної мови аналізувалися переважно через призму кримінально-правової проблематики. За такого підходу не доводилося говорити про специфіку юридичного письма в ширшому ракурсі, що охоплює аспекти цивільного або, тим більше, приватного права, а отже, про особливості підготовки юридичних висновків, меморандумів, листів клієнтам — того, що становить значний обсяг роботи сучасного практикуючого юриста. Проте в сучасних реаліях ситуація дещо трансформувалась. Тому нині наукова спільнота звертає увагу на необхідність розвитку навичок юридичного письма майбутніх юристів й здійснює спроби витлумачення змістовного наповнення згаданого терміну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив значний інтерес дослідників до проблематики грамотного юридичного письма. Так, І. Биля [1] досліджував категорію «юридичне письмо» крізь призму виокремлення теоретичних основ використання нормотворчої техніки й витлумачення нормотворчої техніки як інструменту забезпечення системності законодавства [2]. Тоді як Ж. Дзейко досліджував законодавчу техніку в Україні (теоретико-історичне дослідження) й розглядав особливості юридичного письма [3]. У напрацюваннях А. Дутко відображені особливості

застосування юридичного письма в процесі створення юридичних конструкцій та їх використання в законотворчій практиці України [4]. К. Костовська простежила особливості юридичної техніки й юридичного письма в письмових актах правозастосування в діяльності ОВС [5]. Своєю чергою М. Любченко здійснила цілісне дослідження юридичної термінології: поняття, особливості, види [6]. І. Онищук спрямував свою наукові пошуки на вивчення техніки юридичного письма в нормативно-правових актах [7; 8]. Окремі аспекти витлумачення категорії юридичне письмо віддзеркалені в правничій лінгвістиці [9]; юридичному документознавстві [10]; юридичній техніці конструювання норми права [11]. Водночас питання комплексного дослідження категоріального наповнення дефініції «юридичне письмо» й специфіки його застосування залишилось поза межами наукових розвідок сучасних дослідників.

Тому мета статті полягає в характеристиці категорії «юридичне письмо» й обґрунтуванні особливостей її використання в сучасній юридичній практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У загальному розумінні, юридичне письмо — це інструментарій, що використовується під час створення юридичних документів. Тоді як категорія «письмо» характеризується багатозначністю. По-перше, письмо — це процес дії за значенням дієслова «писати». До нього близьке за значенням вміння, здатність писати. По-друге, це офіційний документ. По-третє, це також прийоми створення літературно-мистецьких творів. Кожне із наведених значень має безпосереднє відношення до юридичного письма.

Під юридичним письмом ми розумітимемо будь-який текст, підготовлений юристом, що має юридичний зміст, чи то діловий лист на півсторінки, сторінковий меморандум чи юридичний висновок, проект договору чи проект закону, процесуальний папір, призначений для подання до суду, чи інший документ. У зв'язку з цим виникає запитання: у якому співвідношенні перебувають поняття «юридичне письмо» та «документ», з багатьма видами якого юристам часто доводиться мати справу? Слово «документ» також має кілька значень, кожне з яких, хоч і по-різному, має відношення до юридичного письма [1]. Нас цікавить значення, яке є найбільш широким розумінням дефініції «документ» і якого ми будемо дотримуватися в подальшій науковій роботі: «матеріальний носій даних (зокрема, папір) із за-

писаною на ньому інформацією, призначений для її передачі в часі та просторі» [10, с. 35].

Тому у випадках, коли йдеться про текст, що має юридичний зміст та підготовлений юристом, слова «документ» та «юридичне письмо» будуть використані як взаємозамінні. Крім того, в автоматизованих інформаційно-пошукових системах під документом розуміють будь-який об'єкт, внесений в систему. Відповідно, обговорюючи питання створення юридичного письма чи юридичного документа, матимемо на увазі не лише юридичний текст, створений юристом на паперовому носії, а й текст, який існує в електронному вигляді.

Примітно, що правила юридичного письма спочатку вироблялися лише у практичній діяльності. Розуміння того, що є юридичним письмом, формувалося поступово, у міру ускладнення юридичної дійсності. У процесі еволюції правил юридичного письма змінилася якісна характеристика прийомів, методів, способів ведення юридичної роботи, які входять в арсенал юридичного письма. Правила юридичного письма у різних правових сім'ях допомагають відповісти на такі питання як: формування судового прецеденту, використання закону в романо-германській правовій системі тощо.

Відомі різні класифікації видів юридичного письма. Для цілей даної роботи цікавить класифікація, в якій критерієм розмежування є, зокрема, цільова спрямованість документа, яка визначає тональність документа і спосіб подачі матеріалу. Ця класифікація не поширена в українській юридичній літературі, але може бути застосовна до наших правових реалій. Відповідно до неї метою документа може бути:

- 1) аналіз питання;
- 2) аргументація;
- 3) регулювання.

Перший різновид юридичного письма можна назвати аналітичним. Головна особливість аналітичного юридичного письма — нейтральний аналіз правової ситуації чи проблеми. До аналітичного юридичного письма відносяться листи клієнтам, меморандуми, юридичні висновки, аналітичні матеріали, статті у юридичних журналах, монографічні праці. Другий різновид — аргументаційне письмо, у якому відстоюється якась певна позиція, захищаються інтереси однієї із сторін. Тут важливо переконати адресата у своїй правоті, чи правильності позиції автора тексту (або особи, яку автор тексту представляє).

Основною складовою такого юридичного письма є аргументація з того чи іншого питання. Більшість таких документів є процесуальними. Однак до цьо-

го різновиду відносяться не тільки папери, що надаються до суду або арбітражу, а й листи, прохання, клопотання, що направляються до виконавчих органів влади. Тому такий різновид юридичного письма можна умовно назвати аргументаційним. Юридичні документи часто бувають одночасно і аналітичними, і аргументаційними. Наприклад, ту частину процесуального паперу, що містить аналіз правової проблеми, можна, як правило, зарахувати до аналітичного юридичного письма. А юридичний висновок у тій частині, в якій воно містить аргументацію тієї чи іншої позиції, обґрунтування підходу до проблеми з певної точки зору, є прикладом аргументаційного юридичного тексту.

Третій різновид юридичного письма, значно відокремлений від двох попередніх з точки зору правил юридичного письма, становлять правовстановлюючі документи (наприклад, статутні документи юридичної особи), договори та нормативні правові акти. Мета даних документів — врегулювати існуючі чи складні правові відносини.

Слушною вважаємо думку І. Биля, що головне призначення юридичного письма полягає у навчанні майбутнього юриста навичкам виконання юридичної роботи [1, с. 10]. Сукупність прийомів, що використовуються під час створення документів, називається юридичною технікою. Вона дає можливість наблизити теорію права до практики, набути практичних навичок виконання юридичної роботи, визначитися з практичним ухилом у юридичній освіті. Юридична техніка є однією з найважливіших умов та засобів виправлення та попередження можливих юридичних помилок. Для будь-якого юриста у будь-якій країні світу надзвичайно важливо вміти писати ясно та чітко. Хоча в кожній мові є свої особливості, мета юридичного письма залишається незмінною всюди: викласти правову інформацію таким чином, щоб вона була зрозуміла та її можна було застосувати практично.

Умовою успішної роботи юриста є не тільки досконале знання права, а й уміння застосовувати свої знання на благо конкретного клієнта. У перші роки професійної діяльності юристи переважно орієнтовані вдосконалення своїх знань у сфері законодавства та правових принципів. Однак у ході набуття досвіду практичної роботи вони також повинні навчитися грамотно викладати свої думки та застосовувати свої знання у конкретній ситуації.

Висновки. Отже, юридичне письмо — це будь-який текст, підготовлений юристом, що має юридичний зміст, чи то діловий лист на півсторінки, стосторінковий меморандум чи юридичний висновок, проект договору чи проект закону, процесуальний папір, призначений для подання до суду, чи інший документ. Відповідно до мети документа юридичне письмо може бути: аналітичне; аргументаційне; регулювальне. Головна особливість аналітичного юридичного письма — нейтральний аналіз правової ситуації чи проблеми. До аналітичного юридичного письма відносяться листи клієнтам, меморандуми, юридичні висновки, аналітичні матеріали, статті у юридичних журналах, монографічні праці. Другий різновид — аргументаційне письмо, у якому відстоюється якась певна позиція, захищаються інтереси однієї із сторін. Тут важливо переконати адресата у своїй правоті, чи правильності позиції автора тексту (або особи, яку автор тексту представляє). Третій різновид юридичного письма, значно відокремлений від двох попередніх з точки зору правил юридичного письма, становлять правовстановлюючі документи (наприклад, статутні документи юридичної особи), договори та нормативні правові акти.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку вбачаємо у вивченні особливостей техніки юридичного письма в реаліях сучасності.

Література

1. Биля І. О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 2004. 20 с.
2. Биля-Сабадаш І. О. Нормотворча техніка як інструмент забезпечення системності законодавства. Форум права. 2010. № 1. С. 24–33.
3. Дзейко Ж. О. Законодавча техніка в Україні (теоретико-історичне дослідження): дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук.: спец. 12.00.01. Київ, Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2011. 539 с.
4. Дутко А. О. Юридичні конструкції та їх використання в законотворчій практиці України: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 176 с.
5. Костовська К. М. Особливості юридичної техніки письмових актів правозастосування в діяльності ОВС. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2012. № 4. С. 25–31.

6. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія. Харків: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. 280 с.
7. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: монографія. 2-ге вид., стер. Харків: Право, 2019. 226 с.
8. Онищук І. Техніка юридичного письма: понятійно-категоріальний апарат. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 3 (74). С. 87–94.
9. Правнича лінгвістика: навч. посіб] / Г. П. Проценко, Л. М. Шестопалова, О. Ф. Прохоренко та ін.; за заг. ред. С. М. Гусарова. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2010. 312 с.
10. Царьова І. В. Юридичне документознавство: навчальний посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 172 с.
11. Шутак І., Онищук І. Юридична техніка конструювання норми права. Вісник Національної академії прокуратури України. 2013. № 2. С. 39–44.

References

1. Bylia I. O. Teoretychni osnovy vykorystannia normotvorchoi tekhniky: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.01. Kharkiv, 2004. 20 s.
2. Bylia-Sabadash I. O. Normotvorcha tekhnika yak instrument zabezpechennia systemnosti zakonodavstva. Forum prava. 2010. № 1. S. 24–33.
3. Dzeiko Zh. O. Zakonodavcha tekhnika v Ukraini (teoretyko-istorychne doslidzhennia): dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora yuryd. nauk.: spets. 12.00.01. Kyiv, Kyivskiy nats. un-t im T. Shevchenka, 2011. 539 s.
4. Dutko A. O. Yurydychni konstruktsii ta yikh vykorystannia v zakonotvorchii praktytsi Ukrainy: monohrafiia. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2013. 176 s.
5. Kostovska K. M. Osoblyvosti yurydychnoi tekhniky pysmovykh aktiv pravozastosuvannia v diialnosti OVS. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnohouniversytetu vnutrishnikh sprav. Serii yurydychna. 2012. № 4. S. 25–31.
6. Liubchenko M. I. Yurydychna terminolohiia: poniattia, osoblyvosti, vydy: monohrafiia. Kharkiv: TOV «VY-DAVNYTsTVO PRAVA LIuDYNY», 2015. 280 s.
7. Onyshchuk I. I. Tekhnika yurydychnoho pysma v normatyvno-pravovykh aktakh: monohrafiia. 2-he vyd., ster. Kharkiv: Pravo, 2019. 226 s.
8. Onyshchuk I. Tekhnika yurydychnoho pysma: poniatiino-katehorialnyi aparat. Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. 2013. № 3 (74). S. 87–94.
9. Pravnycha linhvistyka: navch. posib] / H. P. Protsenko, L. M. Shestopalova, O. F. Prokhorenko ta in.; za zah. red. S. M. Husarova. K.: PALYVODA A. V., 2010. 312 s.
10. Tsarova I. V. Yurydychne dokumentoznavstvo: navchalnyi posibnyk. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2017. 172 s.
11. Shutak I., Onyshchuk I. Yurydychna tekhnika konstruiuvannia normy prava. Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. 2013. № 2. S. 39–44.

Гринчук Владислав Андрійович
*аспірант кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*
Grynychuk Vladyslav
*Postgraduate Student of the
Intellectual Property and Information law Department
Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv*
ORCID: 0000-0001-5747-6454

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-8-8220

**ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**
**PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS:
PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE**

Анотація. У статті розглядаються особливості захисту прав інтелектуальної власності в умовах реформи національного законодавства у сфері інтелектуальної власності. Захист прав інтелектуальної власності пропонується розглядати як передбачений правом механізм, який складається з системи форм, способів та засобів, що ініціюються суб'єктами, права яких порушено та спеціально уповноваженими державою органами, діяльність яких спрямована на визнання та поновлення порушених прав, припинення порушення прав та законних інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності у разі їх порушення, оспорювання чи невизнання та на застосування до правопорушників заходів державного примусу.

Наразі в Україні діяльність щодо захисту прав інтелектуальної власності, в більшості, сконцентрована на діях держави щодо встановлення нормативів, та майже ніякої уваги не приділяється необхідності самого бізнесу до самовдосконалення. На прикладі Сполучених Штатів Америки, для України доцільно створити асоціації, як об'єднання для багатьох видів бізнесу, пов'язаних з правом інтелектуальної власності, для розроблення стратегії щодо протидії порушенню прав інтелектуальної власності та контролю кількості таких порушень.

Незважаючи на позитивні зміни у законах у сфері охорони прав інтелектуальної власності, проведені в останні роки, слід наголосити на наявності окремих недоліків та суперечностей правового регулювання порядку захисту прав на винаходи, корисні моделі та промислові зразки, які, насамперед, зумовлюються відсутністю необхідних змін щодо реалізації законодавчих норм підзаконному рівні.

Відзначається, що заходи щодо забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності мають спрямовуватися не лише з боку держави та її органів, велику роль у цьому процесі має відігравати діяльність самих правоволодільців за контролем додержання їх прав та попередження правопорушень.

Ключові слова: захист прав, інтелектуальні власність, патент, зловживання правом, адміністративний захист, судовий захист.

Summary. The article examines the peculiarities of the protection of intellectual property rights in the context of the reform of national legislation in the field of intellectual property. It is proposed to consider the protection of intellectual property rights as a mechanism provided for by law, which consists of a system of forms, methods and means initiated by subjects whose rights have been violated and by specially authorized state bodies, whose activities are aimed at recognizing and renewing violated rights, stopping the violation of rights and legitimate interests of subjects of intellectual property rights in the event of their violation, challenge or non-recognition and on the application of state coercion measures to offenders.

Currently, in Ukraine, activities related to the protection of intellectual property rights are mostly focused on the actions of the state to establish standards, and almost no attention is paid to the need of the business itself for self-improvement. Following the example of the United States of America, it is advisable for Ukraine to create associations, as a union for many types of businesses related to intellectual property rights, to develop a strategy to combat intellectual property rights violations and control the number of such violations.

Despite the positive changes in the laws in the field of intellectual property rights protection carried out in recent years, it should be emphasized the presence of certain shortcomings and contradictions in the legal regulation of the procedure for the protection of rights to inventions, utility models and industrial designs, which, first of all, are caused by the lack of necessary changes regarding the implementation legislative norms to the sub-legal level.

It is noted that measures to ensure the effective protection of intellectual property rights should be directed not only by the state and its bodies, the activities of the right holders themselves in monitoring the observance of their rights and preventing violations should play a major role in this process.

Key words: protection of rights, intellectual property, patent, abuse of rights, administrative protection, judicial protection.

Постановка проблеми. Порухнення прав інтелектуальної власності в Україні є однією з найважливіших проблем у сфері інтелектуальної власності. Прикладом таких щоденних порушень може бути перегляд фільмів та прослуховування музичних творів в мережі Інтернет без разової чи щомісячної оплати, використання і привласнення фотографічних творів, розповсюдження контрафактних примірників творів, відтворення і щоденне використання власниками готельно-ресторанного бізнесу музичних творів, неліцензійне використання комп'ютерних програм, неправомірне використання знаків для товарів і послуг або ж використання схожих популярних знаків для товарів і послуг під власним іменем шляхом зниження ціни задля введення в оману споживача. Подібні порушення, як бачимо, носять системний характер і саме тому питання захисту прав інтелектуальної власності є досить актуальним, оскільки суб'єктам, які володіють відповідними правами на об'єкти інтелектуальної власності за умов неефективного захисту їх прав — економічно невигідно виробляти, винаходити на території України або ж запускати іноземний продукт на ринок України.

Право інтелектуальної власності є провідною рушійною силою економіки будь-якої держави, тому його правовий захист, потребує належного правового регулювання та постійного вдосконалення шляхом прийняття нових законів, внесення змін до існуючих законів та нормативно-правових актів, впровадження інновацій у судову діяльність.

В Україні останніми роками стало більше судових спорів у сфері інтелектуальної власності. При цьому варто вказати, що згідно статистичних даних тільки 15% спорів з-приводу порушень прав інтелектуальної власності підлягають вирішенню в судах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах юридичної науки та на рівні практики неодноразово наголошувалося на потребах створення дієвих механізмів захисту інтелектуальної власності та проведення змін у національному законодавстві України у сфері інтелектуальної власності. Про це вказували у своїх працях О. Ф. Дорошенко [1], А. О. Козинець [2], Н. М. Мироненко [3], О. П. Орлюк [4], М. Ю. Потоцький [5] та інші вчені.

Метою статті є системний аналіз сучасного стану захисту прав інтелектуальної власності, у роботі досліджуються питання порушення прав у зазначеній сфері, а також можливі шляхи вдосконалення національного законодавства та практики його застосування з урахуванням євроінтеграційних процесів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день більшість держав закріплюють поняття як «захист права» у своїх основних нормативно-правових актах права людини, але лише формальне закріплення — не свідчить про ефективність реалізації такого права. Необхідне існування відповідних гарантій держави, тобто створення умов для їх здійснення, яке включає в себе декілька елементів напрямів державної діяльності, одним з яких є захист прав і свобод людини, який полягає у відновленні порушеного правового статусу, притягненні порушників до юридичної відповідальності. Так, О. Ф. Скакун визначає поняття «захист права» у «конституційному нагляді, контролі, відповідальності правопорушника; встановленні заходів відповідальності винних за порушення прав і свобод громадян; встановленні заходів захисту прав, відновленні порушеного права» [6, с. 188].

Тобто захист права полягає завжди в активних діях особи, права якої порушено, діяльності уповноважених державою органів, до яких можуть звертатись потерпілі, метою яких є відновлення порушених прав, а також притягнення до відповідальності правопорушників.

З'ясувавши поняття «захисту права» в юридичній площині — варто дослідити поняття «захисту права інтелектуальної власності», яке розкривається як «система правових засобів, які вживаються спеціально уповноваженими на це державними органами (органи виконавчої влади, адміністративні органи, суди) для захисту суб'єктивних прав на об'єкти інтелектуальної власності» [7, с. 33].

У науці права інтелектуальної власності поняття «захисту права інтелектуальної власності» трактується також як «механізм захисту, що становить систему форм, способів та засобів діяльності відповідних юрисдикційних органів та заінтересованих осіб, яка спрямована на визнання та поновлення порушених прав, припинення порушення прав і законних інтересів авторів і патентовласників та на застосування до правопорушників заходів державного примусу» [8, с. 386].

Тобто захистом права інтелектуальної власності є передбачений правом механізм, який складається з системи форм, способів та засобів, що ініціюються суб'єктами, права яких порушено та спеціально уповноваженими державою органами, діяльність яких спрямована на визнання та поновлення порушених прав, припинення порушення прав та законних інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності у разі їх порушення, оспорування чи невизнання та на застосування до правопорушників заходів державного примусу.

Слід, однак, зауважити, що в Україні діяльність щодо захисту прав інтелектуальної власності, в більшості, сконцентрована на діях держави щодо встановлення нормативів, та майже ніякої уваги не приділяється необхідності самого бізнесу до самовдосконалення. На прикладі Сполучених Штатів Америки, для України було б доцільно створити асоціації, як об'єднання для багатьох видів бізнесу, пов'язаних з правом інтелектуальної власності, для розроблення стратегії щодо протидії порушенню прав інтелектуальної власності та контролю кількості таких порушень. Також асоціації могли б комунікувати з освітніми закладами в контексті надання останнім навчальних матеріалів для підняття рівня обізнаності серед населення тощо. Український альянс по боротьбі з підробками та піратством має на меті схожу діяльність, але кількість учасників цього альянсу важко назвати значимою в контексті всієї держави.

Також важливо розробити власні ефективні міри щодо протидії патентним троллям, оскільки це є досить масштабною проблемою для України сьогодні. В США ця проблема була частково вирі-

шена шляхом створення норм, які регламентують оплату при відкритті справ щодо інтелектуальної власності.

Проблемою є те, що порушенням прав на об'єкти інтелектуальної власності особи завдають шкоди не лише нашій державі, а і іншим державам, в тому числі і Європейському Союзу (далі — ЄС), що можемо побачити у «Звіті про стан охорони і захисту прав інтелектуальної власності третіх країн» за 2019 рік, розроблений і опублікований Відомством з інтелектуальної власності ЄС (EUIPO). У даному звіті розглядаються треті країни, які розділені на три пріоритети, де Україна входить до третіх країн другого пріоритету, що характеризують її як країну, де виявлені серйозні систематичні проблеми в області охорони та захисту прав інтелектуальної власності, які завдають значної шкоди бізнесу ЄС та в порівнянні з минулим звітом в країні не досягли жодного прогресу або досягли мінімального прогресу у вирішенні проблем. Відповідно до зазначеного вище звіту в Україні порівняно з минулим звітом в сфері патентного права — подано до Верховної Ради України три законопроекти, які не відповідають міжнародним нормам, в тому числі і Європейській Патентній Конвенції, в сфері торговельних марок — не врегульовано питання щодо патентних тролів, у сфері авторського права і суміжних прав — скарги зацікавлених осіб, щодо несплати українськими користувачами роялті за використання музичних творів та фонограм, але найбільшою проблемою ЄС вважає порушення в мережі Інтернет, де постійно зростає кількість порушень шляхом реєстрації піратських сайтів [9].

Також на недосконалість правового регулювання відносин, які виникають у сфері інтелектуальної власності вказують дослідження Всесвітньої Організації Інтелектуальної Власності (далі — ВОІВ) у «Світовому індексі інновацій 2020», де Україна посідає 45 місце з 131 можливого, яке піднялось порівняно з минулим на два пункти, однією із складових дослідження є регуляторне середовище і такий компонент як регуляторна діяльність посідає 88 місце із 131 можливого, та такий компонент як верховенства права посідає 109 місце із 131 можливого, що свідчить про недосконалість законодавства [10].

Впродовж останніх декількох років була проведена ґрунтовна робота по оновленню спеціального законодавства у сфері інтелектуальної власності, закріпленню європейських підходів регламентації відносин охорони результатів творчої діяльності, здійснено значні інфраструктурні зміни у цьому

напрямі. Зокрема, у 2019 р. було прийнято два закони у сфері інтелектуальної власності: Закон України «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів» [11] (у попередній редакції Закон «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем») та Закон України «Про правову охорону географічних зазначень» (у попередній редакції Закон «Про охорону прав на зазначення походження товарів» [12]).

Важливим внеском до сфери правового захисту інтелектуальної власності стало прийняття 21.07.2020 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями» [13] та Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформи патентного законодавства» [14].

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями» прийнятий з метою реалізації євроінтеграційних зобов'язань України перед Європейським Союзом щодо гармонізації національного законодавства України у питаннях охорони прав на торговельні марки і промислові зразки з правом Європейського Союзу.

Закон вперше закріпив можливість визнання недійсною праву охорону промислового зразка в адміністративному порядку Апеляційною палатою Національного органу інтелектуальної власності (надалі — НОІВ). Зазначене положення сприятиме ефективному захисту прав на промислову зразки та розвантажить судову систему щодо розгляду спорів про визнання недійсними таких прав.

Водночас, зазначена новела Закону також не позбавлена окремих недоліків. Передусім, вона має бути деталізована на рівні підзаконних процедур визнання недійсним прав Апеляційною палатою НОІВ. Наразі Апеляційна палата функціонує на підставі регламенту, затвердженого наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства № 433 від 02.03.2021 р. [15, проте як і раніше, на практиці не розглядає справи про визнання недійсними правової охорони промислових зразків, корисних моделей та винаходів.

Причиною цього є відсутність нормативно встановлених зборів за розгляд цих справ в Апеляційній палаті НОІВ. Порядок сплати зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності, затверджений постановою КМ України від 23 грудня 2004 р. № 1716 [16], який визначає строки і механізм сплати зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності, а також розміри зазначених зборів не було змінено у частині встановлення зборів за розгляд справ про визнання недійсними патентів на винаходи або корисні моделі, а також визнання недійсною правову охорону промислових зразків. Відтак, одна із основних новел обох законів, спрямовані на проведення реформи патентного законодавства та боротьби із зловживанням патентних прав — визнання недійсної правової охорони в адміністративному порядку — наразі на практиці так і не була реалізована.

Висновки і подальші перспективи дослідження. Підводячи підсумок аналізу особливостей захисту прав інтелектуальної власності у розрізі реформи національного законодавства, слід констатувати, що незважаючи на законодавчі зміни у сфері охорони об'єктів промислової власності, проведені у 2019–2020 р. в Україні на сьогоднішній день спостерігаються випадки порушення прав інтелектуальної власності, що завдають істотної шкоди, не лише праволодільцям, а і державі в цілому. Незважаючи на позитивні зміни у законах у сфері охорони прав промислової власності, проведені в останні роки, слід наголосити на наявності окремих недоліків та суперечностей правового регулювання порядку набуття та захисту прав на винаходи, корисні моделі та промислові зразки, які, насамперед, зумовлюються відсутністю необхідних змін щодо реалізації законодавчих норм підзаконному рівні.

Разом з тим, заходи щодо забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності мають спрямовуватися не лише з боку держави та її органів, велику роль у цьому процесі має відігравати діяльність самих праволодільців за контролем додержання їх прав та попередження правопорушень. **Ще одним дієвим способом може бути підвищення рівня знань щодо важливості захисту інтелектуальної власності серед співробітників бізнесу, що передбачає ведення активної просвітницької діяльності як серед користувачів, так і правовласників об'єктів інтелектуальної власності.**

Література

1. Дорошенко О. Ще раз про патентний суд / О. Дорошенко // Право України. 2011. № 3. С. 40–44.
2. Кодинець А. О. Оновлення законодавства у сфері інтелектуальної власності в умовах рекодифікації: напрями, проблеми, перспективи // Теорія і практика інтелектуальної власності. 2021. № 6. С. 17–24.
3. Мироненко Н. М. Захист прав на торговельні марки: українська практика та європейський досвід / Н. М. Мироненко // Право України. 2011. № 3. С. 30–39.
4. Орлюк О. П. Інтелектуальна власність в Україні: досвід, законодавство, проблеми, перспективи / О. П. Орлюк // Право України. 2011. № 3. С. 4–20.
5. Потоцький М. Ю. Кодифікація законодавства України про інтелектуальну власність: матеріальний та процесуальний аспекти // Теорія і практика інтелектуальної власності. 2021. № 6. С. 5–16.
6. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. К.: «Видавничий дім «Консум», 2000.
7. Основи правової охорони інтелектуальної власності в Україні: підручник / За заг. ред. О. А. Підпригорі, О. Д. Святоцького. К.: «Видавничий дім «Ін Юре», 2003.
8. Право інтелектуальної власності: Академічний курс: підручник / О. П. Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський та ін.; за ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.
9. Звіт про стан охорони і захисту прав інтелектуальної власності третіх країн від 08.01.2020 № SWD (2019) 452 final/2. URL: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2020/january/tradoc_158561.pdf. (дата звернення 20.08.2022).
10. Світовий інноваційний індекс 2020 // Офіційна інтернет-сторінка Світової Організації Інтелектуальної власності. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf (дата звернення 20.08.2022).
11. Закон України «Про правову охорону географічних зазначень» у редакції Закону від 19 вересня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-14#Text>. (дата звернення 20.08.2022).
12. Закон України «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів» у редакції Закону від 19 вересня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.08.2022).
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями 21.07.2020 № 815-IX. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-20#Text> (дата звернення 20.08.2022)..
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформи патентного законодавства: Закон України від 21.07.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/816-20#Text> (дата звернення 20.08.2022).
15. Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства «Про затвердження Регламенту Апеляційної палати Національного органу інтелектуальної власності» № 433 від 02.03.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0610-21#Text> (дата звернення 20.08.2022).
16. Порядок сплати зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності: постановва Кабінету Міністрів України № 1716 від 23.12.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1716-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.08.2022).

References

1. Doroshenko O. Shche raz pro patentnyi sud / O. Doroshenko // Pravo Ukrainy. 2011. № 3. S. 40–44.
2. Kodynets A. O. Onovlennia zakonodavstva u sferi intelektualnoi vlasnosti v umovakh rekodyfikatsii: napriamy, problemy, perspektyvy // Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. 2021. № 6. S. 17–24.
3. Myronenko N. M. Zakhyst prav na torhovelni marky: ukrainska praktyka ta yevropeiskyi dosvid / N. M. Myronenko // Pravo Ukrainy. 2011. № 3. S. 30–39.
4. Orliuk O. P. Intelektualna vlasnist v Ukraini: dosvid, zakonodavstvo, problemy, perspektyvy / O. P. Orliuk // Pravo Ukrainy. 2011. № 3. S. 4–20.
5. Pototskyi M. Iu. Kodyfikatsiia zakonodavstva Ukrainy pro intelektualnu vlasnist: materialnyi ta protsesualnyi aspekty // Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. 2021. № 6. S. 5–16.
6. Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk / O. F. Skakun. K.: «Vydavnychiy dim «Konsum», 2000.
7. Osnovy pravovoi okhorony intelektualnoi vlasnosti v Ukraini: pidruchnyk / Za zah. red. O. A. Pidopryhory, O. D. Sviatotskoho. K.: «Vydavnychiy dim «In Yure», 2003.
8. Pravo intelektualnoi vlasnosti: Akademichnyi kurs: pidruchnyk / O. P. Orliuk, H. O. Androshchuk, O. B. Butnik-Siverskyi ta in.; za red. O. P. Orliuk, O. D. Sviatotskoho. K.: Vydavnychiy Dim «In Yure», 2007.
9. Zvit pro stan okhorony i zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti tretikh krain vid 08.01.2020 № SWD (2019) 452 final/2. URL: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2020/january/tradoc_158561.pdf. (data zvernennia 20.08.2022).

10. Svitovyi innovatsiyni indeks 2020 // Ofitsiina internet-storinka Svitovoi Orhanizatsii Intelektualnoi vlasnosti. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf (data zvernennia 20.08.2022).
11. Zakon Ukrainy «Pro pravovu okhoronu heohrafichnykh zaznachen» u redaktsii Zakonu vid 19 veresnia 2019 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-14#Text>. (data zvernennia 20.08.2022).
12. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu prav na komponuvannia napivprovodnykovykh vyrobiv» u redaktsii Zakonu vid 19 veresnia 2019 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/97-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia 20.08.2022).
13. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia okhorony i zakhystu prav na torhovelni marky i promyslovi zrazky ta borotby z patentnymy zlovzhyvanniamy 21.07.2020 № 815-IKh. Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-20#Text> (data zvernennia 20.08.2022)..
14. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo reformy patentnoho zakonodavstva: Zakon Ukrainy vid 21.07.2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/816-20#Text> (data zvernennia 20.08.2022).
15. Nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva «Pro zatverdzhennia Rehlamentu Apeliatsiinoi palaty Natsionalnoho orhanu intelektualnoi vlasnosti» № 433 vid 02.03.2021 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0610-21#Text> (data zvernennia 20.08.2022).
16. Poriadok splaty zboriv za dii, poviazani z okhoronoiu prav na obiekty intelektualnoi vlasnosti: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1716 vid 23.12.2004 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1716-2004-%D0%BF#Text> (data zvernennia 20.08.2022).

Олійник Юлія Володимирівна

викладач кафедри теорії та історії держави і права

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Oliinyk Yuliia

Teacher of the Department of Theory and History of State and Law

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-8-8202

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНА ПРАВНИЧА ДОПОМОГА» З СУМІЖНИМИ КАТЕГОРІЯМИ

CORRELATION OF THE CONCEPT OF «PROFESSIONAL LEGAL AID» WITH RELATED CATEGORIES

Анотація. За допомогою системного, структурно-функціонального та компаративного методів, а також методу аналізу та синтезу висвітлено існуючі в сучасній правовій доктрині підходи до розуміння категорій «правова допомога», «правнича допомога», «професійна правнича допомога», розкрито їх зміст. Доведено, що вказані терміно-поняття являють собою словосполучення, необхідною складовою яких є слово «допомога», яке вирізняється своєю однозначністю.

На підставі чинного законодавства, законопроектів та довідкової літератури доведено, що терміно-поняття «професійна правнича допомога», як словесний символ поняття, яким відображається окремий вид правової допомоги, з поміж-інших вирізняється суб'єктним складом, а саме, надається особами, які належать до правничої професії.

Запропоновано дефініцію терміно-поняття «професійна правнича допомога», розкрито його зміст, визначено ознаки цього поняття (є елементом механізму захисту прав людини; зводиться до надання суб'єктами – фізичними особами (правниками, юристами), які здобули необхідні теоретичні знання і практичні навички у сфері право тлумачення, право реалізації та правового захисту правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення; гарантована державою кожному).

З'ясовано співвідношення категорії «професійна правнича допомога» з суміжними поняттями з погляду філософських категорій діалектики «загальне», «особливе», «одиничне».

Висвітлено спільні та відмінні риси досліджуваних категорій.

Ключові слова: соціально-правовий механізм забезпечення прав людини, механізм захисту прав людини, правова допомога, правнича допомога, професійна правнича допомога.

Summary. After using systemic, structural-functional and comparative methods, as well as the method of analysis and synthesis the author has highlighted existing in today legal doctrine approaches to understanding the categories «legal aid», «legal assistance», «professional legal aid». She has also revealed, their content It has been proven that the specified terms are phrases, the necessary component of which is the word «aid», which is distinguished by its ambiguity.

On the basis of the current legislation, draft laws and reference literature, it has been proven that the term «professional legal aid», as a verbal symbol of the concept that reflects a particular type of legal aid, is distinguished from others by its subject composition, namely, it is provided by persons who belong to the legal profession.

The definition of the term «professional legal aid» has been proposed, its meaning has been disclosed, the signs of this concept have been defined (it is an element of the mechanism of protection of human rights; it is reduced to the provision by actors-individuals (lawyers, defenders) who have acquired the necessary theoretical knowledge and practical skills in the field of legal interpretation, legal implementation and legal protection of legal services aimed at ensuring the realization of rights and freedoms of the man and the citizen, protection of these rights and freedoms, their restoration in case of violation; guaranteed by the state to everyone).

The correlation of the category «professional legal aid» with related concepts from the point of view of the philosophical categories of dialectics «general», «special», «single» has been clarified.

Common and distinctive features of the researched categories have been highlighted.

Key words: socio-legal mechanism for ensuring human rights, mechanism for protecting human rights, legal aid, legal aid, professional legal aid.

Постає перед загальнотеоретичною юридичною наукою, є уточнення її понятійно-категоріального апарату. На цьому неодноразово акцентували свою увагу вітчизняні правники. Водночас, найчастіше вирішення такого завдання зводиться не тільки до розкриття змісту досліджуваної категорії, але й до з'ясування її співвідношення з суміжними поняттями. Важливою складовою частиною такого категоріального апарату є «професійна правнича допомога».

Із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року суб'єктом законотворчості терміно-поняття «правова допомога» у ч. 4 ст. 29 Основного Закону було замінено на «правнича допомога», а у ст. 59 — на «професійна правнича допомога» та додано нову статтю 131⁻², де у ч. 1 закріплено, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура [1]. Зазначені інститути відіграють суттєву роль у механізмі захисту прав і свобод людини, особливо в умовах становлення та розвитку нашої держави як демократичної, соціальної та правової, що прагне зайняти гідне місце у європейському співтоваристві. Звідси звернення до питання з'ясування смислового навантаження та співвідношення поняття «професійна правнича допомога» із іншими категоріями є досить актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у розробку досліджуваної проблематики внесли вітчизняні учені, праці яких можна звести до двох груп: 1) роботи, в яких вчені-теоретики приділяють увагу понятійно-категоріальному апарату через призму співвідношення понять (праці І. Сердюка «Норма права, правова норма і юридична норма: співвідношення понять» [2], В. Боняк «Співвідношення поняття «органи охорони правопорядку України» з суміжними категоріями» [3], Я. Єрмоленка «Поняття «механізм охорони прав людини» у співвідношенні з суміжними категоріями» [4] та ін.; 2) дослідження, у яких науковці висвітлюють феномени правової допомоги, правничої та професійної правничої допомоги (роботи Є. Ананьєва «Юридична допомога. Правнича чи правова?» [5], А. Гаркуші «Деякі аспекти надання безоплатної правової допомоги в Україні» [6], О. Крушницької «Розмежування поняття правової допомоги»

[7], М. Пришляка «Про співвідношення понять «правова допомога», «юридична допомога», «професійна правнича допомога» [8], тощо. Водночас питання з'ясування спільних рис та відмінностей таких категорій, як «професійна правнича допомога», «правнича допомога», «правова допомога» у юридичній науці досліджено фрагментарно.

Метою дослідження є з'ясування співвідношення поняття «професійна правнича допомога» з іншими категоріями, тобто визначення їх спільних рис та відмінностей.

У якості методологічної основи пізнання ми послуговувалися можливостями системного, структурно-функціонального та компаративного методів, а також методу аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу. Досліджуване нами питання набуває неабиякого значення з огляду на зміст ст. 3 Конституції України, у якій закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права, свободи та їх гарантії у якості таких, що визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Такий підхід законодавця вимагає постійної уваги наукової спільноти до проблематики забезпечення прав і свобод людини і громадянина, важливою складовою якої є захист таких прав.

Визначена нами дослідницька мета передбачає розкриття змісту категорій «правова допомога», «правнича допомога», «професійна правнича допомога», що є відображенням змісту інституційної складової механізму захисту прав людини, з'ясування їх сутнісно-змістовних ознак, визначення обсягу досліджуваних понять та їх співвідношення. Усі вказані вище терміно-поняття являють собою словосполучення, необхідною складовою яких є слово «допомога», яке вирізняється своєю однозначністю.

Серед трактувань терміну «допомога» найбільш прийнятним вважаємо його розуміння як захисту. Підтвердженням цьому слугує рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу). У цьому рішенні

для розкриття змісту поняття «медична допомога» Конституційний Суд України здійснив граматичний аналіз цього словосполучення та дослідив правові акти. Орган конституційної юрисдикції дійшов висновку, що у лінгвістичному аспекті слово «допомога» означає сприяння, підтримку (фізичну, матеріальну, моральну тощо) в чому-небудь; захист кого-небудь, порятунком у біді; робити певний вплив, що дає потрібні наслідки, приносить полегшення, користь; дію, скеровану на підтримку (реалізацію чиїх-небудь запитів або потреб у чому-небудь) за певних обставин [9].

Відправною категорією вказаного нами категоріального ряду є механізм захисту прав і свобод людини (про його значення для забезпечення прав людини свідчить і той факт, що в тексті Конституції України термінами «захист», «захищаються», «захищати» суб'єкт законотворчості послуговувався більше ніж 40 разів). У загальнотеоретичній науці вказаний механізм розглядають як елемент соціально-правового механізму забезпечення прав людини (останній охоплює собою механізм реалізації прав людини; механізм охорони та механізм захисту прав людини) та приділяють йому окрему увагу.

В. Боняк, досліджуючи конституційне право людини і громадянина на освіту та механізм його забезпечення в Україні, поряд із реалізацією та охороною вказаного права, акцентує увагу й на механізмі захисту вказаної можливості. Дослідниця хоча й не надає визначення поняття такого механізму, однак наголошує на його основному призначенні – забезпечити відновлення порушеного права на освіту та притягнути осіб, винних у його вчиненні, до юридичної відповідальності [10, с. 12–13].

Інший вітчизняний науковець, Н. Бровко, характеризує механізм правового захисту як динамічну систему правових форм, засобів і заходів, дія і взаємодія яких спрямовані на запобігання порушенням прав людини чи на їх відновлення у разі порушення.

У структурі досліджуваного правником механізму правового захисту правник виокремлює такі його елементи: 1) охорону прав; 2) захист прав; 3) юридичну допомогу людині [11]. Не вдаючись до аналізу пропонованої вченим структури досліджуваного явища, акцентуємо увагу на характеристиці категорії «захист права», що надана автором. Захист права, наголошує вчений, є частиною правового захисту людини і складається з примусової правової (у тому числі матеріально-правової і процесуальної) діяльності органів державної влади і управління, правоохоронних органів, гро-

мадських організацій і посадових осіб, а також громадян і осіб без громадянства, здійснюваної законними засобами з метою підтвердження або відновлення оскарженого або порушеного права людини. Захист права, як вважає правник, — це юридична діяльність, яка здійснюється з метою підтвердження чи відновлення оскарженого чи порушеного основного права [11].

Поряд із вищезазначеним, заслуговує на увагу підхід І. Ромащенко, який акцентує увагу на можливостях особи самостійно захищати свої права. Правник пропонує поділяти форми захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів на безпосередню та опосередковану, що є виправданим, оскільки відображає сутність самозахисту як такої форми захисту, яка використовується внаслідок самостійних дій потерпілої особи та, відповідно, адекватно характеризує зміст інших форм захисту, за яких потрібне буде звернення потерпілої особи до органів чи осіб, уповноважених на захист цивільних прав [12].

О. Скакун розглядає механізм захисту прав людини як заходи, що призводять до відновлення порушених неправомірними діями прав та відповідальності особи, яка вчинила ці правопорушення. Без можливості захисту прав людини, наголошує науковець, їх охорона буде неповною. Дослідниця характеризує захист як найдієвішу охорону, другий її ступінь [13].

Отже, механізму захисту прав людини відведено чільне місце у соціально-правовому механізмі забезпечення прав людини. Цей механізм включає нормативні засоби забезпечення прав і свобод людини та державні й недержавні інституційні засоби забезпечення прав і свобод людини [14]. Він являє собою систему законодавчо визначених заходів (дій), які у процесі своєї діяльності органи публічної влади, правозахисні інституції вживають для підтримки людини за певних обставин, полегшення її становища, порятунку у біді, захисту з метою відновлення порушених чи ущемлених прав.

Важливою складовою механізму захисту прав і свобод людини є правова допомога. Правова допомога — це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення, гарантування кожному користуватися правом на правову допомогу [15]. І хоча, як наголошувалося нами вище, ця можливість суб'єктом законотворчості у ст. 59 Основного Закону замінена на право на професійну правничу допомогу, однак право на правову допомогу передбачено:

- засадничими положеннями Конституції України, зокрема, статті 24, яка утворює рівність громадян у їх конституційних правах та рівність перед законом, рівність прав жінки і чоловіка, включно і їх рівні можливості щодо правового захисту [1].
- положеннями відповідних профільних законів України, зокрема, «Про безоплатну правову допомогу» та «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у яких законодавець послугувався сталим поняттям «правова допомога», його структурою (видами «правової допомоги») та вищенаведеною його дефініцією [5].

Конституційний Суд України, як орган, що вирішує питання про відповідність Конституції України законів України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20 січня 2016 року констатував відповідність вищевказаних змін Основному Закону та резюмував, що пропонується для доповнення Основного Закону Української держави стаття 131⁻² не передбачає скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина, а зміни до частини першої статті 59 Основного Закону України стосовно права кожного на професійну правничу допомогу (ст. 131⁻²) враховують той факт, що саме адвокат має необхідний професійний рівень та можливість забезпечити реалізацію права кожного на захист від кримінального обвинувачення та представництва його інтересів у суді (п. 3.17. Висновку) [16].

Відповідно до ч. 1 ст. 8 чинного Закону України «Про безоплатну правову допомогу», правом на правову допомогу, згідно з Конституцією України та законодавством, наділені усі особи, які перебувають під юрисдикцією України.

Зі змісту вказаного нормативно-правового акта випливає, що різновидом правової допомоги є безоплатна первинна правова допомога (законодавець визначає її як вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 1 ст. 7 аналізованого Закону)) [15].

Згідно з ч. 2 та 3 ст. 7 вказаного Закону безоплатна первинна правова допомога в Україні зводиться до правових послуг, які охоплюють собою надання правової інформації, а також консультацій і роз'яснень з правових питань; також такою

допомогою є складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру) й надання консультацій, роз'яснень та підготовка проектів договорів користування земельними ділянками (оренда, суборенда, земельний сервітут, емфітевзис, суперфіцій) для сільського населення — власників земельних ділянок. Така допомога включає й забезпечення доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації (ч. 4 ст. 7).

У ст. 9 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» законодавець визначив суб'єктів надання безоплатної первинної правової допомоги та включив у цей перелік органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; фізичних та юридичних осіб приватного права; спеціалізовані установи та центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги [15].

Також у ст. 3 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» суб'єкт законотворчості надає визначення поняття «право на безоплатну правову допомогу», з якого випливає, що така конституційно гарантована можливість надається громадянину України, іноземцю, особі без громадянства, включно і біженцю чи особі, яка потребує додаткового захисту, і передбачає отримання в повному обсязі безоплатної первинної правової допомоги, а у випадках, передбачених нормами національного законодавства, певній категорії осіб гарантується можливість отримати й безоплатну вторинну правову допомогу [15].

Крім цього, слід погодитися з ученими, які вказують, що якщо існує безоплатна правова допомога, то з ймовірністю побутує і платна правова допомога (зокрема, мова йде про договір про надання правової допомоги адвокатом, відповідно до якого клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору та ін. (п. 4 ч. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Отже, вищевикладене щодо феномену правової допомоги дає нам підстави для виокремлення таких її ознак:

- є складовою механізму захисту прав людини;
- зводиться до надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення;
- суб'єктами її надання є органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи приватного права, а також спеціалізовані установи та центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;

- надається як безоплатно (первинна та вторинна безоплатна правова допомога), так і на підставі договору про надання правової допомоги адвокатом;
- гарантована кожному.

Законодавцем також введено в обіг і нове терміно-поняття «правнична допомога». Є. Ананьєв, на основі аналізу норм чинного законодавства, акцентує увагу на цьому феномені й визначає правничу допомогу у такий спосіб: це професійна діяльність юристів, яка гарантована ч. 1 ст. 15 ЦПК України та ч. 1 ст. 16 ГПК України як можливий об'єкт користування учасника цивільної/господарської справи [5].

Уявлення про категорію «правова допомога» набуло суттєвого збагачення після включення до тексту Конституції та законодавства України й залучення до наукового обігу терміно-поняття «професійна правнична допомога» як словесного символу поняття, яким відображається окремий вид правової допомоги, що з поміж-інших вирізняється суб'єктним складом, а саме, надається особами, які належать до правничої професії.

Такий підхід вимагає свого подальшого обґрунтування, а саме: а) розкриття змісту й визначення істотних рис терміно-поняття «професійна правнична допомога»; б) визначення його обсягу та в) з'ясування його співвідношення з суміжними поняттями «правнична допомога» та «правова допомога».

У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» обґрунтовується заміна конституційного терміну «правова допомога» на нове поняття — «правнична допомога». В документі зазначається, що такий підхід обумовлений стандартами української мови, а саме: прикметник, застосований для позначення відповідного виду допомоги, походить від іменника, що позначає саму професію особи, яка надає таку допомогу. Іменником для позначення особи, яка надає послуги у сфері права (у юридичній сфері), є слово «правник». Акцентується, що професійну правничу допомогу надають саме особи, які належать до правничої професії [17].

Узагальнення вищенаведених значень слів відносно професійної правничої допомоги дозволяє зробити такий умовивід про смислове навантаження цього словосполучення: це багатоаспектне соціальне явище, важливими складовими якого є діяльність професійно підготовлених юристів (правників) (осіб, поєднаних за професійною ознакою); аналізоване терміно-поняття пов'язане не

тільки з правовими нормами, але й їх практичним застосуванням; зводиться професійна правнича допомога до надання послуг, підтримки, сприяння, захисту, порятунку тих осіб, які цього потребують.

- Оскільки професійна правнича допомога є різновидом правової допомоги, а правова допомога є складовою механізму захисту прав людини, то поняттю «професійна правнича допомога» притаманні ті ж самі ознаки, що й вищевказаній категорії:
- є елементом механізму захисту прав людини;
 - являє собою надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захист цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення;
 - гарантована державою кожному.

Водночас, поняттю «професійна правнича допомога» властиві і специфічні суттєві ознаки. До них слід віднести: а) суб'єктів її надання (це фізичні особи, які здобули необхідні теоретичні знання і практичні навички у сфері правотлумачення, правореалізації та правового захисту, тобто, це юристи, правники); б) для таких суб'єктів надання правничої допомоги є їх юридичним обов'язком; в) існує дисциплінарна відповідальність суб'єктів надання правничої допомоги, що передбачена законодавством.

Положення чинного законодавства, що розкривають зміст поняття «правова допомога», специфічні суттєві ознаки терміно-поняття «професійна правнична допомога», що вказані нами вище дозволяють запропонувати таку дефініцію: професійна правнична допомога — це надання правниками правових послуг, передбачених законодавством, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захист цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення.

Аналіз наданої нами інтерпретації поняття, що складає предмет дослідження, а також змін у чинному законодавстві дозволяють віднести до суб'єктів надання професійної правничої допомоги (від слова «професійний» — пов'язаний з певною професією; який об'єднує людей однієї професії чи близьких професій) таких осіб [18]:

- захисників (ч. 4 ст. 29, ст. 59 Конституції України);
- адвокатів (у ч. 1 ст. 131-2 Основного Закону зазначено, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура), які, відповідно до ч. 4 ст. 131⁻² Конституції України, здійснюють виключне представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення;
- інших правників (ч. 5 ст. 131⁻² Конституції України закріплено, що законом можуть бути

визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена);

- осіб, що здобули компетентності (результати навчання), яких достатньо для успішного здійснення професійної діяльності (працівники, що перераховані разом з адвокатом у Класифікаторі професій (Розділ 2. «Професіонали») під кодом 2421.2 [19].

Подальший алгоритм нашого дослідження вимагає опори на системний метод пізнання та філософські категорії діалектики «загальне», «особливе», «одиничне».

В. Боняк, при висвітленні співвідношення поняття «органи охорони правопорядку України» з суміжними категоріями», спирається на здобутки вітчизняних учених та наголошує, що сутність системного методу полягає у розгляді того чи іншого явища як певної системи, що включена до системи більш широкого порядку і виконує в ній певні функції, пов'язана з нею різними зв'язками.

Узагальнюючи наявні підходи учених-філософів, дослідниця загальне трактує у такий спосіб: це об'єктивно існуюча тотожність між предметами, речами, явищами, що властива багатьом предметам, речам, явищам у рамках конкретної якісної визначеності. Одиничне існує як таке, окреме. Загальне не існує, як таке, окремо. Всяке загальне не є частинкою, елементом, стороною окремого, оскільки воно відображає останнє не повністю, не цілком, а частково — у тому, що є тотожним у предметах. Одиничне, окреме за своїм змістом, проявом багатше від загального, яке є абстрактним. Однак загальне глибше розкриває зміст, сутність речі. Особливе, як наголошує В. Боняк, це певна сукупність властивостей, притаманна лише даному предмету. Одиничне — це окремий предмет, річ, явище, подія, факт, що характеризуються відповідними просторовими і часовими межами, відповідною визначеністю. Дослідниця резюмує, що відмінність між загальним, особливим і одиничним є відносна [3, с. 123].

Висновки. Отже, використовуючи системний метод пізнання, досліджувані нами явища «професійна правнича допомога», «правнича допомога», «правова допомога», «механізм захисту прав людини», «соціально-правовий механізм» співвідносяться у такий спосіб: а) професійна правнича допомога є підсистемою правової допомоги;

б) професійна правнича допомога є структурним елементом механізму захисту прав людини; в) професійна правнича допомога є складовою соціально-правового механізму забезпечення прав людини.

Категорії «правова допомога», «правнича допомога», «професійна правнича допомога» утворюють понятійний ряд — від найбільшого за обсягом — до найменшого, а саме: 1) термін «правова допомога» є найбільш широким за обсягом поняттям, однак з найменшим змістом; 2) терміно-поняття «правнича допомога» має дещо вузьчий обсяг, проте зміст його більший у порівнянні з категорією «правова допомога»; 3) «професійна правнича допомога» є поняттям з найменшим обсягом, проте з найбільшим у порівнянні з зазначеними категоріями змістом.

Наступним кроком у нашому дослідженні є з'ясування питання про те, як же співвідносяться досліджувані нами загальнотеоретичні категорії (з погляду філософських категорій діалектики «загальне», «особливе», «одиничне»). Їх співвідношення можна відобразити у такий спосіб: «правова допомога» є загальним родовим поняттям; терміно-поняття «правнича допомога» та «професійна правнича допомога» є особливим, а адвокатська професійна допомога, яка надається адвокатом — одиничним.

Висвітлення сутнісно-змістовних ознак категорій, що досліджуються дозволив висвітлити їх спільні та відмінні риси. Спільними рисами є такі: а) досліджувані нами поняття «правова допомога», «правнича допомога», «професійна правнича допомога» є складовими елементами механізму захисту прав людини; б) надання таких видів допомоги ґрунтується на конституційно-правових засадах; в) всі види такої допомоги гарантуються державою; г) здійснюються в інтересах особи, яка потребує такої допомоги з метою здійснення її захисту, представництва та надання інших видів допомоги.

Відмінностями досліджуваних категорій є:

- 1) за суб'єктом складом (ті, хто надає допомогу):
 - правова допомога надається органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами приватного права, спеціалізованими установами, центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги [15];
 - професійна правнича допомога надається адвокатами, захисниками, іншими правниками, що в результаті здобуття вищої юридичної освіти здобули компетентності, яких достатньо для успішного здійснення професійної діяльності;

- адвокатська правнича допомога — фізичною особою, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що визначені законодавством України (така діяльність може здійснюватися і адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням) [20];
- 2) за видами правових послуг, що надаються
 - безоплатна первинна правова допомога зводиться до надання правової інформації, консультацій та роз'яснень із правових питань, складання заяв, скарг та інших документів правового характеру, окрім документів процесуального характеру;
 - безоплатна вторинна включає такі види правових послуг, як захист, здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу в судах, інших органах публічної влади та перед іншими особами та складення документів процесуального характеру [15];
 - адвокатська діяльність охоплює собою надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правовий супровід діяльності юридичних і фізичних осіб, органів публічної влади та держави; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній

державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення; надання правової допомоги свідку у кримінальному провадженні; представництво інтересів потерпілого під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні; представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного, господарського, адміністративного та конституційного судочинства, а також в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами; надання правової допомоги під час виконання та відбування кримінальних покарань та інші види адвокатської діяльності, не заборонені законом (всі вони перераховані у ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [20].

3) щодо оплати за таку допомогу:

- безоплатно надаються первинна правова допомога (всім особам, які перебувають під юрисдикцією Української держави) та вторинна правова допомога (для тих категорій осіб, які визначені у ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»);
- правова допомога надається за кошти (платно) — на основі договору про надання такої допомоги адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, які зобов'язуються здійснити захист, представництво чи надати інші види правової допомоги другій стороні [20].

Література

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Сердюк І. А. Норма права, правова норма і юридична норма: співвідношення понять. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 1. С. 129–135.
3. Боняк В. О. Співвідношення поняття «орган охорони правопорядку України» із суміжними категоріями. Право і суспільство. 2015. № 5. С. 117–125.
4. Єрмоленко Я. Поняття «механізм охорони прав людини» у співвідношенні з суміжними категоріями. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 4. С. 65–70.
5. Ананьєв Є. Юридична допомога. Правнича чи правова? URL: <http://www.pravozahist.com/index.php/2017-08-22-11-59-10/71yuridichnadopomoga-pravnichachi-pravova>
6. Гаркуша А. Деякі аспекти надання безоплатної правової допомоги в Україні. URL: https://forumprava.pp.ua/files/015-022-2019-2-FP-Harkusha_4.pdf
7. Крушніцька О. Розмежування поняття правової допомоги. Часопис Київського університету права. Конституційне право. Муніципальне право. 2019/4. С. 98–102. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/119/107/>; doi: 10.36695/2219-5521.4.2019.15

8. Пришляк М. І. Про співвідношення понять «правова допомога», «юридична допомога», «професійна правнича допомога». URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v4-1_2018/18.pdf
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу): Рішення Конституційного Суду України від 29 травня 2002 року № 10-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02#Text>
10. Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: Київ, 2005. 20 с.
11. Бровко Н. І. Механізм правового захисту прав людини та його елементи. URL: https://btsau.edu.ua/sites/default/files/news/pdf/faculteti/zbirnik_tez_mehanizm_zahist_prav_ludin.pdf
12. Ромащенко І. О. Порядок та форми захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів шляхом зміни та припинення правовідношення. URL: https://www.researchgate.net/publication/319911744_poradok_ta_formi_zahistu_sub'ektivnih_civilnih_prav_ta_ohoronuvanih_zakonom_interesiv_slahom_zmini_ta_pripinenna_pravovidnosenna
13. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-51.html>
14. Лемак В. В., Турияниця В. В. Складові механізми захисту та гарантії прав і свобод людини. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17752/3.pdf>
15. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17/print>
16. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20 січня 2016 року № 1-в/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16#Text>
17. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/gh2pw00b?an=4>
18. Словник української мови: [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 8: Природа-Ряхтливий / ред. тому: В. О. Винник [та ін.]. 1977. 927 с.
19. Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2010. Із змінами і доповненнями, внесеними наказом Міністерства економіки України від 25 жовтня 2021 року № 810. URL: https://hrliga.com/index.php?module=norm_base&op=view&id=433
20. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI, поточна редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/print>

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
2. Serdiuk I. A. Norma prava, pravova norma i yurydychna norma: spivvidnoshennia poniat [Rule of law, legal norm and legal norm: relationship of concepts]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 2012. № 1. S. 129–135.
3. Boniak V. O. Spivvidnoshennia poniattia «orhan okhorony pravoporiadku Ukrainy» iz sumizhnymy katehoriiami [Correlation of the concept of «law enforcement body of Ukraine» with related categories]. Pravo i suspilstvo. 2015. № 5. S. 117–125.
4. Yermolenko Ya. Poniattia «mekhanizm okhorony prav liudyny» u spivvidnoshenni z sumizhnymy katehoriiami [The concept of «mechanism for the protection of human rights» in relation to related categories]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 2017. № 4. S. 65–70.
5. Ananiev Ye. Yurydychna dopomoha. Pravnycha chy pravova? [Legal assistance. Legal or legal?]. URL: <http://www.pravozahist.com/index.php/2017-08-22-11-59-10/71yuridichnadopomoga-pravnycha-chi-pravova>
6. Harkusha A. Deiaki aspekty nadannia bezoplatnoi pravovoi dopomohy v Ukraini [Some aspects of providing free legal aid in Ukraine]. URL: https://forumprava.pp.ua/files/015-022-2019-2-FP-Harkusha_4.pdf
7. Krushnitska O. Rozmezhuvannia poniattia pravovoi dopomohy [Definition of the concept of legal aid]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. Konstytutsiine pravo. Munitsypalne pravo. 2019/4. S. 98–102. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/119/107/>; doi: 10.36695/2219–5521.4.2019.15

8. Pryshliak M. I. Pro spivvidnoshennia poniat «pravova dopomoha», «iurydychna dopomoha», «profesiina pravnycha dopomoha» [About the relationship between the concepts of «legal aid», «legal aid», «professional legal aid»]. URL: http://pju.nuoua.od.ua/v4-1_2018/18.pdf

9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 53 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia chastyny tretioi statti 49 Konstytutsii Ukrainy «u derzhavnykh i komunalnykh zakladakh okhorony zdorovia medychna dopomoha nadaietsia bezoplatno» (sprava pro bezoplatnu medychnu dopomohu) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 53 People's Deputies of Ukraine regarding the official interpretation of the provision of the third part of Article 49 of the Constitution of Ukraine «in state and communal health care institutions, medical care is provided free of charge» (the case about free medical care): Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated May 29, 2002 No. 10-рп/2002]: Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 29 travnia 2002 roku № 10-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02#Text>

10. Boniak V. O. Konstytutsiine pravo liudyny i hromadianyna na osvitu ta yoho zabezpechennia v Ukraini [The constitutional right of a person and a citizen to education and its provision in Ukraine]: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: Kyiv, 2005. 20 s.

11. Brovko N. I. Mekhanizm pravovoho zakhystu prav liudyny ta yoho elementy [Mechanism of legal protection of human rights and its elements]. URL: https://btsau.edu.ua/sites/default/files/news/pdf/faculteti/zbirnik_tez_mekhanizm_zahist_prav_ludin.pdf

12. Romashchenko I. O. Poriadok ta formy zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav ta okhoroniuvanykh zakonom interesiv shliakhom zminy ta prypynennia pravovidnoshennia [The procedure and forms of protection of subjective civil rights and interests protected by law by changing and terminating the legal relationship]. URL: https://www.researchgate.net/publication/319911744_poradok_ta_formi_zahistu_subektivnih_civilnih_prav_ta_ohoronuvanih_zakonom_interesiv_slahom_zmini_ta_pripinenna_pravovidnosenna

13. Skakun O. F. Teoriia prava i derzhavy [Theory of law and the state]: pidruch. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-51.html>

14. Lemak V. V., Turianytsia V. V. Skladovi mekhanizmu zakhystu ta harantii prav i svobod liudyny [Components of the mechanism of protection and guarantee of human rights and freedoms]. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17752/3.pdf>

15. Pro bezoplatnu pravovu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2011 roku № 3460-VI [On free legal aid: Law of Ukraine dated June 2, 2011 No. 3460-VI]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17/print>

16. Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za zvernenniam Verkhovnoi Rady Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti zakonoproektu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia) vymoham statei 157 i 158 Konstytutsii Ukrainy vid 20 sichnia 2016 roku № 1-v/2016 [Conclusion of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine to provide an opinion on the compliance of the draft law on amendments to the Constitution of Ukraine (with regard to justice) to the requirements of Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine dated January 20, 2016 No. 1-B/2016.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16#Text>

17. Poiasniuvalna zapyska do projektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia)» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine «On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding Justice)»]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/gh2pw00b?an=4>

18. Slovyk ukrainskoi movy: [v 11 t.] [Dictionary of the Ukrainian language: [in 11 volumes]] / AN Ukrainiskoi RSR, In-t movoznav. im. O. O. Potebni; redkol.: I. K. Bilodid (holova) [ta in.]. Kyiv: Nauk. dumka, 1970–1980. T. 8: Pryroda-Riakhtlyvyi / red. tomu: V. O. Vynnyk [ta in.]. 1977. 927 s.

19. Natsionalnyi klasyfikator Ukrainy. Klasyfikator profesii DK 003:2010. Iz zminamy i dopovnenniamy, vneseny nakazom Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 25 zhovtnia 2021 roku № 810 [National Classifier of Ukraine. Classifier of professions DK 003:2010. With changes and additions made by order of the Ministry of Economy of Ukraine dated October 25, 2021 No. 810]. URL: https://hrliga.com/index.php?module=norm_base&op=view&id=433

20. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 5 lypnia 2012 roku № 5076-VI, potochna redaktsiia [On advocacy and advocacy: Law of Ukraine dated July 5, 2012 No. 5076-VI, current version]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/print>

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
Series: «Juridical sciences»

№ 8(54)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2022

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18
Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89
Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35
E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.08.2022. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.
Умовно-друкованих аркушів 9,07. Тираж 100. Заказ № 220.
Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20, м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.